T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN ÇALIŞMALARI
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

COVİD-19 PANDEMİSİNİN KADINLARA SOSYO-EKONOMİK YANSIMALARI: TÜRKİYE DEĞERLENDİRMESİ

TÜLAY YELKEN ELDEMİR

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. EBRU ZÜMRÜT BOYACIOĞLU

EDİRNE 2023

Tezin Adı: Covid-19 Pandemisinin Kadınlara Sosyo-Ekonomik Yansımaları Türkiye Değerlendirmesi

Hazırlayan: Tülay YELKEN ELDEMİR

ÖZET

Covid-19 pandemisi ortaya çıktığı andan itibaren dünyanın gündemine oturmuştur. Toplumları sosyolojik, demografik, ekonomik, psikolojik pek çok alanda derinden etkileyen Covid-19 pandemisinin dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar üzerindeki etkisi de tartışmasız büyüktür. Kadınlar bugün hala birçok coğrafyada toplumsal cinsiyet kalıpları içerisine sığdırılmakta ve olası potansiyelini açığa çıkaramamaktadır. Covid-19 gibi çok yönlü etki alanına sahip pandemiler şüphesiz kadınların yaşam biçimlerini değiştirmektedir.

Araştırmada Covid-19 pandemisinin kadınlara yönelik yansımalarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda dünyada ve Türkiye'de kadınların Covid-19 pandemisinden etkilenme biçimlerini ele alan araştırmalardan faydalanılmıştır. Araştırma, pandeminin başlangıcı olan 2019 yılından 2022 yılına kadar olan süreci ve Türkiye'de yaşanan değişiklikleri kapsamaktadır. Çalışma alan yazın verileri ışığında Covid-19 salgını sonrasında ortaya çıkan olguları betimsel bir durum analizi şeklinde uygulayan nitel bir araştırmadan oluşmaktadır. Araştırmanın bulgularına göre; pandemi sürecinde kadınların ev içi emek süresi ve miktarı ile aile içi kadına yönelik şiddet artmış, işgücüne katılım ve istihdam oranları azalmıştır. Tedbir ve kısıtlamalar uygulandığı dönemde bireyler eve kapanmıştır. Bu süreçte çalışma yaşamında ücretsiz izin, evden çalışma ya da esnek mesai saatleri uygulanmıştır. Eğitim hayatında ise süreli kapanma ve ardından online eğitim sistemine geçilmiştir. Bu dönemde kadın hane içinde anne, eş, işçi, temizlikçi, aşçı, öğretmen, doktor gibi pek çok kimliğe bürünmüştür. Sosyal hayatta yaşanan bu değişimler kadınların var olan rol ve sorumluluklarını arttırmıştır. Fiziksel zorluğun yanı sıra kadınlar ruhsal ve mental açıdan zorlanmış, psikolojik sorunlar yaşamıştır. Buna rağmen sayısı az olmakla birlikte bazı kadınlar bu süreci ruhsal bir aydınlanma ve kendini gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görmüş ve süreci olumlu yönetebilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Pandemisi, Kadın, Sosyal, Ekonomik, Türkiye

Title of the thesis: Socio-Economic Reflections of the Covid-19 Pandemic on Women: Turkey Assessment

Prepared by: Tülay YELKEN ELDEMİR

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic has been on the agenda of the world from the moment it emerged and has deeply affected societies in many areas such as sociological, demographic, economic, psychological, has also had an indisputably great impact on women, who make up half of the world's population. Today, women are still fit into gender stereotypes in many geographies and can't reveal theirpossible potential. Pandemics with a multifaceted impact, such as the Covid-19 epidemic, undoubtedly change the lifestyles of women.

The aim of the study is to analyze the reflections of the Covid-19 pandemic on women. In line with this, studies that deal with women are affected by the Covid-19 pandemic in the world and in Turkey, have been utilized. The study covers the process from the beginning of the epidemic in 2019 to the present and the changes experienced in Turkey. The study consists of a qualitative research that applies the phenomena that emerged after the Covid-19 epidemic in the form of a descriptive situation analysis within the scope of the literature data. According to the findings of the research; during the pandemy, the duration and amount of women's domestic labor and violence against women in the family have increased, labor force participation and employment rates have decreased. During the pandemy when precautions and restrictions were applied, individuals were confined to the house. In this period, unpaid leave, working from home or flexible working hours were applied in working life.In the education life, after the temporary closures, the online education system was started. During this period, women assumed many identities such as mother, wife, worker, cleaner, cook, teacher, doctor in the household. These changes in social life have increased the existing roles and responsibilities of women. In addition to physical difficulties, women have experienced psychological and mental difficulties and psychological problems. Despite this, few women saw this process as an opportunity for spiritual enlightenment and self-realization and were able to manage the process positively.

Keywords: Covid-19 Pandemic, Woman, Social, Economic, Turkey

ÖNSÖZ

Bu çalışma Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır.

Lisansüstü eğitimim boyunca ve bu çalışmanın hazırlanması sırasında kıymetli bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşmış olan, tüm tecrübesizliğime rağmen hatalarımı hoş gören saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Ebru Zümrüt BOYACIOĞLU'na sonsuz minnetlerimi sunar ve teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca lisansüstü eğitim sürecimde bilgi ve desteğini benimle paylaşan saygıdeğer bölüm hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Bu zorlu süreçte desteğini hiç esirgemeyen sevgili hayat arkadaşım Yusuf ELDEMİR'e teşekkür ederim.

Son olarak hem maddi hem manevi desteklerini benden hiçbir zaman eksik etmeyen, beni her konuda cesaretlendiren biricik aileme desteklerinden dolayı sonsuz teşekkür ederim.

Tülay YELKEN ELDEMİR

Ocak- 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET……..……..…….I

ÖNSÖZ……...III

İÇİNDEKİLER……...……IV

TABLOLARIN LİSTESİ……VI

ŞEKİLLERİN LİSTESİ……VII

KISALTMALAR……..……VIII

GİRİŞ……..……....1

1. BÖLÜM……...…….4

PANDEMİ VE COVİD-19 PANDEMİSİNE İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Salgın Nedir…...……...…….……..…..…….4

1.2. Epidemi ve Pandemi……..……...6

1.3. Koronavirüs …….....11

1.4. Covid-19'un Ortaya Çıkışı……...…...….12

1.5. Covid-19 Bulaş Yolu……..…….....13

1.6. Covid-19 Belirtileri ve Tanısı…….……..…...…15

1.7. İzolasyon ve Karantina...……..……...17

2. BÖLÜM……..20

TÜRKİYE'DE COVİD-19 PANDEMİSİNİN ETKİLERİ

2.1. Türkiye'de Covid-19 Pandemisine Yönelik Tedbir ve Kısıtlamalar……...21

2.2. Covid-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri…….....22

2.3. Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri…….....30

2.4. Covid-19 Pandemisinin Psikolojik Etkileri…….....38

3. BÖLÜM…….....46

TÜRKİYE'DE COVİD-19 PANDEMİSİNİN KADINLARA YÖNELİK SOSYO-EKONOMİK YANSIMALARI

3.1. Araştırmanın Amacı……..……..46

3.2. Araştırmanın Önemi……46

3.3. Araştırmanın Sınırlılıkları……...…….46

3.4. Araştırmanın Yöntemi……...……..46

3.5. Araştırmanın Bulguları……...…….47

3.5.1. Covid-19 Pandemisinin Kadınlara Yönelik Toplumsal Yansımalar.....47

3.5.2. Cinsiyet-Toplumsal Cinsiyet…….48

3.5.3. Kadın Emeği……...……..56

3.5.4. Aile Kurumuna Yansımaları…….62

3.5.5. Covid-19 Pandemisinin Kadınlara Yönelik Ekonomik Yansımaları....73

3.5.5.1. Cinsiyet Temelinde Kadınlara Yönelik Ekonomik Yansımalar…….76

3.5.5.2. İşgücü…….78

3.5.5.3. İstihdam……..82

3.5.5.4. İşsizlik……...…….84

3.5.6. Covid-19 Pandemisinin Kadınlara Yönelik Psikolojik Yansımaları.87

SONUÇ……..93

KAYNAKÇA…….97

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Dünya Üzerindeki Salgın ve Pandemilerin Vefat Sayısı …….....8

Tablo 2: Dünya Covid-19 Vaka Sayıları…...……...……9

Tablo 3: Türkiye Covid-19 Vaka Sayıları…..……10

Tablo 4: Türkiye Haftalık Covid-19 Tablosu- 19-25 Mart 2022-…...……....11

Tablo 5: GSYH Büyüme Hızları…….32

Tablo 6: Türkiye Sanayi Üretim Endeksi Yıllık Yüzde Değişimi……..33

Tablo 7: Türkiye'de Mevsim Etkisinden Arındırılmış İstihdam Oranları (%)……...37

Tablo 8: Sektörlerin Covid-19 Krizinden Etkilenme Dereceleri……75

Tablo 9: OECD Ülkeleri 15-64 Yaş Arası Kadınlarda İşgücüne Katılma Oranları (%)……....79

Tablo 10: Türkiye'de 2019- 2020 Yılında Cinsiyet Bazında Temel İşgücü Göstergeleri (15 + Yaş, Bin kişi, %)……...81

Tablo 11: Temel İşgücü Göstergeleri, 15+ Yaş, 2020-2021……..81

Tablo 12: Ülkeler Bazında 15-64 Yaş Arası Kadın İstihdam/ Nüfus Oranları (%)…83

Tablo 13: Ülkeler Bazında 15-64 Yaş Arası Kadınların İşsizlik Oranları(%)……85

Tablo 14: Türkiye'de Kadın İşsizlik Oranları (2008- 2020, %)…….86

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: 15-64 Yaş Arası Kadınlarda İşgücüne Katılma Oranları (%)……80

Şekil 2: 2019- 2020 Yılları Cinsiyetlere Göre Sektörel İşgücü Göstergeleri (15+ Yaş, Bin Kişi, %)……82

Şekil 3: Hane halkı İşgücü Araştırmasına Göre Türkiye'de 2020-2021 İstihdam Oranları…….....83

Şekil 4: Hane Halkı İşgücü Araştırmasına Göre Türkiye'de 2020- 2021 İşsizlik Oranları…….…..85

Şekil 5: Covid-19 İle Mücadele de ''Evde Kal Türkiye'' Sloganı…….88

Şekil 6: Covid-19 Pandemisinin Psikolojik Etkileri……..89

KISALTMALAR LİSTESİ

AÇEV: Anne Çocuk Eğitim Vakfı

BM: Birleşmiş Milletler

CATI: Bilgisayar Destekli Telefon Görüşmesi

CEİD: Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği

COVİD-19: Koronavirüs Hastalığı 2019

DSÖ: Dünya Sağlık Örgütü

DİSK-AR: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü

GSYH: Gayri Safi Yurt içi Hâsıla

HSK: Hâkimler ve Savcılar Kurulu

H1N1: Domuz Gribi

H5N1: İnfulenza Kuş Gribi

MERS: Orta Doğu Solunum Sendromu

KADES: Kadın Destek Uygulaması

KORDEP: Koronavirüs Online Ruhsal Destek Programı

SARS: Şiddetli Solunum Sendromu

STK: Sivil Toplum Kuruluşu

ŞÖNİM: Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi

TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TÜBA: Türkiye Bilimler Akademisi

TÜYAP: Tüm Fuarcılık Yapım AŞ

TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

TDK: Türk Dil Kurumu

İLO: Uluslararası Çalışma Örgütü

IMF: Uluslararası Para Fonu

İŞKUR: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü

UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

UNFPA: Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

UN WOMEN: Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi Birimi

WHO: Dünya Sağlık Örgütü

WSA: Kadın Öz Savunma Akademisi

YKZ: Yeni Koronavirüs Zatürresi

YÖK: Yükseköğretim Kurumları

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Teşkilatı

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Covid-19 pandemisinin kadınlara yönelik sosyo-ekonomik yansımalarının incelendiği bu araştırma, ilgili literatürde yer alan ikincil kaynakların kullanıldığı bir derleme niteliğindedir. Çalışma; alan yazın verileri ışığında Covid-19 salgını öncesi ve sonrasında ortaya çıkan olguları betimsel bir durum analizi şeklinde uygulayan nitel bir çalışmadan oluşmaktadır. Çalışmada Covid-19 pandemisinin kadınlar üzerindeki yansımalarını çözümleyerek gün ışığına çıkarma, gelecekte olası salgınlara karşı fikir oluşturmak adına literatüre kazandırma amaçlanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde pandemi ve Covid-19 pandemisine ilişkin kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Salgın, pandemi, epidemi, koronavirüs kavramları açıklanmış ve Covid-19 salgının epidemiyolojisi incelenmiştir. Tarih boyunca yaşanılmış olan önemli salgın ve pandemilere değinilerek, sonuçları Covid-19 pandemisi ile karşılaştırılmıştır. Dünya üzerinde kitlesel etkiye sahip olan her türlü olgu, toplumun hayatı algılama ve yaşam biçimini derinden etkilemiştir. Salgın hastalıklar tüm dünyada insanlar için sonuçları ağır olan olumsuz deneyimleri beraberinde getirmiştir. Salgınlar yalnızca insan sağlığını etkilemekle kalmamış aynı zamanda savaşların sonlanmasından, çağ kapatmaya, ekonomik krizlerden, aile hayatına kadar pek çok alanı etkilemiştir. Bu nedenle Covid-19 pandemisinin insan hayatı üzerindeki etkilerini anlamak ve olası problemlere karşı çözüm yolları üretmek adına salgınların epidemiyolojisinin incelenmesi önemlidir.

Çalışmanın ikinci bölümünde: dünyada ve Türkiye'de Covid-19 pandemisine yönelik oluşturulan tedbir ve kısıtlamalar belirtilmiştir. Covid-19 pandemisinin sosyal hayat üzerindeki etkilerini anlayabilmek adına pandeminin toplumsal, ekonomik ve psikolojik yansımaları irdelenmiştir. Birçok ülke salgının başlamasının ardından ülke içerisinde seyahatleri sınırlandırmış ve uluslararası giriş-çıkışları kapatmıştır. Gümrük kapılarına ve havalimanlarına termal kamera sistemi kurulmuş ve içerisinde bulunan her bireyin vücut ısısı kontrol edilmiştir. Ardından seyahate çıkan bireyler için zorunlu Covid-19 testi istenmiştir. Hastalığa yönelik tedavi ve aşının bulunmamasından dolayı Türkiye'de de olmak üzere tam kapanma sağlanmış ve zorunlu sosyal izolasyon süreci başlamıştır. Eğitim sistemine ara verilmiş ve ardından tüm ülkede online eğitim sistemine geçilmiştir. Tüm dünyada ekonomik daralma gerçekleşmiş ve pek çok sektör durma noktasına gelmiştir. Bu nedenle işsizlik artmış, istihdam ve işgücüne katılım oranları ise düşmüştür. Hastalığın olası sonuçları nedeniyle insanlarda virüse yakalanma ve hayatına kaybetmeye dair korkular artmıştır. Bu süreçte insanlar hem kendi hem de sevdiklerinin sağlıkları için endişelenmiş ve salgına

bağlı stres düzeyleri artmıştır. Covid-19 pandemisi pek çok insanın ruh sağlığını olumsuz yönde etkilemiş ve neredeyse toplumsal histeriye neden olmuştur. Salgınla beraber insanlarda travma sonrası stres bozukluğu, anksiyete, kaygı bozukluğu, korku ve öfkenin görülme sıklığı artmıştır. Pandemi sürecinde tüm dünyada kadına yönelik şiddet vakaları artmıştır. Ekonomik sıkıntılar, sağlık ve yaşam kaygısı, geleceğe dair belirsizlik, ruhsal problemler, sosyalleşememe ve belirli alanda kapalı kalma aile içerisindeki şiddeti arttıran unsurlardan olmuştur.

Üçüncü bölümde ise araştırmanın amacı, önemi, sınırlılıkları, yöntemi ve bulgularına yer verilmiştir. Araştırma Covid-19 pandemisinin kadınlara yönelik sosyo-ekonomik yansımalarının belirlenmesi ve bulguların literatüre kazandırılmasını amaçlamaktadır. Aynı zamanda bu araştırma, toplum içerisinde cinsiyeti gereği ikincil ve dezavantajlı konumda bulunan kadınların pandemi gibi küresel kriz dönemlerinde karşılaşmış oldukları problemleri anlamak adına önemlidir. Araştırma Covid-19 pandemisinin ortaya çıkmış olduğu 7 Aralık 2019 tarihinden itibaren günümüze kadar olan süreci kapsamaktadır. Salgın hastalıkların toplum üzerindeki etkilerini tam anlamıyla anlayabilmek adına uzun zaman geçmesi gerekmektedir. Çünkü hastalığın başlangıcı, yayılımı, tedavisi, öldürücülük oranı gibi etmenlere karşı toplumun göstermiş olduğu tepki zaman içerisinde değişmektedir. Salgınların toplum üzerindeki etkisini anlayabilmek adına hastalık sonrası farklı dönemlerde araştırmalar yapılmalıdır. Bu çalışmada ikincil kaynaklardan oluşan çoklu veri toplama tekniği kullanılmış ve web tabanlı internet siteleri, çevrimiçi sözlükler, YÖK Ulusal Tez veri tabanı, Dergipark Akademik üzerinden çeşitli araştırma makaleleri ve tezlerden faydalanılmıştır. Hastalığın başlangıcından şuana kadar olan süre içerisindeki araştırmalar erken dönem çalışmalarını oluşturmaktadır. Bu nedenle literatürde Covid-19 salgınının cinsiyet temelinde sosyo-kültürel, psikolojik, ekonomik araştırmaları yetersizdir. Buda zaten dar bir süreci kapsayan araştırmanın sınırlarını daha fazla daraltmıştır.

Araştırmada Türkiye temelinde Covid-19 pandemisinin kadınları hangi alanlarda ve hangi düzeyde etkilediğine yer verilmiştir. Alan yazında bulunan çalışmalardan elde edilen bulgular benzer araştırma sonuçları ile karşılaştırılmıştır. Literatürde bulunan çalışmaların bulguları dünyada ve Türkiye'de paralellik göstermiştir. Pandeminin toplumsal boyutları irdelenmiş; cinsiyet-toplumsal cinsiyet, kadın emeğine yönelik etkileri ve aile hayatı ile özel alanda kadınların deneyimleri incelenmiştir. Küresel ekonomik kriz ve daralmaya sebep olan Covid-19 pandemisinin kadın işsizlik, istihdam ve işgücüne katılım verileri, yıllara göre karşılaştırılarak tablo şeklinde belirtilmiştir. Uluslararası Ekonomi Kalkınma ve İş Birliği Örgütü ile Türkiye İstatistik Kurumunun yayınlamış olduğu raporlar incelenmiş Türkiye'de kadının çalışma hayatındaki varlığı OECD ülkeleri ile karşılaştırılmıştır. Kadınların çalışma hayatında

karşılaşmış oldukları problemlere yer verilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre: koronavirüs pandemisi cinsiyet ayrımcılığını pekişitirmiş ve kadınların cinsiyet eşitliğine yönelik son yıllardaki kazanımlarını geriye itmiştir. Aynı zamanda Covid-19 pandemisinin bireyler üzerindeki kaygı, panik, korku, anksiyete, depresyon gibi ruh problemlerine yönelik araştırmalara değinilmiştir. Bu araştırma sonuçları cinsiyet temelinde ayrıştırılarak koronavirüs salgınının kadınlar üzerindeki sosyo-ekonomik etkileri incelenmiştir.

1. BÖLÜM

PANDEMİ VE COVİD-19 PANDEMİSİNE İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Geçmişten günümüze birçok toplum, farklı enfeksiyonlara bağlı olarak çeşitli salgın hastalıklarla karşı karşıya kalmıştır. İnsanlık, tarih boyunca salgınların neden olduğu ölüm ve toplumsal yıkımlarla mücadele etmiştir (Tekin, 2021: 330). İnsanlığın büyükyaşam mücadelesi vermiş olduğu bu salgınlar farklı dönemlerde tüm dünyayı etkisi altına alarak küresel pandemiye dönüşmüştür (Eroğlu, 2020: 183). Kara veba, Kolera, İspanyol Gribi ve günümüzde hala devam eden Covid-19 salgını da bunlardan bazılarını oluşturmaktadır (Eroğlu, 2020: 183- Tekin, 2021: 330).

Topluma ve insanlığa benzer etki ve sonuçları olan bu hastalıklar yayılma hızı, etkilediği alan ve kişi sayısına göre salgın, epidemi veya pandemi olarak adlandırılmaktadır. Bu tanımları inceleyecek olursak:

1.1. Salgın

Alp (2012: 37) salgını, ‘*’bir hastalığın bir yerde, belirli bir zaman diliminde beklenenden fazla görülmesi ya da belirli ortak özellikleri nedeniyle kümeleşme göstermesi olarak tanımlanır*’’ şeklinde açıklamıştır.

Bir başka tanıma göre ise salgın: Enfeksiyon hastalığının belirli bir toplum, bölge veya mevsimde beklenen standart hasta sayısının kesin bir şekilde daha üstünde olmasıdır. Yerel olmayan kaynaklarda salgın ‘’*outbreak*’’,“ Lokal bir bölgede ortaya çıkmış olan “şeklinde geçmektedir. Yabancı kaynaklarda outbreak ve epidemi aynı anlamda kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu da salgın ve epidemi için aynı ortak tanımlamayı yapmaktadır (Hacımustafaoğlu, 2018: 172).

Kısacası salgın, belirli bir alan ve zaman dilimi içerisinde, bir grup insan arasında beklenenden daha fazla vakaların ortaya çıkması ile tanımlanabilir. Salgın yerel, sınırlı bir bölgeyi kapsamaktadır (Durmuş, 2020: 3).

Salgın genel kullanımda birden fazla olguyu içermektedir. Fakat bazı özel durumlar vardır ki tek olgu bile salgın olarak kabul edilebilir. Örneğin, bir enfeksiyon hastalığının global çapta kalıcı olarak ortadan kaldırılmasının ardından, hastalığa dair tek bir vaka bile salgın olarak nitelendirilmektedir (Durmuş, 2020: 3). Şu ana kadar ortadan tamamen kaldırılabilen yalnızca birkaç hastalık mevcuttur. Çiçek hastalığı ve sığır vebası bunlara örnektir (Yıldırım, 2021).

Dünya'da milyonlarca insanın ölümüne neden olan çiçek hastalığı, aşı çalışmaları ve hastalıkla farklı mücadele yöntemleri ile birlikte 1980 yılında tüm dünyadan kalıcı olarak sona ermiştir (Covid-19 Sözlüğü, 2020).

Dünya üzerinde eradike edilen ilk hastalık çiçek hastalığıdır. Çocuk felci, Gine solucan hastalığı, Ekvator frengisi ve sıtma gibi hastalıkların dünyada sona erdirilmesi için çalışmalarda yol kat edilmiş olsa da henüz sonuca ulaşılmamıştır. Sıtma, kızamık, kızamıkçık, kuduz ve çocuk felci hastalıklarının da eradikasyonu için yürütülen çalışmalar; aşılama, doğru ve etkili tedavi yöntemlerinin uygulanması, bulaş yollarının tespiti ve yayılımın engellenmesidir. Bu salgın hastalıklarla mücadele yöntemleri ile birlikte 2050 yılına kadar bu hastalıkların dünya üzerinde tamamen yok edilmesi hedeflenmektedir (Yıldırım, 2021).

Salgın hastalıklar toplumun her kesimini ve her bölgesini etkisi altına alabileceğinden dolayı toplumda büyük bir kaygı, panik ve krize de neden olabilmektedir (Eroğlu, 2020: 193). Bu nedenle hastalığın ortaya çıkışını, yayılımını engellemek ve hastalığı kontrol altına almak son derece önem arz etmektedir. Salgına neden olabilecek hastalıkların olası ihtimallerine karşı toplum sağlığı açısından her vaka gerekli tüm kurum ve kuruluşlara bildirilmelidir (Hacımustafaoğlu, 2018: 172- 173). Vakaların bildirilmesi sayesinde hastalığın oluşum, bulaş ve tedavisi için gerekli çalışmaların yapılması ve yayılımına müdahalesi mümkün olabilmektedir. Hastalığın hangi canlıları etkileyebildiğini öğrenmek (özellikle yalnızca insanlar arası bulaş olması), semptomlarının hızlı teşhis edilebilmesi ve yalnızca belirli bir alanda bulunması hastalıkların kontrol altına alınması ve tamamen ortadan kaldırılması için büyük bir önem taşımaktadır (Yıldırım, 2021).

Geçmiş zamanlardan şimdiye kadar olan salgınlar incelendiği takdirde ortaya çıkmış olan bu hastalıkların temelinde çoğu zaman; insanların doğa ve çevreye vermiş olduğu zarar, doğayı yönetme biçimi, yaşam şekillerinin değişmesi- yerleşik hayata geçme, hayvanların ehlileştirilmesi gibi-, su kaynaklarının yetersiz ve kirli olmasından kaynaklandığı görülmektedir (Tekin, 2021: 332-333). Vahşi hayvanlarla temasın azaltılması, gerekli temizlik ve hijyene dikkat edilmesi, su ve besin kaynaklarının temizlenmesi, kirli su atıklarının ve alt yapılarının oluşturulması ile birlikte tifo, tifüs ve kolera gibi hastalıkların yayılımın engellendiği bilinmektedir (Baykal, 2020).

Dünyada farklı virüs ve bakterilerin sebep olduğu pek çok salgın yaşanmıştır. Bazı hastalıkların tedavi yöntemlerinin bulunması, bazılarının ise kontrol altına alınması ile birlikte sağlık, yaşam, düzen ve işleyiş yeni zamana entegre olmuştur. Fakat yaşanan gelişmelere rağmen dünya üzerinde yeni hastalıklar ortaya çıkabilmektedir. Bu hastalıkların bulaş şekli ve tedavisi hakkında henüz yeterli bilgi olmadığı için hastalığı kontrol altına almak zaman alabilmektedir.

Dünya üzerinde şu anda da varlığını sürdürmekte olan HIV/AIDS ve Covid-19 salgın hastalıklarına bağlı pandemiler halen devam etmektedir (Tekin, 2021: 332-333).

1.2. Pandemi ve Epidemi

Hastalığa neden olan enfeksiyonların, farklı bulaş yolları ile canlılar ve kişiler arası aktarımına salgın hastalık denir. Canlılar arasında yayılabilen bu hastalıklar insanları doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir (Parıldar, 2020: 19).

Enfeksiyonlar insanlar arasındaki yayılma hızına göre farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Bu adlandırmalar virüslerin bulaştığı kişi sayısı, bulaş hızı ve hastalıktan etkilenen bölgelerin büyüklüklerine göre yapılmaktadır (YÖK, 2020:11).

Birçok yerel ve yabancı kaynakta epidemi genel olarak bir enfeksiyon hastalığının beklenenin üzerinde seyretmesi ile tanımlamaktadır (Ergönül, 2016:3-4). Bazı araştırmacılar ise epidemi kelimesini ‘*’kontrolden çıkmış’’* olarak tanımlar. Bu tanımlamaya göre epidemi kontrolden çıkmış olan herhangi bir problemi ifade edebilir (Aktan, 2020- Özdoğan, 2021). İfade etmiş olduğu genel tanımlama ise; geniş bir alanda (coğrafyada) ortaya çıkmış olan ve bu bölgede yaşamakta olan insanların büyük bir kısmını etkileyenenfeksiyon salgınıdır (Özdoğan, 2021). Birçok tanımda ‘’Aniden ortaya çıkmış olan ya da beklenen vaka sayısının üzerinde seyreden hastalık salgını’’ olarak nitelendirilmektedir (Ergönül, 2016: 4).

Virüsler insanlar tarihinin her safhasında farklı enfeksiyonlara sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Her dönemin yaşam koşulları ve akışına göre hastalıkların çeşitliliği ve yayılımı da farklılık göstermiştir (Gültekin vd. 2020: 1185).

Son birkaç yıldır günlük hayatımızda sık sık kullanmakta olduğumuz ‘’pandemi’’ kelimesibelli bir coğrafi alanı aşan bir ülkeyi, kıtayı aşan ya da kıtalar arası yayılanenfeksiyon salgınıdır (Parıldar, 2020: 19).Pandemi için kıta veya bölgeler üstü, dünyayı etkisi altına alan bir salgın türü de denilebilmektedir (Aktan, 2020). Dünya Sağlık Örgütü bir pandeminin ortaya çıkabilmesi için; yeni tür bir hastalığın ortaya çıkmış olması, hastalığın hızlı bir bulaş etkisine sahip olması, enfekte olan kişilerde semptomların ve sonuçların insan hayatını olumsuz yönde etkileyebilen ağır sonuçlarının olması gerektiğini açıklamıştır (Tekin, 2021: 332).

Geçmişte yaşanan salgın hastalıklara yönelik olumsuz deneyimler toplum sağlığının korunması ve devamlılığı için zamanla tecrübelere dönüşmüştür. Geçmiş dönemlerde salgından etkilenen toplumlarda salgınların sona ermesi ile birlikte ekonomik, siyasal ve demografik farklılıkların gerçekleştiği görülmektedir (Durmuş, 2020).

Salgın hastalıkların geçmişi irdelendiği takdirde, salgınların çıkış noktasının insanların doğaya müdahalesi olduğu düşünülmektedir. Hayvanların evcilleştirilmesi, yerleşik hayata geçiş, kentleşme, su ve besin kaynaklarının kirletilmesi, geri dönüştürülemez atıkların doğaya verdiği zarar gibi etmenlerin nedensonuç ilişkisine bağlı olarak küresel ısınma, kıtlık ve salgınlar artmaktadır (Tekin, 2021:332).

Geçmiş salgınlar incelendiğinde; veba, çiçek, tifüs, ebola, kolera ve ağır semptomatik griplere bağlı pandemiler karşımıza çıkmaktadır (Durmuş, 2020). Üç farklı zaman diliminde milyonlarca insanın ölümüne yol açan veba salgınları toplumsal gelişmelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bizans'ın zayıflamasına neden olduğu için dönemin imparatorunun adıyla anılan Justinian vebası toplumda dini, ekonomik ve siyasi anlamda pek çok alanı etkilemiştir. Avrupa, Kuzey Afrika, Güney ve Orta Asya nüfusunun yarısından fazlasının bu salgın nedeniyle azaldığı düşünülmektedir (Parıldar, 2020: 22). Orta çağda ortaya çıkmış olan ''Kara Veba'' ise Çin ve Asya'nın batısından başlayarak Avrupa'ya kadar ulaşmıştır. Hastalığın enfekte olan fareler tarafından ısırılan pireler ile insanlara bulaştığı düşünülmektedir. Salgının insanlar arasında da bulaşabildiği bu hastalıktan sadece 14. Yüzyıl içerisinde 200 milyonu aşkın insan hayatını kaybetmiştir (Aslan, 2020: 37). Parıldar (2020: 22) tarihteki bulaşıcı hastalıkları incelediği çalışmasında Kara Veba'nın tarihsel sürecini açıklarken *''.. 1348 yılından sonra Avrupa'yı birkaç nükleer savaşın şiddetiyle vurmuştur''* diye vurgulamaktadır. Farklı bir çalışmada ise hastalığın Avrupa nüfusunun üçte birini yok ettiğini belirtmektedir (Durmuş, 2020).

Veba salgınları ile birlikte insanlar alışkanlıklarını değiştirerek birtakım önlemler almıştır. Temizlik ve hijyen koşulları iyileştirilmiş, kanalizasyon ve çöp alanlarının belirlenmiştir. Bunların yanı sıra karantina uygulamaları hayata geçirilmiş. Kara Veba' nın yıkıcı etkileri feodal sistemin değişmesine ve 60 milyon insanın ölümüyle sonuçlanarak yaklaşık 200 yıllık bir ekonomik duraklamaya neden olması ile de ''emperyalizme'' de neden olmuştur (Tekin, 2021: 334- 336).

Bilinen en büyük salgın olan İspanyol Gribi; hastalığın ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra büyük bir yıkıma neden olmuştur (Aslan, 2020: 37). Hastalık 1. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkmış ve savaşın seyrinin değişmesinde rol oynamıştır (Durmuş, 2020). Yaklaşık 100 milyon insanın ölümüne neden olan İspanyol Gribi 1. Dünya savaşında ölen insanlardan daha fazla insanın ölümüne neden olmuştur (Aslan, 2020: 37- Durmuş, 2020).

Ortaya çıkmış olan tüm salgınların kritik ve trajik sonuçları olmuştur. Bazı salgınlar toplumlara ve tarihe yeni bir yön vermiştir. Yüzlerce yıl önce olan salgınların bugünün dünyasına yön verdiği düşünüldüğü takdirde küresel pandemi ve salgınların insan hayatında ne kadar önemli bir yeri olduğu görülmektedir (Parıldar, 2020: 24).

Çiçek salgını enfekte kişilerin giysi, yatak ve yorgan gibi eşyalarının kullanılması, bu kişiler ile temasta bulunma veya virüs içeren damlacıkların etrafa yayılması ile bulaşabilmektedir (Parıldar, 2020: 24). Hastalığa sahip kişiler ile aynı ortamda bulunmak ve aynı havanın solunması ile de bulaştığı görülmektedir. Hastalık her yaş grubunu etkileyebildiği gibi genellikle bebek ve çocuklar üzerinde daha sık görülmüştür (Aslan, 2020: 38). Hastalığın ağır sonuçları ile yüzleşmek insanoğlunu salgınlar ile mücadele etmeye yöneltmiştir. Aşı çalışmaları 1700' lu yıllarda İstanbul'da aşıya yönelik çalışmaların gözlemlenmesi ile bulunmuştur (Aslan, 2020: 38*). ''Tarihteki bilinen ilk aşı çiçek aşısıdır''* (Durmuş, 2020).

Tablo 1: Dünya Üzerindeki Salgın ve Pandemilerin Vefat Sayısı

Salgın	**Tarih**	**Vefat sayısı**
Justinian Vebası	541-542	30-50 Milyon
Çiçek Hastalığı (Japon)	735-737	1 Milyon
Kara Veba	1347-1351	200 Milyon
Kolera	1871- 1923	1 Milyon+
İspanyol Gribi	1918-1920	50-100 Milyon
HIV/ AIDS	1981- Günümüz	35 Milyon+
Domuz Gribi	2009-2010	200.000
SARS-COV	2002-2003	770
Ebola	2014-2016	11.000
MERS-COV	2015- Günümüz	850
Covid-19	2019- Günümüz	6 milyon +

Kaynak: Durmuş, H. (2020), http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11616/18920/E%c4%9fitim%20Sunum.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (25.04.2022)

Tablo 1'de insan kıyımlarına neden olan bazı salgın hastalıklara bağlı ölüm oranları belirtilmiştir. Yüzyıllar içerisinde salgına neden olan etmenlerin değişmesine rağmen sonuçları insalar için ağır olmuştur. Toplumun yaşam biçimi, sağlık sistemi, dini inanışı, sosyo-kültürel, ekonomik ve teknolojik gelişmeler hastalığın etkileri üzerinde büyük bir öneme sahiptir. Aynı virüse bağlı salgınların farklı toplumlarda farklı sonuçlar doğurması bu nedensellik ile örtüşmektedir. Günümüzde hala devam etmekte olan pandemiler ne yazık ki ilerleyen zamanlarda da insanlığın salgın hastalıklar ile mücadele edeceğini göstermektedir. Teknolojinin gelişmesi ve modern ulaşım olanakları ile salgınlar eskisine göre daha hızlı yayılarak daha büyük bir tehlike arz etmektedir (Parıldar, 2020: 19).

21. Yüzyılda tüm dünyayı etkisi altına alan H1N1 virüsü salgınını Dünya Sağlık Örgütü 2009 yılında pandemi ilan etmiştir (Aktan, 2020). Halk arasında domuz gribi olarak bilinen bu virüs, 50- 100 milyon arasında insanın ölümüne neden olmuş ve küresel çapta bir endişeye neden olmuştur (Aytekin, 2020).

Ülkemizde bu salgından etkilenen ülkelerden biri olmuştur (Çiçek, vd. 2011: 132). Hastalık ''geniş çaplı salgın'' olarak nitelendirilmiş fakat ortaya çıktıktan bir sene

sonra mevsimsel bir grip formuna bürünmüştür. Ardından 21. Yüzyılın ikinci pandemisi olan Covid-19 ortaya çıkmıştır (Aytekin, 2020).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hubei eyaletine bağlı Wuhan kentinde ortaya çıkan yeni tip koronavirüs kısa zamanda birçok kenti ve bölgeyi etkisi altına almıştır. İlk vakaların görülmesinden itibaren yaklaşık altı aylık bir süreçte (17 Kasım 2019-20 Mayıs 2020) dünya üzerinde ki 5.000.000 aşkın vaka bildirilmiş ve yaklaşık 330.000 insan bu virüs yüzünden hayatını kaybetmiştir. Bu süreçte ülkemizde yaklaşık 150 bin vaka bildirilmiş ve ne yazık ki 4 bin insan hayatını kaybetmiştir (Pala, 2020: 39-40).

Yeni tip korona virüsün enfekte ettiği kişilerdeki kalıcı bağışıklığın gelişip gelişmediği belirsizliğini korumaktadır. Hastalığın kesin aşı ve tedavisinin henüz bulunamamış olması da hastalığa dair endişeleri arttırmaktadır. Hastalığın sosyal sınıflar arasındaki dağılımı da eşitsizlikler içermektedir. ABD ve İngiltere'de yapılan bazı araştırmalar bu ülkelerdeki göçmenlerin, farklı ırk, etnik grup ve toplulukların virüsten daha fazla etkilenerek ölüm oranlarının daha yüksek olduğunu göstermiştir (Pala, 2020: 40).

Dünya Sağlık Örgütünün 11 Mart 2020 tarihinde Covid-19 salgınını küresel birpandemi ilan etmesinin ardından, vaka sayısı, hasta sayısı ve fatalite hızı bütün dünyanın gündemi haline gelmiştir. Çeşitli kurum ve kuruluşlar Covid-19 salgınını hakkındaki doğru verileri çeşitli 'durum raporları' ile medyaya sunarak halk ile paylaşmayı amaçlamıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

Tablo 2 ve Tablo 3'te Covid-19 salgının çıkış tarihinden günümüze kadar olan süreçteki, dünyada ve ülkemizde olan yıllık vaka sayıları gösterilmiştir.

Tablo 2: Dünya COVİD-19 Vaka Sayıları

Tarih	**Toplam Vaka Sayısı**	**Toplam Ölüm Sayısı**
09.04.2020	1.436.198	85522
06.04.2021	126.372.442	2.769.696
10.03.2022	452.630.828	6.032.820
25.01.2023	666.472.286	6.816.704

Kaynak:T.C.Sağlık Bakanlığı, 2020, https://www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/HaberDetayi/2325, (19.04.2022),T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021, https://www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/HaberDetayi/3550, (19.04.2022), Google News, (12.02.2023), https://news.google.com/covid19/map?hl=tr&mid=%2Fm%2F02j71&gl=TR&ceid=TR%3Atr,Google News, (27.01.2023). https://news.google.com/covid19/map?hl=tr&gl=TR&ceid=TR%3Atr

Tablo 2'de Covid-19 pandemisinin ortaya çıkış tarihinden kısa bir süre sonra tüm dünya üzerinde 1,5 milyon insanı etkilediği görülmektedir. Hastalığın vaka sayısı ve ölüm oranları arasındaki fatalite hızı, hastalığın MERS ve SARS'ın fatalite hızının gerisinde olduğunu göstermektedir. Yine de hastalığın net fatalite hızının

belirlenebilmesi için salgının eradikasyonu gerçekleşinceye kadar takip edilmesi gerekmektedir (Özlü, Öztaş, 2020: 470).

Tablo 3: Türkiye COVİD-19 Vaka Sayıları

Tarih	Toplam Vaka Sayısı	Toplam Ölüm Sayısı
09.04.2020	38.226	812
06.04.2021	3.579.185	32.667
06-12.06.2022	15.085.742	98.996
14-27.11.2022	17.042.722	101.492

Kaynak: T.C.Sağlık Bakanlığı, 2020,https://www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/HaberDetayi/2325, (19.04.2022), T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021, https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html, (19.04.2022), T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022, https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html, (12.02.2023), Google News, (14.01.2023). https://news.google.com/covid19/map?hl=tr&gl=TR&ceid=TR%3Atr

Tablo 3'te yeni tip korona virüsün ülkemizde olan vaka sayıları gösterilmiştir. Hastalığın vaka sayıları, tabloda belirtilen süre içerisinde olan vaka sayılarının yaklaşık olarak %400 katı olacak şekilde artış göstermiştir. Hastalığa bağlı ölüm oranları ise %120'nin üzerinde artış göstermiştir. Salgının hala devam ediyor olması sebebi ile hastalığın olası fatalite hızını hesaplamak doğru ve güvenilir sonuçları vermemektedir. Bu nedenle virüse karşı hastalık sonlandıktan sonra bulgulanmış veriler ile bu analizi yapmak daha doğru olmaktadır (Eser, 2020: 75).

Covid-19'un ortaya çıkışına yönelik yapılan araştırmalar, çeşitli söylentiler, komplo teorileri ve ırkçı söylemler ile birlikte zaten zor olan bir süreci çok daha zor bir duruma sürüklemiştir (Gültekin vd., 2020: 1191). Salgının yaratmış olduğu büyük korku ve endişe bu söylentilerin yayılması ile birlikte günden güne artmıştır. Sosyal medya gibi herkese açık platformlarda bu söylentilerin sürekli yer alması büyük bir bilgi kirliliğine de yol açmıştır. Dünya Sağlık Örgütü doğruluğu belirsiz bu bilgilerin yayılmasını ''infodemi'' terimi ile ifade etmiştir (Aydın, 2020: 77). Sosyal medya paylaşımları ile çoğalarak artan bu infodemi için Dünya Sağlık Örgütü '*'Yalnızca bir hastalık salgınıyla savaşmıyoruz, aynı zamanda bir aşırı (yüzeysel/yanlış) bilgilendirme salgını (ınfodemi) ile de mücadele ediyoruz*'' açıklamısını yapmıştır (Pala, 2020: 41). Bu açıklama ile yeni tip koronavirüs için oluşan bilgi kirliliğinin toplum ruh, akıl ve beden sağlığını da olumsuz etkilediği görülmektedir. Yaşanmakta olan bütün bu gelişmeler pandemi ve insanlığa farklı bir bakış açısı getirmiştir. Pandeminin tüm dünyayı etkisi altına aldığı bu süreçte doğru ve güvenilir bilgiye ulaşmanın önemi anlaşılmıştır (Aydın, 2020: 77-81).

Ülkemizde Sağlık Bakanlığı halka doğru bilgiyi doğru kaynaktan sunmak adına günlük ve haftalık olarak; yapılan test miktarı, vaka, hasta ve iyileşen hasta sayısı ile birlikte Covid-19 nedeni ile hayatını kaybeden kişilerin sayılarını televizyon kanalları ve kurumsal internet siteleri aracılığıyla medyadan paylaşmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022).

Tablo 4'te T.C. Sağlık Bakanlığı'na ait resmi internet sitesinde paylaşılmış olan görsele yer verilmiştir.

Tablo 4:Türkiye Haftalık COVİD-19 Tablosu- 19-25 Mart 2022

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı 2022,https://covid19.saglik.gov.tr/,

Türkiye DSÖ' nün tavsiyesi ile 2004 yılı itibariyle küresel pandemi hazırlık planlarını yapmaya başlamıştır. Sağlık Bakanlığına bağlı pek çok hekim ve bilim insanın bir araya gelerek yapmış olduğu çalışmalar sonucu 2006 yılında planlar hazırlanmış ve Başbakanlık Genelgesi olarak sunulmuştur. Bu genelgeye göre pandeminin her aşamasında alınacak tedbir ve kararlar belirlenmiştir (Özlü, Öztaş, 2020: 471).

1.3. Koronavirüs

Koronavirüsler birçok farklı klinik spektrumlarda hastalıklara sebep olan geniş bir virüs ailesidir (Karaali ve Kurt, 2020: 55). Bu virüslerin soğuk algınlığından ağır solunum yolu yetmezliğine kadar pek çok hastalığa sebep olduğu bilinmektedir (Til, 2020: 54).

Geçmişten günümüze korona virüsün pek çok alt tipi grip, nezle gibi üst solunum yolu hastalıklarıyla karşımıza çıkmaktadır. Tarihin çeşitli dönemlerinde virüsün bazı türlerinin genetik farklılıklar göstererek çeşitli enfeksiyonlara sebep olduğu bilinmektedir (Karcıoğlu, 2020: 66). Koronavirüslerin hem insanlarda hem de hayvanlarda pek çok alt türünün olduğu bilinmektedir. Hayvanlarda bulunan bazı koronavirüs alt türleri çeşitli şekillerde insanlara bulaşarak, hayatı olumsuz şekilde etkileyen ağır ve ciddi semptomların göstermiştir (Karaali ve Kurt, 2020: 55).

2002-2003 yılları arasında yabani kedilerden bulaşan ve birçok insanı etkisi altına alarak bazılarının ölümlerine de sebep olan ''Şiddetli Akut Solunum Sendromu''(SARS) ve 2012 yılında develerden insanlara yayıldığı düşünülen ''Orta Doğu Solunum Sendromu'' (MERS)'te bu virüs ailesinin içerisindedir (Karcıoğlu, 2020: 66).

SARS ve MERS gibi koronavirüs ailesine mensup olan SARS-CoV-2 enfeksiyonu; Coronaviridae familyasının alt bir türü olan Orthocoronavirinae'n tek zincirli, pozitif tek sarmallı, zarflı bir RNA virüsüdür. Virüsün hemalfa α hem de beta ß türlerinin memeliler üzerinde etkili olduğu bilinmektedir (Çöl ve Güneş, 2020:8). Covid-19 'da tıpkı SARS ve MERS gibi zoonotik bir enfeksiyon olduğu düşünülmektedir (TÜBA, 2020:26).

SARS-CoV-2 virüsü tek sarmallı bir 29.9 kb RNA beta-coronavirustür. SARS-CoV2'nin genetik şifre araştırması ile bu virüsün diziliminin; bat-SL-CoVZC45 ve bat-SL-CoVZXC21'in dizilimi ile %88 benzer olduğu ve başka bir yarasa virüs olan CoV RaTG1'in dizilimi ile %96,2 aynı olduğu kanıtlanmıştır. Ancak son yapılan çalışmalar, virüsün direkt kaynağının yarasalar yerine, karıncayiyen, kaplumbağa veya yılanlarında olabileceğini bize göstermiştir (Hamblin vd. 2020: 254).

Dünya Sağlık Örgütü, bir dizi viral akciğer enfeksiyonu vakaları sonucunda ortaya çıkan bu yeni virüsü ilk kez 31 Aralık 2019'da tanımlamıştır (WHO, 2021). 11 Şubat 2020 tarihinde ise hastalığı Covid- 19 olarak isimlendirmiştir (Arslan ve Karagül, 2020: 2; Karaali ve Kurt, 2020: 54). Dünya Sağlık Örgütü genel direktörü Ghebreyesus Covid-19'u kodlarken; herhangi bir bölge, insan veya hayvanın karalanmamasını amacı ile Korona için ''CO'', virüs için ''VI'' hastalık için ise Disease ''D'', hastalığın ortaya çıktığı yıl içinse 19'u birleştirerek oluşturduklarını açıklamıştır (Sofuoğlu Kılıç, 2020: 116).

1.4. Covid-19'un Ortaya Çıkışı

Wuhan'da bir sağlık kliniğine sahip olan göz doktoru LiWenliang, aralık ayının ikinci haftasından itibaren kliniğine başvuran hastalardan 7'sinde SARS'a benzeyen bir takım viral pönomoni bulguları sebebi ile karantinaya alındığını ve toplum sağlığı açısından gerekli önlemlerin alınması gerektiğini açıkladı. Aynı ayın sonunda ise Wuhan polisi Doktor Li ve bazı meslektaşlarını yeni bir tür bulaşıcı hastalık söylentisi yaydıkları gerekçesi ile gözaltına almıştır. Aynı gün içerisinde Dünya Sağlık Örgütü Çin Ülke Ofisi hastaları enfekte eden virüsü; SARS, MERS ve İnfulenza'dan ayırarak, 7'si ağır olmak üzere toplamda 27 kişinin bu virüs ile enfekte olduğu DSÖ 'ye bildirildi. Hastaların ortak bulunum noktaları olduğu düşünülen Huanan Deniz Ürünleri Pazarı DSÖ tarafından 1 Ocak'ta kapatılmıştır (Karaali ve Kurt, 2020: 55- 56).

Hastalığın ortaya çıkışına ilişkin ilk bulgular; Pnönomi vakalarının Huanan Deniz Ürünleri Satış Pazarında -toptan, farklı canlı hayvan ve balık satılan pazar- kümelenmesinden dolayı burada satışı yasak olan bazı vahşi hayvanlardan bulaştığı yönündedir (Bilim Kurulu Çalışması, 2020: 6- 7).

Covid-19 salgınının başta epidemi ardından da pandemi ilan edilmesi ile birlikte hastalığın ortaya çıkışına dair pek çok iddia ortaya atılmıştır. Bazı kaynaklar SARS-COV2 virüsünün etik dışı çalışan bazı bilim insanları tarafından laboratuvar ortamında istendik bir şekilde oluşturularak yayıldığını iddia etmektedir (Üstün ve Özçiftçi, 2020:143). Küresel bir panik ve belirsizliğin içerisinde ortaya sunulan bu iddialar toplumsal gerilimi ve endişeyi arttırmıştır.

Covid-19 salgınının ABD ve Çin arasındaki emperyalist rekabetinde zirvede olduğu bir dönemde ortaya çıkmış olması virüsün laboratuvar ortamında, biyolojik silah olarak üretildiğine dair olan iddiaların artmasına sebep olmuştur (Bilim ve Aydınlanma Akademisi, 2020: 1). Fakat bu iddialar kanıtlanmamıştır. Bununla birlikte bazı araştırmacıların yeni tip koronavirüsün laboratuvar ortamında oluşturulmadığına dair çalışmaları mevcuttur (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 143). Bütün bu çalışmalara karşın yeni tip korona virüsün yapay olarak üretilmesi ya da biyolojik bir silah olarak üretilmenin ötesinde ülkeler arası siyasi, ekonomik ve sosyolojik olarak büyük sonuçları olmuştur (Bilim ve Aydınlanma Akademisi, 2020: 1).

Bunların yanı sıra koronavirüs ailesi içerisinden bir çeşit virüsün doğal bir mutasyon süreci geçirerek insanlara bulaşmış olabileceği de iddialar arasındadır (TÜBA, 2020: 27). Korona virüsün çıkış kaynağı henüz kesin bir netlik kazanmamakla birlikte Huanan Deniz Ürünleri Toptan Satış Pazarındaki yasadışı satılan yarasalardan insanlara geçmiş olduğu iddiası geçerliliğini korumaktadır (Bilim Kurulu Çalışması, 2020: 7; Sofuoğlu Kılıç, 2020: 117).

1.5. Covid-19 Bulaş Yolu

Korona virüsler insan vücuduna ağız, burun ve göz mukozasından girmektedir. Vücuda giren virüsler öncelikle üst solunum sistemlerine ardından ise akciğere yerleşmektedir. Hastalığın doğrudan olarak temas ve damlacık yolu ile bulaşmaktadır (Çınar ve Özkaya, 2020: 39). Jianhua (2020: 92) Yeni Koronavirüs Zatürresine karşı yapmış olduğu araştırmada bu virüsün bulaşma yoluyla ilgili ‘*’YKZ’nin insandan insana bulaşabileceğine dair kesin kanıtlar bulunmaktadır’’*diye belirtmektedir.

Kedi, köpek ve diğer evcil hayvanların SARS-CoV-2 virüsüne karşı hassas oldukları bulgulanmıştır. Kedilerin SARS-COV-2 virüsüne yakalanıp bunu diğer kedilere bulaştırdıkları kanıtlanmıştır (Hamblin vd. 2020: 255).

İnsanlar ve kedi, köpek gibi evcil hayvanlar arasında ise bulaşılmaya dair herhangi bir bilimsel veri bulunmamaktadır (Til, 2020: 54).

Covid-19 virüsünün insanlar arasında esas olarak damlacık yoluyla bulaştığı bilinmektedir (TÜBA, 2020: 26). Ayrıca virüsle enfekte olmuş hastaların öksürme ve

hapşırma yoluyla etrafa yaymış oldukları damlacıklara başka bireyler tarafından temas edilerek, bu kişilere de bulaştığı bilinmektedir (Türkiye Bilim kurulu, 2020:7).

SARS-COV2 virüsünün ortamdaki nem ve rüzgâr koşulları da göz önünde bulundurulduğunda aksırma, hapşırma ve öksürme ile etrafa saçılmış olan mikro damlacıklar yolu ile 5 saniyeden daha kısa bir sürede yayıldığı bilinmektedir (Özşenler, 2021: 13). Damlacıklar tipik olarak genellikle 6 fitten (yaklaşık olarak 2 metre) fazla dağılamaz ve havada sınırlı bir süre asılı kalabilmektedir. Ancak SARS-CoV-2 virüsü, çapı 5 mikrondan daha az olan damlacıkların içerisinde bulaşıcı olarak 3 saate kadar havada asılı kalabildiği bilinmektedir. Bu nedenle; maske kullanımı, iç mekânların havalandırılması, uygun dezenfektan kullanımı virüsün hava yoluyla yayılmasını kısıtlamaktadır (Hamblin vd. 2020: 255).

Öksürme, hapşırma ve aksırmaya bağlı damlacık yoluyla etrafa yayılmış olan virüsler kontamine yüzeylere bulaşarak nesnelerin türlerine göre farklı sürede canlı kalabilmektedir. Bu yüzeylerde canlı bulunduğu esnada elleri ile temas eden kişilerin ellerini; yüz, ağız, burun ve göz mukozasına götürmesi ile de virüs bulaş göstermektedir (TÜBA, 2020: 26).

Hastaların gaita incelemelerinde dışkılarında bulunmuş olan virüs partikülleri ise hastalığın ‘*’fekal-oral yolla’’da* bulaşma ihtimalini bulundurmaktadır (TÜBA, 2020: 26).Ayrıca Covid-19 hastalarının meni ve testis örnekleri üzerinde yapılan bir araştırmayı ele alan çalışma sonucunda, Covid-19’un cinsel yollarla bulaşılamayacağı öne sürülmüştür (Hamblin vd. 2020: 255).

Hastalık belirtilerini göstermeyen fakat virüs ile enfekte olan asemptomatik kişilerin üst solunum yolu salgılarında Covid-19 virüsü tespit edilmiştir. Fakat esas bulaş hasta olan kişilerden oluşmaktadır (Bilim Kurulu Çalışması, 2020: 7; Til, 2020: 54). Semptomatik enfeksiyonu olan hastalardan edinilen bulaşma oranları da enfeksiyon kontrol önlemlerinin yeri ve etkinliğine göre değişiklik göstermektedir (Hamblin vd. 2020: 255).

Yeni tip koronavirüsün hamile anneden fetüse geçip geçmediğine yönelik araştırmalar büyük önem taşımaktadır. Covid-19 ile enfekte olan hamile anne adaylarının doğum sonrası bebeklerinden alınan kan ve gaita örneklerinde SARS-COV2 virüsü negatif sonuç vermiştir. Fakat yapılan çalışmalarda virüs ile enfekte olmuş hasta anneden dünyaya gelmiş bebeğin kan örneklerinde COVİD-19’a karşı immünoglobulin antikorları bulunmuştur (Hamblin vd. 2020: 255).

Yeni tip koronavirüsün bulaşıcılığının çok yüksek olduğu bilinmektedir. Ortalama bir hastanın 1,6 ile 2,4 arasında kişiye hastalığı bulaştırdığı düşünülmektedir (Yalçın, 2020: 8). Covid-19 hastalığının kuluçka süresi genellikle 2-4 gün olmakla birlikte 14 günü aşmamaktadır (TÜBA, 2020: 26; Jianhua,

2020:92). SARS-COV2'nin bulaştırıcılık süresi tam olarak bilinmemekle birlikte semptomların başlamadan 1-2 gün önce bulaştırıcılığının başladığı ve semptomların bitmesiyle de sona erdiği düşünülmektedir (Til, 2020: 55).

Koronavirüsler genellikle dış ortama dayanıklı olmayan virüslerdir. Ortamın sıcaklık, nem miktarına, dışarıya atılmış organik maddenin miktarı, kontamine ettiği yüzeyin yapısı gibi pek çok etkene göre değişen bir dayanma süresi söz konusudur. Genel bağlamda kontamine yüzeylerde birkaç saat içerisinde canlılığını yitirdiği bilinmektedir. Fakat cansız nesnelerden bulaşı yorumlamak için yalnızca virüsün aktivitesi değil aynı zamanda temas süresinin de önemli olduğu unutulmamalıdır. Koronavirüslerin bulaştırıcılık ve dış ortama dayanma süresi tam olarak bilinmemektedir (Til, 2020: 55; Bilim Kurulu Çalışması, 2020: 7).

1.6. Covid-19 Belirtileri ve Tanısı

Covid-19 hastalığının ortaya çıkışına dair soru işaretleri henüz bir açıklığa kavuşturulamasa da hastalığın buluşma yolu ve belirtileri bilinmektedir (Til, 2020: 54).

Hastalığın genel belirtileri; ateş, kuru öksürük ve halsizlik iken bunun yanı sıra hastalarda tat ve koku kaybı, burun tıkanıklığı, baş ağrısı, göz kızarıklığı, boğaz ağrısı, diyare, kas ve eklem ağrıları, çeşitli cilt döküntüleri, mide bulantısı ve baş dönmesi gibi semptomlarda görülmektedir. Hastalığın en şiddetli belirtileri ise nefes darlığı, yüksek ateş (38 °C üzeri), iştahsızlık ve göğüste şiddetli ağrı veya baskıdır. Belirti gösteren hastaların yaklaşık %80'i, hastanede tedavi görmeye gereksinim duymadan iyileşebildiği, %15'inin semptomları daha ağır seyrederek hastaların ilaç ve oksijen takviyesine ihtiyaç duyduğu ve %5'inin ise kritik semptomlar göstererek yoğun bakım servisinde tedavi edildiği belirtilmiştir. Ölüme sebep olan komplikasyonlar genellikle; akut solunum yetmezliği, sepsiz ve septik şoklar, pıhtılaşma nedeni ile damar tıkanıklığı ve çoklu organ yetmezliğidir. 60 yaş ve üzerindeki insanlar ile yüksek tansiyonu, kalp ve akciğer rahatsızlığı, obezite, diyabet, kanser gibi kronik rahatsızlığı bulunan insanlar bu hastalık için daha riskli grupta yer almaktadırlar (WHO, 2021).

Hamblin ve arkadaşlarının (2020: 255) hazırlamış olduğu çalışmada ise ilk belirtiler genellikle ateş, kuru öksürük ve nefes darlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka çalışmada baş dönmesi, göğüs ağrısı, kusma ve mide bulantısı da semptomlar arasında bildirilmiştir. Diğer semptomlar; boğaz ağrısı, hapşırma, burun tıkanıklığı, balgam üretimi, hazımsızlık, deride kızarıklık veya el-ayak parmaklarında renk değişikliği, viral konjonktivit gibi rahatsızlıkları içermektedir.

Bilim Kurulu Çalışmasına (2020:7) göre Covid-19 hastalığının en yaygın belirtileri ateş, öksürük, solunum sıkıntıları ve dispnedir. Hastalığın daha ağır

seyrettiği vakalarda ise; pnönomi, böbrek yetmezliği, ağır akut solunum yolu enfeksiyonu, çoklu organ yetmezliği hatta ölüm bile gerçekleşebilmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin Covid-19'a ilişkin raporunda SARS-COV2 virüsünün fatalite hızı (hastalığın öldürücülük oranı) %3,8 olarak bildirilmiştir. Aynı raporda SARS salgının fatalite hızı %11, MERS-COV' un ise %35-50 arasında kaydedilmiştir (Bilim Kurulu Çalışması, 2020:7). Buna göre SARS-COV2 virüsünün bulaşıcılığı daha yüksek olsa da ölüm oranının MERS ve SARS'a göre daha düşük olduğu söylenebilmektedir.

Yeni tip koronavirüs zatürresinin tanısında çeşitli immünolojik testler ve bazı karakteristik genleri hedef alarak yapılan Polimeraz Zincir Reaksiyonu (PCR Test) çalışmaları büyük bir önem taşımaktadır. Hastalığın tanısı için en ideal yöntem ise nazoferangeal sürüntü testleridir (TÜBA, 2020: 27). Öncelikle orofaringeal sürüntü swab kullanılarak alınmalı daha sonra aynı swap ile burundan alınan örnekler aynı taşıma besiyeri içerisinde laboratuvara gönderilmelidir (Bilim Kurulu Çalışması, 2020:16).

PCR testleri yüksek duyarlılığa sahip olmalarına rağmen deneyimli personel ihtiyacı ve test sonucunun 4-6 (son çalışmalarda 2-4'e düşürülmüştür) saat içerisinde alınması nedeniyle hızlı antikor testlerine ihtiyaç duyulmuştur. Hasta kişilerinin SARS-COV2'ye karşı vücutlarının üretmiş olduğu IgM ve IgG antikorlarını 15 dakika içerisinde algılayabilen hızlı tanı kitleri üretilmiştir. Fakat bu testlerin %13'lük hata payı mevcuttur (TÜBA, 2020: 27).

Türkiye'de yeni tip koronavirüsün tespiti için hızlı tanı kiti üreten ülkelerden biri olmuştur. Üretilen kit ulusal viroloji laboratuvarında kullanılmaya başlanmıştır (TÜBA, 2020: 27).

Yeni tip koronavirüs zatürresi semptomlarını taşıyan ve enfeksiyon bulguları giderek artan hastalarda; hastalığın teşhisi için alınan ilk üst solunum yolu testlerinin negatif sonuç vermiş olması Covid-19 hastalığı şüphesini dışlamamaktadır. Çünkü hastalığın ağırlaştığı vakalarda virüsler alt solunum yollarında kümelendiğinden üst solunum yollarından alınan örneklerde yeterli virüs bulunmadığından yanıltıcı sonuç verebilmektedir. Bu nedenle pnömoninin ve nefes darlığının geliştiği hastalarda hava testleri ile örnek alınması uygun olmaktadır (Bilim Kurulu Çalışması, 2020: 16).

Hastalığın tanısı sonrası kişilerin; kronik rahatsızlıkları, kullandıkları ilaçları, yaş, cinsiyetlerine bağlı olarak hekimler tarafından uygun tedavi yöntemi uygulanmaktadır. Nitekim hastalığın yaşlılarda- özellikle 70 yaş üstü- ölüm oranı diğer yaş grupları ile karşılaştırıldığında 3-4 kat daha fazla iken orta yaş grubunda- 40 ve üstü- %0,2'nin altına indiği görülmektedir. Yapılan araştırmalarda erkeklerin

kadınlara oranla yeni tip korona virüsten iki kat daha fazla etkilendiği ortaya çıkmıştır (Yalçın, 2020: 8).

Küresel çapta birçok bilim insanı bu yeni hastalığın kesin kaynağı, bulaşı, önlemi ve tedavisi için pek çok araştırma yapmaktadır. Fakat yeni tanımlanmış bu hastalık hakkında yeterli bilgiye sahip olunmaması nedeniyle hastalığın tedavisinde çeşitli zorluklar yaşanmış ve bu da hastalığın hızla yayılmasına neden olmuştur (Til, 2020: 54).

1.7. İzolasyon ve Karantina

Yeni tip koronavirüs dünya üzerine son dönemlerde görülmüş olan salgınlardan en hızlı yayılım gösterenlerden birisi olmuştur (Esentaş vd. 2020: 32). Dünya üzerinde yaklaşık üç ay gibi kısa bir sürede çok büyük bir yayılma göstermiştir (Akoğlu, Karaaslan, 2020: 99).

SARS-COV2 virüsü için henüz etkisi kesinleşmiş olan bir tedavi yöntemi bulunmamaktadır. Buna bağlı olarak hastalığın yayılımını engelleyen birtakım tedbirlerin alınması gerekmektedir (Eskici, 2020: 125).Virüsün küresel çapta yayılmasının ardından ülkeler vatandaşlarını korumak adına belirli önlemler alarak, kısıtlamalar uygulamıştır (Esentaş vd., 2020: 32). Uygun maske ve dezenfektan kullanımı, sosyal mesafe, bol su ve sabun kullanımı, izolasyon ve karantina da bu tedbirlerin içerisinde bulunmaktadır (Til, 2020: 56).

Virüsün küresel bir pandemi ilan edilmesi ile birlikte birçok ülke kendi ulusal sağlık prosedürlerine uygun olarak yayılıma karşı güçlü koruyuculuğu nedeniyle sosyal izolasyon ve karantinayı uygulamaya başlamıştır. Bazı ülkeler sosyal mesafe, evde bireysel izolasyon ve karantinayı uygulamaya koyarak virüsün yayılmasına büyük ölçüde engel olması hedeflenmiştir. Fakat bu tedbirler toplumun yaşantı ve işleyişinde büyük farklılıklara yol açmıştır (Akaoğlu, Karaaslan, 2020: 99).

Yeni tip koronavirüsün ülkemize komşu olan İran, Irak, Yunanistan, Bulgaristan' da tespit edilmesiyle birlikte Türkiye, virüsle mücadele için gerekli önlemleri almaya başlamıştır. Alanında uzman olan hekimlerden oluşan 26 kişilik Bilim Kurulu Ekibi 2020 yılının ilk ayında kurulmuştur (Erdem, 2020: 379).

Türkiye' de 10 Mart 2020 tarihinde ilk koronavirüs vakasının tespit edilmesi ile birlikte alınan önlemler genişletilerek arttırılmıştır (Erdem, 2020: 380). Ülkemizde yeni tip koronavirüsün görülmesiyle birlikte vaka, hasta ve ölüm sayılarında hızlı bir artış gerçekleşmiştir (Esentaş vd., 2020: 31-45). Virüsün yıkıcı etkilerini azaltmak adına pek çok koruyucu önlem alınmıştır (Eskici, 2020:125). Sosyal mesafe, izolasyon ve karantina bu tedbirlerden birkaçını oluşturmaktadır.

İzolasyon; hasta olan kişilerin, hastalığın bulaşıcılık süresi boyunca sağlıklı kişiler ile temasının kesilmesi ya da en aza indirilmesidir. İzolasyon mutlaka bulaşıcılığın geçişini engelleyen ya da sınırlandırabilen bir alanda olmalıdır (Pala, 2020: 6).

Sosyal izolasyon ise farklı tanımlara göre; kişinin kendisini başka insanlardan soyutlaması, kişinin farklı bireylerle ilişkisinin olmaması ya da en az olacak şekilde ihtiyaca bağlı olması şeklinde tanımlanabilir (Esentaş vd., 2020: 33). Karantinayı tanımlayacak olursak; herhangi bir bulaşıcı hastalık şüphesi olan kişilerin hastalığın kuluçka süresi boyunca sağlıklı olan bireyler ile temasının kesilmesini ifade etmektedir. Burada hastalık şüphesi olan kişinin teması, seyahatleri, salgın süresi içerindeki yeri ve zamanı da çok önemlidir. Salgınları kontrol etmede ki en etkili yöntem karantina yöntemidir (Pala, 2020: 8).

Her iki tanımında sağlıklı bireylerin salgın hastalığından kendini ve toplumu korumak adına gerçekleştirildiği soyutlanma söz konusudur. Fakat bu ortak paydadan her iki tanımın aynı olduğu anlamı çıkarılamamaktadır. Çünkü karantina salgın hastalık ile enfekte olan kişiler ile doğrudan ya da dolaylı temas sonrası, hastalığın bulunduğu mekân ve coğrafya da eş zamanlı bulunmuş olan; hastalık riski taşıyan kişilerinde hastalığın kesinliği belirlemek için yapılmaktadır. İzolasyon ise hastalığa dair kesin tanı alındığı andan itibaren uygulanmaktadır (Bundesministeriumfür Gesundheit, 2022).

Ülkemizde ilk vakanın tespit edilmesinden hemen önce devlet yetkilileri tarafından 16 Mart 2020 tarihi itibari ile yüksek öğretim kurumları için eğitime 3 hafta ara verildiği duyurulmuştur. Kararı takip eden günlerde tüm yükseköğretim kurumlarının eğitimlerine dijital yollar ile devam edecekleri açıklanmıştır. Öğrencilerin online eğitim nedeni ile boşaltmış oldukları yurtlara; yurt dışından gelen kişiler karantina için yerleştirilmiştir (Erdem, 2020: 381). Karantina süresi içerisinde hastalığın semptomları gösteren ve test sonuçları pozitif kişilerin izolasyonu sağlanmıştır (Esentaş vd., 2020: 33).

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğünün 14 Ocak 2022 tarihinde yayınlamış olduğu güncel karantina uygulamaları şu şekildedir: Yüksek riskli (yakın temaslı) kişiler; son üç ay içinde virüs ile enfekte olan ya da hatırlatma dozu aşını yaptıranlar yakın temaslı oldukları halde karantina alınmazlar. Maske, mesafe ve hijyen kurallarına uyarak normal yaşantılarına devam edebilirler. Bu kişilerde COVİD-19 semptomlarının görüldüğü gün ise PCR testi yapmaları istenmektedir. Yeni tip koronavirüse karşı yüksek risk taşıyan kimseler hizmet verenler bu hizmete 10 gün ara vermelidir. Covid-19 aşıları olmayan ve son üç ay içerisinde virüse yakalanmamış olan kişilerde ise; yedi günlük karantina uygulanır. Karantina süresi içerisinde semptom gösteren kişilere PCR testi yapılır, testin pozitif

çıkması halinde izolasyon süreci başlamaktadır. Yüksek riskli kişilerin hizmet ve bakımını sağlayan kişilere ise on günlük karantina uygulanmaktadır.

Türkiye Covid-19 salgının başlamasının ardından hastalığının yayılımını önlemek için almış olduğu; sınır kapılarında sağlık taramaları-termal kamera, ateş ölçümü, negatif test sonucu-, online eğitime geçilmesi, saat kısıtlamaları, medical malzemelerin depolanması/üretilmesi, antiviral ilaçların stoklanması, karantina ve izolasyon gibi pek çok tedbiri alarak pandemi sürecini kontrollü bir şekilde yönetmeyi hedeflemiştir (Erdem, 2020: 380). Yine de mevcut popüler kapanma politikasının sağlık, ekonomik, çevresel ve sosyal alanlarda belirgin sonuçları olmuştur. Psikolojik alanda yeni kanıtlar; benzer pandemilerin karantina öncesi ve sonrasında oluşan kafa karışıklığı, yalnız hissetme, sıkılma ve öfke gibi travmaya bağlı stres bozukluğu belirtilerinin yaygınlaştırdığını göstermiştir. Bu kritik dönemde strese neden olan unsurlar; enfekte olma korkusu, ölüm korkusu, belirsizlik, sosyal ilişki eksikliği, kapanma, yetersiz bilgi, çelişkili tavsiyeler, açık hava etkinliklerinin olmaması, doğadan kopma, yalnızlık, depresyon, çaresizlik, öfke, özgüven eksikliği, ekonomik endişeler, yiyecek ve su temininin önündeki engelleri içermektedir (Dominskı vd. 2020: 872).

Covid-19 salgını ile birlikte insanlar toplumdaki farklı bireyleri potansiyel virüs taşıyıcısı olarak görebilmektedir. Bu da insanların sosyal ilişkilerine mesafe koyarak yalnızlaşmalarına neden olmaktadır. Küresel salgınlar sonrasında toplumun olağan akışına dönmesi biraz zaman alabilmektedir (Afacan, Avcı, 2020: 11). Bu nedenle insanların ruhsal ve bedensel sağlıklarını korumak adına toplumsal izolasyon süreçlerinde kısa ve anlamlı ilişkiler kurmaları önemlidir.

Toplumsal izolasyon politikalarının başarısı, zihinsel sağlığın uzun dönemli korunmasına bağlıdır (Dominski vd., 2020: 879). Bu nedenle salgın, epidemi ve pandemi gibi olaylarda halkın ruh ve beden sağlığını koruması çok önemlidir. Toplumun pek çok alışkanlık ve algılarının değiştiği bu tür olaylarda kişiler;olağan yaşam formları korumak, akıl ruh ve beden sağlıklarının bütünlükleri için en az sosyal mesafe ve maske kadar, egzersizlere, sanata, bilime ve müzik gibi pek çok faaliyete de yönlendirilmelidir (Dominski vd., 2020: 879).

Yeni tip koronavirüsün küresel bir salgın olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, tüm sağlık çalışanları sosyal medyayı kullanarak pek çok olumlu mesaj vererek toplumsal moral ve motivasyonu arttırmayı amaçlamıştır. Ayrıca tıp alanında ki gelişmeler toplumun her daim salgının biteceğine dair umudunu canlı tutmaktadır. Küresel koronavirüssalgını ile birlikte Türk milletinin tıp hekimlerine ve sağlık çalışanlarına olan güveni ve desteği de ortaya çıkmıştır (Afacan, Avcı, 2020: 11).

2. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE COVİD-19 PANDEMİSİNİN ETKİLERİ

Tarihin farklı dönemlerinde dünyanın pek çok yerinde birçok medeniyet ve ulus toplumsal krizlere sebep olan salgın hastalık, savaş, doğal afetler, ekonomik kriz gibi etmenlerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Kriz dönemi ve sonrasında her ulusta hem bireysel hem de toplumsal değişimler meydana gelmektedir. İçerisinde bulunduğumuz küresel salgın döneminde pek çok devlet otoritesi hastalığın seyrine müdahale edebilmek için farklı kısıtlamalar getirmişlerdir. İzolasyon ve karantina gibi zorunlu yalnızlık süreci ayrıca sokağa çıkma ve toplumsal alanları kullanma konusundaki kısıtlamalar insanları evde kalmaya teşvik etmiş ve bireysel yaşam tarzını değiştirmiştir. Alışılmışın dışında ev ortamında bulunan pek çok bireyde; psikolojik farklılıklar, asosyalleşme, sosyal medyada benlik üretme, aile içi huzursuzluk ve istismar, ekonomi ve eğitimde farklılıklar olmuştur (Kara, 2020: 6).

Toplumdaki farklı kişilik ve kesimlerdeki pek çok insanı yaşamsal ortak bir paydada buluşturarak devamlılığını sağlayan toplumsal kurumlar da Covid-19 pandemisi ile birlikte büyük değişimler yaşamaktadır (Güngörer, 2020: 393). Covid-19 pandemisi ile birlikte toplumun tüm kurumlarında krizleri önlemek amacı ile farklı stratejiler geliştirmiş toplumun bu pandemiyi en az hasar ile atlatabilmesi adına farklı yaptırımlar uygulanmıştır (Güngörer, 2020: 396- 397). Salgınla mücadele kapsamında ülkemizde uygulanmış olan işletmelerin kapatılması beraberinde işverenve işçi için ekonomik sıkıntıları da getirmiştir. Arz ve talep ilişkisinin alışılmış yaşam tarzında karşılanması; müşteri, işveren ve işçi içinde zorlayıcı bir süreç oluşturmuştur. Eğitim kurumunda yüz yüze eğitime ara verilmesi ve online eğitim sistemine geçilmesi öğrenci, öğretmen ve velileri doğrudan etkilemiştir. İzolasyon ve karantina süreçleri ile bireylerin zorunluluktan kaynaklı evde bulunmaları; hastalığa yakalanma ve ölüm korkusu temelinde bireylerin hem psikolojisini hem de aile kurumunu derinden etkilemiştir. Farklı inanç gruplarındaki insanların ibadethanelerinin kapatılması din kurumunu, hastalık ile mücadele kapsamında yapılan önlem ve müdahaleler ile de siyaset kurumunun etkilendiği görülmektedir (Güngörer, 2020: 394- 396).

Covid-19 sonrası ortaya çıkan yaşam tarzında artık toplumlar teknolojiyi market alışverişinden spor, sanat ve eğitime kadar pek çok alanda kullanmaya başlamıştır. Sosyal izolasyon dolayısı ile insanlar sosyalleşme ihtiyacını sosyal medya üzerinden gerçekleştirmeye başlamıştır. Fakat fiziksel bir sosyalleşmeden mahrum olunan bu sosyalleşme serüveninde insanlar arası bağ azalmış ve sahte bir iletişim ortaya çıkmıştır (Kara, 2020: 6).

Günümüzde halen mücadelesi sürmekte olan Covid-19 pandemisi gibi krizler insanlık var oldukça farklı şekillerde karşımıza çıkacaktır. İnsanların topluma, çevreye ve doğaya etkisi; doğa, çevre ve toplumun insanlara etkisi bir döngü şeklinde daima var olacaktır. Bütün bu süreçlerde insan ve toplumların içerisinde bulundukları durumların etkileri hayatın içerisine işlenmekte ve yeni bir düzen oluşturmaktadır. Küresel krizlerin bütün ulus ve toplumlara etkisi olduğu gibi, Covid-19 pandemisininde Türkiye'de insan, toplum ve kurumlara etkisi ve yansımaları mevcuttur. Toplumun yaşadığı farklılıklar, değişime direnç ve adaptasyonun bulgulanması geleceğe yönelik belirsizliği anlamlandırmada önem arz etmektedir (Kara, 2020: 6).

2.1.Türkiye'de Covid-19 Pandemisine Yönelik Tedbir ve Kısıtlamalar

Yeni tip koronavirüs hastalığının ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra farklı ülkelerde de görülmesinin ardından ülkemiz gerekli önlemleri almaya başlayarak hastalığın ülke sınırları içerisine girmesini engellemeye çalışmıştır. Hastalığın henüz ülkemizde görülmediği dönemde; Çin, İran, Irak, Güney Kore ve İtalya gibi bazı ülkelere uluslararası geçişler durdurulmuş, sınır kapılarına sahra hastaneleri kurulmuştur. Tüm uluslararası sınır kapılarına termal kameralar takılarak, orada bulunan her insanın vücut ısısı yüksekliği kontrol edilmiştir. Ülkeler arası giriş ve çıkışlarda Covid-19 hastalığının tespitine yönelik PCR testleri yapılmaya başlanmıştır (Uğraş Dikmen vd. 2020: 235). Türkiye'de sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi için yapılan bazı yatırım ve uygulamalar pandemi sürecinde salgınla mücadeleyi kolaylaştırmıştır. Nitelikli yatak sayısına ve yoğun bakım hizmetlerine sahip şehir hastaneleri ve solunum yolu hastalıklarına ait verilerin düzenli olarak toplama, inceleme ve analizleme faaliyetlerini yürütmekte olan birinci basamak sağlık hizmetleri sistemine sahip olmak pandemi ile mücadelede önemli bir zemin oluşturmaktadır. Bu sağlık hizmetleri bulaşıcı hastalıkların tespiti ve yayılımını engellemede büyük bir önem taşımaktadır (Özlü, Öztaş, 2020: 474).

Bir salgın hastalığını kontrol altına alma ve hastalığın yayılımını yönetmek için gerekli kurum ve kuruluşlarca birtakım önlemler almak gerekmektedir. Bu önlemler hastalığın kaynağına, bulaşma yoluna ve sağlıklı insanları korumaya yönelik önlemler olarak kategorize edilebilmektedir (Ünlü, Çiçek, 2021: 103). Yeni tip koronavirüsün Wuhan'da ortaya çıkması ile birlikte; hastalığın kaynağı, tespiti, gerekli mercilere bildirimi, tanı ve tedavisi için yapılmakta olan tüm çalışmalar hastalığın kaynağına yönelik önlemleri içermektedir. Umuma açık alanlarda nüfus kısıtlaması, nüfus hareketliliğini kontrol altına alma, koruyucu ekipman ve sağlık eğitimi, izolasyon, hijyen, maske ve dezenfektan kullanımı gibi önlemler ise hastalığın bulaşıcılığına dair önlemler olarak nitelendirilmektedir. Karantina ve gözlem uygulamaları, sosyal mesafe ve maske, aşılama, düzenli ve sağlıklı beslenme

ise hastalık ile enfekte olmamış sağlıklı bireyleri korumaya yönelik önlemlerdir (Ünlü, Çiçek, 2021: 103). Yeni tip koronavirüs gibi bulaşıcılığı yüksek hastalıklarda yayılımı engelleme ve hastalığın bulaş döngüsünü kırmak için filyasyon saha ekipleri ve vaka tespiti son derece önem arz etmektedir. Filyasyon ekiplerinin düzenli saha çalışmaları yapması; olası hastalık riski bulunan kişileri tespit etme, olan vaka sayılarını belirleme, hastalığın risk hesaplama ve kontrol altına almak adına önemlidir. Bu önlem ve müdahalelerin doğru yer ve zamanda yapılması ile birlikte olası salgın sonuçları kontrol altına alınabilmekte ve salgına bağlı toplumsal yükün hafifleyeceği düşünülmektedir (Özlü, Öztaş, 2020: 473).

Türkiye'de ilk yeni tip koronovirüs hastalığının tespit edilmesiyle birlikle koruyucu önlemler arttırılmış, gerekli tedbir ve kısıtlamalar getirilmiştir. İlk vakanın görülmesi ile birlikte; 16 Mart 2020 tarihinde ilkokul, ortaokul, lisede eğitim 3 hafta süre için durdurulmuş ve birçok fazla insanın bir arada bulunabileceği alan ve işletmelere -eğlence ve alışveriş merkezleri, kongre, fuar gibi- ara verilmiştir. Ardından 23 Mart 2020 tarihinde ise eğitim kurumlarında online eğitime geçilmiştir. Kuaför-berber gibi sosyal mesafenin korunamadığı işletmeler çalışmalarına ara vermek durumunda kalırken restoran ve yemek salonları ise paket servis ile çalışmalarına devam etmiştir. Belli zaman dilimlerinde salgının ülkedeki seyrine göre ağır risk grubundaki 20 yaş altı ve 65 yaş üstü kişiler için sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. 65 yaş üstü vatandaşlar 21 Mart 2020 tarihi, 20 yaş altı ise 3 Nisan 2020 tarihi itibariyle sokağa çıkmaları yasaklanmıştır. 10 Nisan 2020 tarihi ile 30 büyükşehir ve Zonguldak ilinde 2 günlük sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Ramazan Bayramının kutlandığı 23- 26 Mayıs 2020 tarihinde ülke geneli sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Uluslararası uçuşlar kaldırılmış, şehir içi ve şehirlerarası ulaşıma da kısıtlamalar getirilmiştir. Hastalığın seyri ve dalgalarına göre zamanla sosyal mesafe, maske ve hijyen kuralları ile birlikte ülkede normalleşme süreci başlamış ve kısıtlamalar belirli şehirlerden başlanarak kaldırılmıştır (Uğraş Dikmen vd., 2020: 235- 236; Vikipedi, 2022).

Pandemi ile birlikte devlete bağlı birçok kurum teknolojinin imkânlarından faydalanarak elektronik ortamdan hizmet etmeye devam etmiştir. Türkiye'de hayata geçirilen e-devlet, eba, e-nabız, ilaç takip sistemi gibi uygulamalar pandemi sürecinde toplumsal hayat ile iç içe geçmiş ve hayatın normal akışına yerleşmiştir. Türkiye' de yeni tip koronavirüs ile mücadele kapsamında gerçekleşmiş olan bütün vaka tanı ve tedavi yöntemleri ücretsiz olarak halka sunulmaktadır (Özlü, Öztaş, 2020: 274- 275).

2.2. Covid-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri

Dünya tarihinde pandemilerin neden olduğu krizlerin insanlık üzerinde; sağlık, ekonomi, sosyal ve güvenlik alanlarında büyük olumsuz etkiler bırakmıştır.

Bunun yanı sıra küresel krizlerin toplumlarda belirgin politik ve sosyal yıkımlara da sebep oldukları bilinmektedir. Covid-19 pandemisi ile birlikte bireyler ve toplumlar, neredeyse hayatın her alanında köklü değişikliklere maruz kalarak, salgınla mücadele kapsamında yaşam standartları ve alışkanlıklarını değiştirmek zorunda kalmıştır (Qiu vd. 2017: 3).

Aralık 2019'da Covid-19 hastalığının ortaya çıkışından kısa bir süre sonra küresel bir salgın boyutu kazanması ile tüm dünyanın odak noktası konumuna gelmiştir. Tüm dünyada Covid-19'un pandemiye dönüşmesi şaşkınlık ile karşılanmış ve salgının yayılması ile birlikte büyük bir panik de ortaya çıkmıştır. Yeni tip koronavirüs zatürresinin dünya üzerindeki ilk pandemi olmadığı gibi son pandemi de olmayacağı bilinmekte olan bir gerçektir. Fakat modern tıp biliminin gelişmesinin yanı sıra geçmiş salgınlardan da yeterli tecrübeye sahip olunmasına rağmen tüm dünya bu pandemiye hazırlıksız yakalanmıştır. Geniş kaynak ve altyapılara sahip olan gelişmiş ülkelerin bile Covid-19 pandemisi karşısında ne kadar kırılgan olduklarına şahit olunmuştur (Frutoz vd. 2021: 1).

Türkiye, 11 Mart 2020 tarihinde görülen ilk Covid-19 vakası ile Avrupa'da Koronavirüsün ortaya çıktığı son ülke olmuştur. Bu süreçten sonra ivedilikle virüsten kaçınma tedbirleri olarak; seyahat kısıtlaması, okulların tatil edilmesi, kamuya açık toplu alanların kapatılması, kısmi veya tam sokağa çıkma yasaklarının ilan edilmesi gibi uygulamalar yürürlüğe konulmuştur. Alınan bu tedbirler sayesinde Türkiye'de diğer ülkelere kıyasla Covid-19 vaka ve ölüm oranlarının daha az olması sağlanmıştır. Ancak Türkiye'de dünyadaki diğer ülkeler gibi pandemiye hazırlıksızyakalanmıştır. Şehir bazında Covid-19 pandemisine karşı sosyal kırılganlık hakkında yapılan bir çalışma sonucunda; Türkiye'de 81 ilden 4'ünün çok yüksek, 21'inin yüksek, 29'unun orta, 16'sının düşük ve 11'inin çok düşük düzeyde kırılganlığa sahip olduğu tespit edilmiştir. Sağlık imkânlarının nüfusa oranla daha düşük olduğu şehirlerin kırılganlığının daha yüksek olduğu görülmüştür (Korkmaz vd. 2020: 251-264).

Dünya üzerinde kısa bir süre içerisinde geniş kitlelere yayılan ve aktif bir şekilde çoğalan Covid-19 salgını, toplumları sosyoekonomik olarak derin bir şekilde etkilemiş ve bu hastalığa karşı savaşmak için birleştirmiştir. Salgının topluma etkileri ve insan hayatının tehlikede olması nedeniyle ülke yönetimleri ve devlet otoriteleri tarafından bir takım kısıtlayıcı ve uygulayıcı tedbirlerin alınması bir zorunluluk unsuru oluşturmuştur (Ahmadi, 2020: 67-68). Alınan tüm bu önleyici tedbirler toplumu her yönden etkilemiş ve alışkanlıkların değiştirilmesi sonucunu doğurmuştur.

Covid-19 pandemisi yalnızca insan sağlığını etkilemek ile kalmamış aynı zamanda toplumların düzeni ve yapısı üzerinde çok köklü değişimlere sebepolmuştur (Kurtdaş, 2020:533).

Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü andan itibaren salgının yayılmasını önlemek amacı ile tedbir ve kısıtlamalar sırasıyla artırılarak yüz yüze eğitime ara verilmiş, kapalı alanlarda toplu bulunmayı gerektirecek spor ve sanat faaliyetleri durdurulmuş, park ve mesire alanlar gibi kamusal alanlar geçici olarak kullanıma kapatılmış, kısmi sokağa çıkma yasakları uygulanmıştır. Virüsün yayılmasını engellemek ve kontrol altına almak adına aile ve akraba ziyaretlerinin yapıldığı dini bayramlarda sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. Sağlıklı bireylerde hastalıktan korunmak adına toplu alanlardan uzak durmaya ve sosyal izolasyonu uygulamaya gayret göstermişlerdir (Ay vd. 2020: 245).

Ulusal ve uluslararası düzeyde; bilimsel konferanslar, iş görüşmeleri, spor müsabakaları, moda gösterileri, festivaller ve düğünler gibi çeşitli faaliyetlerin kısıtlanması toplumda büyük etkiye sebep olmuştur. Tedbir olarak Suudi Arabistan, İslam dininin en kutsal 2 şehri olan Mekke ve Medine'ye umre ve hac ibadetlerinin geçici olarak durdurmuştur (Ali, Alharbi, 2020: 5).

Covid-19 tedbirleri kapsamında uygulanan izolasyon ve karantina süreçlerinin bir sonucu olarak internetin yaygın olarak kullanımının etkisi ile birlikte bireylerde ve toplumda dijitalleşmenin hızla arttığı söylenebilmektedir. Pandemi süresi içerisinde sokağa çıkma yasakları, sosyal izolasyon ve karantina uygulamaları gibi pek çok tedbir kapsamında insanlar teknolojik imkanlardan faydalanmış ve küresel dijitalleşme tarihinin en üst seviyesine çıkmıştır. Toplumda kalıcı hale geleceği düşünülen dijitalleşme; iş hayatında, sosyal ilişkilerde ve eğitim alanlarında büyük değişimler yaratmakta ve kendine hayatın her alanında geniş bir kullanım alanı bulmaktadır (Altun, 2021: 57). Virüsün geniş kitlelere hızla yayılmasını önlemek amacıyla iş hayatında evden çalışma, kamuda belli bir yaşın üzerinde olan, kronik rahatsızlığı olan veya hamile olan personelin idari izinli sayılması ve esnek mesai saatleri ile eğitim alanında internet aracılığıyla uzaktan eğitim icra edilmesi gibi alınan tedbirler dijitalleşmenin hızlanması ve yaygınlaşması konusunda katalizör etkisi yaratmıştır.

Pandemi, dijitalleşmenin de etkisi ile tüm dünyada insanların sosyal medyayı daha fazla kullanmasına ve birbirleri ile bu şekilde tanışıp sosyalleşmeye çalışmasına neden olmuştur (Hotar vd. 2020: 218). Pandemi sürecinde hayatın olağan akışının durma noktasına gelmesi ile birlikte izolasyon ve karantinada geçirilen süreler nedeniyle pek çok bireyin normal hayatlarında bulamadıkları kadar serbest zamanları olmuştur. Bireylerin evde geçirdikleri bu serbest zamanlarında sosyal medya araçlarını gün geçtikçe daha fazla kullandıkları gözlemlenmiştir. 338 katılımcı ile yapılan bir araştırmada; katılımcıların %99,1'inin sosyal medya araçlarını kullandıklarını, %0,9'u ise kısmen kullandıklarını belirtmişlerdir. Çalışmada bireylerin zamanlarının günde 3 saat kadarını sosyal medya araçlarını kullanırken geçirdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların %81'1'inin sosyal medyayı

gündemi daha iyi takip edebilmek ve toplumsal olaylardan haberdar olabilmek maksadıyla kullandıklarını belirtmiştir (Güleryüz vd. 2020: 34-40)

Covid-19 virüsü gibi insan hayatı için tehlike arz eden bir salgının oluşturduğu belirsizlik nedeniyle toplum içerisinde birçok alanda olumsuz etki yaratan bir krizin yönetilmesi amacıyla; sorunların tanımlanması, incelenmesi ve krizin önlenmesini veya yaratacağı problemlerle başa çıkılmasını sağlayacak çözüm yöntemlerinin ortaya çıkarılması gibi işlemlerin sırası ile yapılması gerekmektedir. Pandemi ile mücadelede anahtar unsur olan "topluma doğru bilginin zamanında ulaştırılması" ilkesinin gerçekleştirilebilmesi ve oluşan gelişmelere toplumun ivedilikle uyum sağlayabilmesi için sosyal medyanın bir bilgi paylaşım kaynağı olarak kullanılması önem arz etmektedir (Çerçi vd. 2020: 187). 764 katılımcı ile yapılan bir araştırmada, katılımcıların %75,4'ü Covid-19 pandemisi ile ilgili yapılan bilgilendirmeleri takip edebilmek maksadıyla sosyal medyayı kullandıklarını belirtmiştir (Çerçi vd. 2020:193). Ancak, Covid-19 ile ilgili bilgi akışının sosyal medya aracılığı ile salgının kendisinden bile daha hızlı yayılmasının birtakım olumsuz yönleri de olabilmektedir (Editorial, 2020:1). Günümüzde her bir bireyin sosyal medyada bir haber kaynağı olması ve toplumun artık devlet otoritelerinin açıkladığı bilgilerle yetinmemesi nedeniyle, sosyal medyada teyide muhtaç bilgiler de hızla yayılabilmektedir. Bu nedenle; sosyal medya aracılığı ile hızla yayılan sahte haber ve bilgi kirliliğinin toplumda paniğe sebep olabileceğinden ve Covid-19 salgını ile mücadeleyi olumsuz yönde etkileyebileceğinden dolayı toplumu bu asılsız bilgilerden korumak, en az virüsten korumak kadar önem taşımaktadır (Aydın, 2020: 88).

Aile, hiçbir toplumda ve hiçbir zaman diliminde önemini asla yitirmemiş, toplumsal örgütlenme ve kurumlaşmanın daima ana unsurunu oluşturmaktadır. Toplumun çekirdeği olan aile, insanlığın varoluşundan beri varlığını sürdürmektedir. Aile, her toplumda insanlığın varoluşunun korunması ve devamlılığı için gerekli olan üreme, güvenlik, gelişme, sosyalleşme, ahlaki eğitim ve sevgi gibi işlevlerini yerine getirerek toplumun yapı taşı olmuştur (Kır, 2011: 382). Bu nedenle toplumu her yönden en derin şekilde etkileyen Covid-19 pandemisi, aile kurumu için de zorlu ve stresli bir süreç oluşturmuştur. Pandemi ile mücadele sürecinde alınan tedbirler ve getirilen kısıtlamalar, ailenin fonksiyonlarını yerine getirebildiği alışkanlıkların ve aile içerindeki bireylerin rollerinin değişmesine sebep olmuştur. Ailenin her bireyi dışarıdan virüsün hane içine girmesini engellemek için ekstra gayret sarf etmiş, enfeksiyona maruz kalan aile bireyleri ev içerisinde izole olmak durumunda kalmıştır. Bunun gibi somut zorlukların yanında bireyler aile üyelerinin vefat veya vefat ihtimali gibi zorlayıcı psikososyal süreçlerinde üstesinden gelmek zorunda kalmıştır. Tek başına yaşayan bakıma muhtaç bireylerin gerekli imkânlara ulaşabilmesi ve ailelerinden destek görebilmeleri zorlaşmıştır. Aileler kayıpları için normal süreçte uyguladıkları, toplum için önemli bir yer tutan kültürel ve dini

ritüellerini uygulayamamış ve kayıpları için yas sürecini yaşayamamışlardır (Çelik, Çak, 2021: 44).

Covid-19 kısıtlamaları ve okulların tatil olması ile birlikte tüm aile fertleri ev içerisinde bir araya gelmiş ve beraber daha fazla vakit geçirme fırsatı bulmuşlardır. Aile içi rollerin eşit dağıtıldığı, eşlerin ev işlerinde veya çocuk bakımı gibi hususlarda birbirine yardımcı olduğu ailelerde ev içi etkinlikler ve çeşitli eğitim faaliyetlerinin beraber yapılması suretiyle bu süreç aile içi iletişimi ve teması artıran faydalı bir zaman dilimi olmuştur. Ancak pandemi nedeni ile evde ortaya çıkan ilave görevler konusunda eşlerin birbirine yardımcı olmadığı görülmüştür. Geniş ailelerde; okulda sosyalleşemeyen çocukların bakımı ve eğitimi, işe gidemeyen erkeğin evde hizmet görme beklentisi, aileyi etkileyen sosyoekonomik ve psikolojik baskılar kadınların ailedeki toplumsal rolleri üzerinde baskı oluşturmuş, görev ve sorumluluklarını artırmış, tüm bu zorluklarla tek başına mücadele etmek zorunda bırakılmıştır (Güngörer, 2020: 425).

Ayrıca Covid-19 kısıtlamaları sürecinde, aile içi alışkanlıkların ve günlük yaşam rutinlerinin değişmesi nedeniyle alkol, madde ve ilaç kullanımındaki oranlar yükselmiş, ebeveynlerin ve özellikle de çocukların teknolojiye olan bağımlılığı artmış, yemek ve uyku düzeninde bozukluklar baş göstermiştir. Çocuklar, hareketsizlik ve fiziksel faaliyetlerin eksikliğinden dolayı gelişimleri için gerekli etkinliklerde bulunamamış ve gereken enerjilerini harcayamamışlardır. Hane içerisindeki düzenin bozulması durumu aile bireylerinin etkileşimlerini olumsuz etkilemiştir. (Çelik, Çak, 2021: 46).

Din toplumları etkileyen ve karşılıklı olarak toplumlardan etkilenen sosyal bir olgudur. Bu nedenle büyük toplumsal olayları değerlendirirken, toplum ve din kurumlarının ayrılmaz birer parça olduğu hususu göz ardı edilmemelidir (Güneş, 2014:153). Covid-19 pandemisi, toplumun ayrılmaz bir parçası olan din uygulamalarını da birçok yönden belirgin bir şekilde etkilemiştir. Covid-19 kısıtlamaları sürecinde virüsün yayılmasını engellemek amacıyla, aktif din hizmetlerinin iptal edilmesi, dini okulların kapanması, hac faaliyetleri ile toplu yapılan dini ritüellerin iptal edilmesi gibi tedbirler alınmıştır. Bazı dini kuruluşlar dezenfektan, eldiven, maske ile hastalık kapmış olan kişilere yemek dağıtımına katkı sağlamıştır (Dein vd. 2020: 3).

Dini ritüellerin devamlılığını sağlamak adına alternatif ve yaratıcı bir uygulama olarak, kilise, cami ve sinagoglar radyo-televizyon programları ve internet aracılığı ile canlı yayınlar icra etmişlerdir. Sosyal mesafe tedbirleri kapsamında, Hristiyanlar Eucharist ayinine katılma fırsatı bulamamışlardır. İnsanlar, dua etmek, günlük ibadetlerini yapmak ve bunları takip etmek amacıyla çevrimiçi mobil uygulamalar kullanmışlardır (Dein vd. 2020: 3).

Pandemi sürecinde, insanların karşılaştığı ölüm korkusu sonucunda kader, ölüm ve sonrasındaki hayat inancı toplum üzerindeki etkisini artırmıştır. Aile yakınlarının defnedilmesi konusunda toplum için önemli bir yer tutan dini ritüellerini uygulayamayan, arkadaş veya akraba çevresi tarafından yakınlarını kaybetmenin acısı için yeterli teselliyi bulamayan insanlar üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Türkiye'de toplu ibadetleri aynı zamanda sosyal bir faaliyet olarak gören belli bir yaşın üzerindeki insanlar camilerin kapatılması nedeniyle zorluklar yaşamıştır. Covid-19 pandemisi toplum tarafından hassas bir olgu olan dini uygulamaların sebep olduğu imkânsızlıklar nedeniyle toplumun moral ve motivasyonunda olumsuz etki yaratmıştır (Güngörer, 2020: 422).

Spor, toplumlarda bireylerin sağlıklı aktiviteler ile birçok farklı daldasosyalleşmesini sağlayan sosyal yaşamın ayrılmaz parçası olan dinamik bir kurumdur. Covid-19 salgını, sosyal yaşam ile bütünleşmiş olan spor kurumunu da en şiddetli şekilde etkilemiştir. Covid-19 kısıtlamaları, sosyal hayatı ev içine hapsetmiş ve spor faaliyetlerini de dört duvar arasına sıkıştırmıştır. Uluslararası spor müsabakalarında çok büyük kitlelerin katılımının gerçekleşmesi nedeni ile Covid-19 salgınının geniş kıta ve coğrafyalara yayılma ihtimali göz önünde alınarak pek çok önemli spor müsabakaları ve organizasyonları geçici süreliğine iptal edilmiş veya ertelenmiştir. Ulusal ve uluslararası spor faaliyetlerinin ekonomi ve turizm faaliyetlerine de doğrudan ve dolaylı olarak etkisi olmuştur (Türkmen, Özsarı, 2020: 56).

Uluslararası ve yerel spor organizasyonlarının ertelenmesi veya iptal edilmesinin, bu faaliyetlerin; toplumsal uyumun sağlanması, bireylerin sosyal duygularını açığa vurması ve toplumun sporcular ile özdeşleşerek bireysel spor yapmaya teşvik edilmesi gibi birçok sosyal faydasından mahrum kalınmasına nedenolmuştur. Spor; bireyler, toplumlar ve jenerasyonlar arası iletişimi ve etkileşimi artıran, toplumları bir araya getiren ve gelişimine katkı sunan, biyolojik ve psikolojik sağlık açısından da büyük bir önem arz eden bir kurum olduğu için Covid-19 salgını kısıtlamalarının olduğu dönemde bu alanda alınan tedbirlerin toplumsal etkileri de ağır olmuştur. Spor dünyası, Covid-19 salgını karşısında verilen bu savaşta büyük yaralar almış ve bunun sonucunda sportif faaliyetlerin yanı sıra toplumda sosyal yaşam üzerinde belirgin olarak olumsuz etkiler yaratmıştır. (Bas vd. 2020:1)

Sanat, toplumu oluşturan bireyin hayatının her anında karşısına çıkan olguların estetik yönünü ortaya çıkararak haz almasını sağlayan, hayal dünyasını şekillendiren, kendi iç dünyasını keşfetmesine ve kişiliği ile özdeşleşmesini sağlayan bir kurumdur. Sanat, insanlar arasında hiçbir ayrım yapmadan duygu ve düşünce gibi soyut olguların estetik bir yapıda çeşitli vasıtalarla dışavurumunu gerçekleştirme özelliğiyle toplumları birbirine bağlayan ve insanlar arasındaki farklılıkları ortadan kaldıran evrensel bir dildir (Mercin, Alakuş, 2007: 17).

Türk Milletinin Ulu Önderi Gazi Mustafa Kemal Atatürk sanatın toplum için önemini *"Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir."* sözüyle özetlemiştir. Toplu izleyici kitlesine sahip olan kültür ve sanat etkinlikleri Covid-19 salgınından en fazla etkilenen faaliyetlerden biri olmuştur. Covid-19 pandemisi ile mücadele kapsamında izleyici ve sanatçıların sağlıklarını korumak amacıyla; uluslararası fuar ve festivaller, şarkı yarışmaları, sergiler, defileler, konserler, müze gezileri, galeriler, film ve dizi çekimleri gibi sanat etkinlik ve organizasyonları iptal edilmiştir. Devlet otoriteleri tarafından birçok sektörün rahatlaması için kısıtlamaların gevşetilmesine yönelik geçici tedbirler alınsa dahi sanat etkinlikleri kapsam dışı kalmıştır (Kahraman, 2020: 95). Bu süreçte insanlar sinema, müze gezileri, konser gibi toplu sanatsal etkinlikler icra etmekten mahrum kalsa dahi, sanat yine insanların zorluklarla başa çıkmasındaki en büyük faaliyetlerinden biri olmuştur. Kısıtlamalar ile birlikte toplumda evde yapılan bireysel sanat çalışmaları, bireysel veya grup halinde dijital ve çevrim içi sanat etkinlikleri yaygınlaşmıştır (Bradbury vd. 2021: 17).

Pandemi sürecinde ev ortamında yapılan bu sanatsal faaliyetler, insanların zihinsel, fiziksel ve fizyolojik sağlıklarını korumalarına yardımcı olmuş, stres seviyelerini ve yalnızlık duygusunu azaltmış, olumsuzluklarla başa çıkma güçlerini arttırmış, olumlu düşünmelerini sağlayarak özgüvenlerinin artmasına katkıda bulunmuş ve sosyalleşmelerine yardımcı olmuştur. Birleşik Krallık'ta yapılan bir çalışmada, katılımcıların %68'i sanat etkinliklerinin pandemi sürecinde bireysel olarak olumlu etki yaptığını belirtmiştir. Yine Birleşik Krallık'ta 55.000 katılımcı ile yapılan araştırmada; resim, ahşap oyma, yaratıcı yazarlık ve buna benzer hobi faaliyetlerinin, karantina ve izolasyon süreçlerinde stresi azalttığı ve hayat standartlarını artırdığı ortaya çıkmıştır. Böylece sanatsal faaliyetler pandemi sürecinde form değiştirerek toplumun, eve kapanmanın getirmiş olduğu psikolojik ve fiziksel olumsuzluklar ile başa çıkmasında anahtar rol oynamıştır (Bradbury vd. 2021: 17).

Turizm, genel itibari ile turist ağırlayan toplumlar tarafından bir gelir kapısı olarak görülse de ekonomik etkilerinin yanı sıra toplumu psikososyal ve kültürel açıdan da derinden etkilemektedir. Dünya üzerinde 550 milyonu uluslararası olmak üzere yaklaşık olarak 2 milyar insanın geçici bir süre için başka bir bölgeye gittiği düşünüldüğü takdirde turizmin toplumsal ve ekonomik açıdan ne kadar büyük bir nüfus hareketi olduğunu anlamak mümkün olacaktır. Yapılan bu hareket ile farklı eğitim, bakış açısı, yaşam tarzı ve ahlaksal yapıya sahip olan turistler ve onları ağırlayan topluluklar arasında meydana gelen karşılıklı sosyal etkileşim sonucunda toplumda birçok yönden değişimler meydana gelmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde bulunan genç yaştaki bireyler, ağırladıkları turistlerin kültürlerine ve yaşam tarzlarına hayranlık duymakta, onları taklit etmekte ve bu uğurda kendi örf ve adetlerinden kolaylıkla vazgeçebilmektedirler. Bunun sonucunda aile bireyleri

arasında özellikle aile büyükleri ve gençler arasında fikir çatışması meydana gelmektedir. Turizm, böylelikle toplumu oluşturan bireylerin değer yargılarında, yaşam biçimlerinde ve kültürlerinde zaman içerisinde büyük değişikliklere sebep olmaktadır (Civelek, 2010: 342-348).

Covid-19 pandemisi sürecinde, büyük bir nüfus hareketi ile farklı yerlerden birçok insanın bir araya gelmesine sebep olan turizmin, salgının yayılma hızını tetikleyecek potansiyele sahip olması nedeniyle, turistlerin sağlığını ve ülkelerin sağlık sistemlerinin korunması amacıyla birtakım tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır (Atay, 2020: 168). Alınan bu tedbirler ile turizm hizmetlerine ve ulaşım imkânlarına erişim kısıtlanmıştır. Ülkeler tarafından Covid-19 salgınının ülkeye girişine engel olmak ve yayılmasını önlemek amacıyla ülke sınırlarından serbest geçiş hakları sınırlandırılmıştır. Birçok havayolu şirketi uluslararası ve ulusal uçuşlarını iptal etmek zorunda kalmıştır. Demiryolu ve otobüs gibi toplu taşıma yapan ulaşım firmaları, devlet otoriteleri tarafından getirilen temel ihtiyaç dışında yapılan seyahat kısıtlamaları ve azalan ulaşım talepleri nedeniyle birçok seferlerini iptal etmiş veya azaltma yoluna gitmiştir. Gidilecek yeri turistler için çekici kılan ve o bölge ile bütünleşmiş olan tarihi ve kültürel yerlerin kapanması, müze ve tiyatro gibi sanatsal organizasyonların iptal edilmesi, plaj ve ulusal parklar gibi doğa güzelliklere ulaşımın kısıtlanması, büyük çaptaki spor organizasyonlarının ertelenmesi şeklinde alınan Covid-19 tedbirleri turizmin büyük oranda azalmasına neden olmuştur (Baum, Hai, 2020: 2400).

Uygulanan tedbir ve kısıtlamalar sonucunda pandemi gibi büyük bir kriz karşısında en kırılgan sektörlerden biri olan turizm konusunda da toplumun bakış açısı, değer ve normları değişmiş ve yeni normaller üretilmiştir. Bireyler, yapacakları seyahatler ile ilgili karar mekanizmalarında; güvende olma içgüdüsü, korku, endişe, travma ve sağlık kaygıları gibi psikolojik etmenlerden daha fazla etkilenmiştir. Yapılan araştırmalar, insanların tatil planlarını salgının kontrol altına alınmasından sonraki dönem için yaptıklarını, toplu taşımanın yerine bireysel araçları daha fazla tercih ettiklerini ve seyahatlerini daha kısa zaman aralığında yapmayı planladıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenlerden dolayı toplum tarafından seyahat tercihleri yapılırken sağlık konusu artık en önemli etken olmuştur (Alaeddinoğlu, Rol, 2020: 240).

Sosyal hizmet, birey ve toplumun temel ihtiyaçlarını belirleyip karşılayan, sosyal düzenin devamlılığına katkıda bulunan, psikososyal destek sağlayan, sosyal sorunların çözülmesi ve toplumun genel refahını artırma amacını güden bir disiplindir. Sosyal hizmet, toplum içerisinde maddi ve manevi konularda özellikle dezavantajlı ve muhtaç durumda olan bireylere yardım etmeyi amaçlamaktadır (Kuruhalil vd. 2020: 2).

Covid-19 pandemisisürecinde toplumun hemen her alanında birçok zorluk ve imkânsızlıklarla karşı karşıya kalınmıştır. Ancak bu olumsuz durumdan şüphesiz en fazla etkilenenler: yoksullar, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler, mülteci ve evsizler gibi dezavantajlı gruplar olmuştur. Yaşlılar ve kronik rahatsızlığı bulunanlar bu süreçte daha fazla sağlık problemi riskine maruz kalmışlardır. Normal zamanda dahi sağlık imkânlarına ulaşma konusunda zorluklarla karşılaşan engelli bireyler, Covid-19 salgınının yaratmış olduğu kaynak problemi ile yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Kadınların hem ev hem de iş hayatlarında yükleri katlanmış, eve kapanma sürecinde aile içi şiddete daha fazla maruz kalmışlardır. Yoksullar, evsizler ve mültecilerin sağlık imkânlarına ulaşımı kısıtlanmıştır. Covid-19 salgını krizinin toplumda yarattığı bu tahribatı önlemeye çalışan sosyal hizmet çalışanlarının yapmakta oldukları; psikososyal destek, sağlık ve diğer hizmetlere yönlendirme, sağlık çalışanlarını destekleme, temel ihtiyaçlara erişim sağlama, aile içi şiddete karşı destek olma, toplumu bilinçlendirme ve sosyal dayanışma gibi hizmetlerin önemi pandemi süreci ile birlikte fazlasıyla artmıştır (Kara, 2020:28-31).

Covid-19 pandemisi yaratmış olduğu korku ve belirsizlik ortamı ile toplumda varoluşsal kaygıları artırmış, güven duygusunu zedelemiş, salgının süresi ile orantılı olarak yorgunluk ve bıkkınlığı artırmış, yaşam memnuniyetini azaltmış, temel güvenlik duygularını sarsmış, hareket alanını daraltmış, fiziksel ve sözel şiddeti arttırmıştır. İnsanlar, pandemi ile mücadelede alışmış oldukları normların dışına çıkarak yeni normaller oluşturmak zorunda kalmışlardır. Devlete ve kurumlara karşı güveni yüksek olan toplumlar bu süreçte ortaya çıkan psikososyal problemlerin üstesinden daha kolay gelmiştir (Ataman vd. 2021: 243-245).

Güven duygusu sarsılmış olan toplumlarda ise bilgi kirliliğinin oluştuğu ve komplo teorilerinin yaygınlaştığı görülmüştür. Temel güvenlik duygularının sarsılması sonucu toplumda oluşan belirsizlik ve kaygı nedeniyle insanların analitik düşünme yeteneklerini kaybettiği görülmektedir. Covid-19 salgını toplumu her alanda derinden etkilerken insanların yaşam memnuniyetlerinin de büyük oranda azalmasına sebep olmuştur (Ataman vd. 2021: 243-245).

2.3. Covid-19 PandemisininEkonomik Etkileri

Covid-19 pandemisi, her ne kadar bir sağlık krizi gibi gözükse de ekonomi başta olmak üzere toplumun her alanını derinden etkilemiştir. Önceki salgınlarla karşılaştırıldığında pek çok yıkıcı etkiye sahip olan Covid-19 pandemisi iktisadi anlamda, yaşamın ve ekonomik piyasaların tüm sektörlerini şiddetli bir şekilde etkilediği görülmektedir (Yıldırım, 2021: 278). Kısa süre içerisinde tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi ile mücadele kapsamında alınmış olan tedbir ve kısıtlamalar ekonominin temelini oluşturan arz ve talep üzerinde şiddetli bir tahribat yaratmıştır. Bu süreçte salgın; Çin'de üretimin azalmasına, üretilen malların

ikmalinin kısıtlanmasına, Çin tarafından üretilen hammadde ve ara malzeme ile üretim yapan işletmelerin üretimi durdurmasına, küresel arz piyasasının daralmasına, birçok alanda talebin azalmasına ve piyasalarda belirsizliğin artmasına neden olmuştur (Tunalı, 2020: 27).

Covid-19 pandemisinin yayılımını engellemek maksadıyla ülkeler tarafından alınan karantina, izolasyon, seyahat kısıtlamaları ve ulusal sınırların kapatılması gibi tedbirler, ekonominin hemen her sektörünü neredeyse durma noktasına getirmiştir (Duran, Acar, 2020: 57). Yeni tip koronavirüs salgını küresel ekonomiyi üç temel sebep ile doğrudan etkilemiştir. Bunlar: Üretimin direkt azaltılması, tedarik zinciri ve pazarlamada sürecinde problemlerin oluşması, firmalar ve piyasalar üzerindeki finansal bozulmaya neden olma şeklinde sıralanabilmektedir (Maital, Barzani, 2020:5).

Salgına yönelik kısıtlamalar nedeniyle uluslararası ticaretin olumsuz etkilenmesi, üretimin birçok alanda durması veya azalması, ülkelerin sağlık ve sosyal harcamalarının artması gibi faktörler dünya ekonomisinin derinden etkilenmesine neden olmuştur. Ekonomisi kıyasla daha iyi olan ülkeler bu süreçte; hastalığın tanı ve tedavisi, toplumun rehabilitasyonu, işletmelere verilen maddi destekler ile ekonomik açıdan tedbirler almaya çalışmış ve yüksek miktarlarda harcamalar yapılmıştır. Bunun sonucunda da yüksek enflasyon ve işsizlik gibi problemler ile yüzleşmek zorunda kalınmıştır (Duran, Acar. 2020: 63).

Covid-19 salgınına hazırlıksız yakalanan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin üretim hacimleri azalarak, birçok şirket kapanmak zorunda kalmıştır. Kamu ve sosyal harcamalar ile birlikte sağlık harcamaları artmış, firmalara mali destek kapsamında düşük faizli krediler verilmiş ve tüm bunların sonucunda ülkelere ait makroekonomik verilerin bozulduğu görülmüştür (Duran, Acar. 2020: 63). Türkiye'de de Mart 2020 tarihinden itibaren öncelikle dış ticaret, turizm ve iç talep etkilenmiş ardından nisan ayı itibari ile ekonomik ve iktisadi yaşamın her alanına etkisi yayılmıştır. Covid-19 ile mücadelede Türkiye'de alınan tedbirler nedeniyle; üretim, istihdam, cari açık, gelir-gider dengesi olumsuz etkilenmiş ve Gayri Safi Yurtiçi Hâsılada azalma meydana gelmiştir (Adıgüzel, 2019: 191).

Dünya ekonomisi 2020 yılında, Covid-19 pandemisinin getirmiş olduğu belirsizlik nedeniyle bunalıma girmiş ve ülkelerin büyüme oranlarında daralmaya neden olmuştur. Salgın ile mücadelede alınmak zorunda kalınan tedbirler nedeniyle birçok sektör durma noktasına gelerek, milyonlarca insanın işini, gelirlerini ve birikimlerini kaybetmesine neden olmuştur. Pandeminin sebep olduğu ekonomik daralma ve belirsizlik, küresel finansal istikrarı olumsuz yönde etkilemiş ve küresel ekonomik krize yol açmıştır (TOBB, 2021: 3).

Tablo 5. GSYH Büyüme Hızları (%)

Ülke Grupları/Ülkeler	2018	2019	2020
Dünya	**3,6**	**2,8**	**-3,3**
Gelişmiş Ekonomiler	2,3	1,6	-4,7
ABD	3,0	2,2	-3,5
Euro Bölgesi	1,9	1,3	-6,6
Almanya	1,3	0,6	-4,9
Fransa	1,9	1,5	-8,2
İtalya	0,9	0,3	-8,9
İspanya	2,4	2,0	-11,0
Yunanistan	1,6	1,9	-8,2
Japonya	0,6	0,3	-4,8
Kanada	2,4	1,9	-5,4
Birleşik Krallık	1,3	1,4	-9,9
Başlıca Gelişmiş Ekonomiler (G7)	2,1	1,5	-5,0
Gelişmekte Olan Ekonomiler	4,5	3,6	-2,2
Rusya	2,8	2,0	-3,1
Türkiye	**3,0**	**0,9**	**-1,8**
Gelişmekte Olan Asya Ekonomileri	6,4	5,3	-1,0
Çin	6,7	5,8	2,3
Hindistan	6,5	4,0	-8,0
Latin Amerika ve Karayipler	1,2	0,2	-7,0
Brezilya	1,8	1,4	-4,1
Meksika	2,2	-0,1	-8,2
Ortadoğu ve Merkez Asya	2,0	1,4	-2,9

Kaynak; TOBB, 2020 Ekonomik Rapor, 77.Genel Kurul (2021/008) s.5

Dünya ekonomisi 2018 yılında %3,6 ve 2019 yılında %2,8 oranında büyüme sağlamış iken, Covid-19 salgınının dünyaya yayılması ile birlikte 2020 yılında %3,3 daralmıştır. Bu ekonomik daralmadan etkilenen ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Türkiye ekonomisi 2018 yılında %3,0 artarken 2019 yılında %0,9 oranında büyüme sağlamıştır. Pandemi sebebi ile 2020 yılında ise %1,8 daralma göstermiştir (TOBB, 2021: 5).

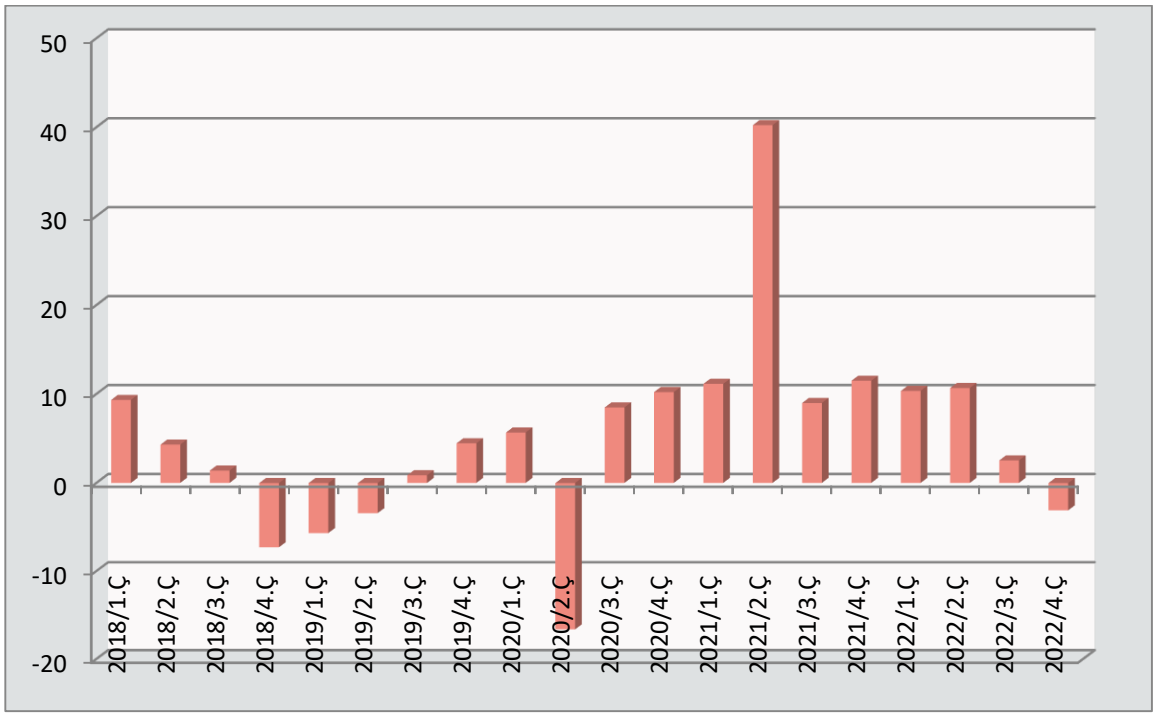
Küresel ekonomide 2020 yılında yaşanan krizin etkileri, dünya çapında alınan politik tedbirler ile önlenmeye çalışılmıştır. Salgını kontrol altına almayı başaran, ek mali tedbir ve teşvikler ile piyasaya destek olabilen, pandemi ile mücadelede ortaya çıkan yeni normallere uyum sağlayan ve aşıya erişimin sağlanabildiği ülkelerde iktisadi görünüm pozitif yönde ayrışarak daha hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir. Koşulları ve süreci yönetmekte zorlanan diğer ülkelerde ise toparlanma daha yavaş ilerlemiştir. Bu süreç içerisinde Çin'in pandemi ile mücadelede göstermiş olduğu başarı ile Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanan ek mali destekler, küresel iktisadi görünümü pozitif yönde etkilemiştir. Çin'in salgını kontrol altına alabilme başarısı sayesinde, ekonomisi 2021 yılının ilk çeyreğinde, önceki yıla kıyasla %18,3

artmış ve muazzam bir oranda büyüme göstermiştir. Bu dönemde küresel ekonominin %3,1 büyüdüğü görülmektedir. Fakat bu büyüme oranına Çin ekonomisinin %3,4 oranında katkı sağladığı düşünülmektedir. Buna göre Çin dışındaki ülkelere göre dünya ekonomisinin %0,3 daraldığı tahmin edilmektedir (T.C. SBB, 2021: 3).

Covid-19 salgını ile mücadele kapsamında ülkelerin hastalığın yayılmasını engellemek adına öncelikli olarak ulusal sınırlarını giriş-çıkışlara kapatmış olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda üreticilerin; yönetim, üretim, pazarlama ve lojistikte farklılaşmaya giderek, inovatif vizyon geliştirmeleri adeta bir zorunluluk doğurmuştur. Şirket ve firmalar iletişim araçlarını kullanarak kurumsal dijitalleşmede başarı gösterebilse de üretimde ki ara mal, montaj malzemesi, yedek parça üretimi ve bu ürünlerin tedariğini içeren bütün aşamaları sekteye uğramıştır. Pandemi ulusal ve uluslararası bağlantıları olan firmaları ve bu firmaların bağlı oldukları sektörleri önemli ölçüde etkileyerek, küresel çaptaki tedarik zincirinde arz ve talep yönlü şokların meydana gelmesine sebep olmuştur (Karagöz, 2020: 75).

Türkiye'de pandeminin en etkili olduğu dönem olan 2020 yılının 2'nci çeyreğinde sanayi üretim endeksi yüzde 16,62 oranında keskin bir düşüş göstermiştir (TCMB, 2023).

Tablo 6: Türkiye Sanayi Üretim Endeksi Yıllık Yüzde Değişimi

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Sanayi Üretim Endeksi ve Sanayi GSYİH (12.01.2023), https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/dashboard/5498

Küresel ekonomide ülkelerin birbirine karşı bağımlılıkları, yaşanan krizlerin domino etkisi ile hızla yayılmasına ve dünya ticaretinde daralma yaşanmasına neden olmuştur (Voyvoda, Yeldan, 2020: 3). Türkiye'nin ağırlıklı olarak Avrupa ülkeleri için ara mal tedariğinde bulunması ve ara mal ithalatını en fazla Meksika ve Fransa'dan yapması nedeniyle tedarik zinciri ağırlıklı olarak Çin'e bağlı değildir. Ancak Tükiye'nin üretim sektörü ve tedarik zinciri de diğer ülkelerin Covid-19 pandemisinden etkilenmesi nedeniyle küresel ekonominin bir parçası olarak etkilenmektedir (Aydın, Çatuk, 2021: 437).

Küresel ticaret akışı ve üretim hacmi 2020 yılında, 2'nci Dünya Savaşından itibaren gerçekleşmiş olan en büyük düşüşlerden birini yaşamıştır. Neyseki ülkelerin mücadele kapsamındaki tedbir ve kısıtlamaları sayesinde 2021 yılında hızlı bir toparlanma süreci yaşanmıştır. Pandeminin, ticaret yapısına yalnızca 2020 yılında yapmış olduğu etki, olağan ticaret akışında 4-5 yıllık bir süreçte oluşabilecek değişikliklere eşdeğer büyüklüktedir. Covid-19 salgınının ticaret ortaklıkları ve ürünler üzerindeki etkileri 2021'in sonuna kadar devam etmiş ve toparlanma sürecinde yaşanan sert düşüşteki tüm kayıplar telafi edilememiştir (OECD, 2022: 1).

Küresel ticaret üzerinde şiddetli bir etki yaratan pandemi Türkiye'nin de ticaret hacminde düşüşe neden olmuştur. Dış ticaret verileri ekonomisinde önemli bir yere sahip olan Türkiye'nin, toplam dış ticaretinin GSYİH'ye oranı 2019 yılında %61,39 oranında belirlenmiştir. Türkiye, dış ticaretinde büyük yer tutan ham madde, yatırım ve tüketim mallarını ihraç ve ithal ettiği ülkelerin salgından yüksek oranda etkilenmeleri nedeniyle salgın sürecinde ticaret hacminde düşüş yaşamıştır (Tekoğlu, 2020: 40). Türkiye'nin 2020 yılında Ocak- Aralık aylarına ait ihracat miktarı Ocak-Aralık 2019 dönemine kıyasla %6,3 oranında azalarak 169 milyar 482 milyon dolar seviyesine düşmüş, ithalat miktarı ise %4,3 artarak 219 milyar 397 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır (TÜİK, 2021). İhracatta yaşanan bu azalma, dış ticaret açığına sebep olmuş ve dolayısıyla cari açığın artmasına sebep olmuştur (Karataş, 2021: 2147).

Covid-19 pandemisi ile mücadele kapsamında alınmış olan karantina, izolasyon, ulaşım kısıtlamaları, işyerlerinin geçici süre ile kapatılması veya sınırlı miktarda insana hizmet edilmesi, sokağa çıkma yasakları gibi tedbirler ekonomik faaliyetleri neredeyse durma noktasına getirerek tedarik zincirinin bozulmasına sebep olmuştur. Bu süreçte sadece temel ihtiyaçlara yönelik olan iş kolları faaliyetlerine devam edebilmiştir. Bunun sonucunda pandemi sürecinde daha önce yaşanmamış bir şekilde hem arz hem de talep şokları aynı anda yaşanmış ve normalden farklı bir krizle karşılaşılmıştır. Türkiye'de de pandeminin getirmiş olduğu kısıtlamalar nedeniyle mal ve hizmet arzı büyük oranda olumsuz etkilenmiş ve gelir kaybı, belirsizlikler, sosyal hayatın durması gibi nedenlerden dolayı talepte ciddi azalma gerçekleşmiştir. (Balcı, Çetin, 2020: 26). Bu süreçte mal ve hizmetlerde aynı anda

yaşanan çok boyutlu arz, talep ve finans daralmalarının olumsuz sonuçları yalnızca makroekonomik boyutta değil, aynı zamanda istihdamın azalması, gelir kayıplarının artması ve cinsiyet, etnik, bölgesel açıdan gelir eşitsizliğinin artması nedenleri ile sosyal alanda da kendini gösterebilmektedir (Voyvoda, Yeldan, 2020: 4).

Pandemi sürecinde üretimin azalması, tedarik zincirinin sekteye uğraması ve ekonomideki belirsizlikler insanlar üzerinde korku, hayatta kalma içgüdüsü, kaygı ve öfke gibi duyguları tetikleyerek tüketici davranışlarını doğrudan etkilemiştir. İnsanlar özellikle temel yaşam maddelerine ulaşamayacakları düşüncesine kapılarak, kendi yaşam alanları üzerindeki kontrolü kaybetme duygusu ile stok yapma ve panik satın alımı şeklinde alışveriş eğilimine sahip olmuşlardır. Böylece pandemi sürecinde insanların normal zamanlara kıyasla daha az sayıda ancak daha fazla tutarda alışveriş yaptıkları gözlemlenmiştir (Yıldırım, 2021: 279). Yapılan araştırmalarda insanların bu süreçte özellikle raf ömrü uzun olan yiyecek ve temizlik malzemelerini stoklamış oldukları görülmüştür (Hacıalioğlu, Sağlam, 2021: 20). Covid-19 salgınına karşı gösterilen psikolojik tepki sonucunda insanlar toplu bulunmayı gerektiren cafe, restaurant, kapalı alışveriş merkezleri, oteller ve spor salonları gibi yerlere gitmekten kaçınmış ve seyahatlerini toplu taşıma yerine şahsi araçları ile yapma eğilimi göstermişlerdir. Sosyal mesafenin korunması maksadıyla bankacılık işlemlerinin ve alışverişlerin internet aracılığıyla teknolojik araçlar kullanılarak yapılması yaygınlaşmış ve dijitalleşme hız kazanmıştır. Pandemi sonrası gelişen ekonomik belirsizlik toplumlara hayatın olumsuz koşullarını hatırlatmış ve bu zorluklar insanların kötü gün parası biriktirme ve tasarruf etme eğilimini de arttırmıştır (Temizkan, Güven, Yılmazer, Andsoy, 2021:1323).

Depolama için yer ve maliyet problemleri ile müşterilere ulaşma hususunda fiziki yer ve zaman kısıtlamalarını kaldırarak hem işletme hem de müşterilere avantajlar sağlayan e-ticaret, pandemi döneminde uygulanan kısıtlamalar ve sosyal mesafe uygulamaları sonucunda hızla yaygınlaşmıştır (Hacıalioğlu, Sağlam, 2021: 22). E-ticaret üzerinden yapılan alışverişlerin pandemi sürecinde ürün bazında yeni normallere uyum kapsamında çeşitlilik gösterdiği ve her sektörün farklı şekilde etkilendiği görülmüştür (Yılmaz, Bayram, 2020: 50). Ekonomik belirsizlik, ihtiyaçlar ve psikolojik faktörler gibi nedenlerle e-ticarette temel ihtiyaç ürünlerine olan talep artmışken, lüks tüketim harcamaları ise azalmıştır. Bu süreçte temel gıda malzemelerinin, temizlik ve hijyen malzemelerinin, evde spor yapmaya yönelik olan ürünlerin ve sağlık durumunu takip edebilen akıllı saatlerin e ticaret harcamalarında artış gösterdiği görülmüştür. Medyanın da etkisiyle Türkiye'de 09-16 Mart 2020 tarihlerinde kolonya satışları bir önceki haftaya kıyasla 34 kat artmıştır. Salgının getirmiş olduğu kısıtlamalar nedeniyle e-ticaret hacmi en fazla düşen sektörler turizm, giyim ve teknolojik aletler olmuştur (UİB, 2020: 9).

Enflasyon, ithalat ve ihracat, dış borçlar, ödeme dengeleri ve faiz oranları üzerinde büyük etkiye sahip olması nedeniyle makroekonomik bir gösterge olan döviz kuru, Türkiye ekonomisi için de temel bir değişken olmaktadır. Covid-19 salgını döneminde vaka sayılarında yaşanan büyük artışların oluşturduğu riskli ortam ve belirsizlik, küresel sermayenin ülkeden çıkmasına neden olmuştur. Pandemi sürecinde risk algısı yükselen ve ekonomisi kırılgan bir yapıya sahip olan Türkiye'den de döviz çıkışı gerçekleşmiştir. Salgının yayıldığı süreçten itibaren birçok ülkenin para birimlerinde değer kayıpları yaşanmıştır. (Günsoy, Yıldız, 2021: 8). Salgının hızla yayıldığı 2020 yılının Şubat-Nisan ayları arasında ki iki ay kadar kısa bir süre içerisinde Türkiye'nin dolar rezervinin 102.467 milyon dolardan 86.343 milyon dolara gerilemiş olduğu ve dolar kurunun 6,06 TL'den 6,83 TL'ye yükseldiği görülmüştür (Demir, Esen, 2021: 94). Pandemi sürecinde oluşan belirsizlikten kaçışın sonucunda güvenli liman olarak görülen altına da talep artmış ve bu dönemde altın fiyatlarında da artış yaşanmıştır (Kayral, Tandoğan, 2020: 698). Bu süreç içerisinde döviz kurunun yükselmesininTürk şirketlerinin değer kaybetmesine neden olduğu görülmektedir (Ersin vd. 2022: 239).

Türkiye ekonomisinin kronik problemlerinden biri olan enflasyon, pandeminin sebep olduğu iktisadi daralmanın bir sonucu olarak 2020 yılı Mayısayından itibaren yükselişe geçmiş ve 2020 yılı sonunda %14,6 oranına ulaşmıştır (Sertkaya, Baş, 2021: 156). Salgın sürecinde Türkiye'nin döviz rezervinin azalması sonucunda TL'nin değer kaybetmesi, enflasyonun artması yönünde etki yaratmıştır (Göze Kaya, 2020: 228). Bu dönemde oluşan talebin azalması ve petrol fiyatlarının düşmesi ise enflasyonun etkisini azaltan etkenler olmuştur (Eroğlu, 2020: 222). Covid-19 salgını döneminde arz ve talep şoklarının aynı anda yaşanması, buna bağlı olarak üretimin zayıflaması ve insanların yeni normallere uygun olarak alışveriş alışkanlıklarını değiştirmesi sonucunda, özellikle talebi yükselen ürünlerde üretim hacmi artan, talebi karşılayamayan gıda, temizlik, hijyen ve tıbbi malzeme ürünlerinin fiyatlarında artışlar meydana gelmiştir (Kaymaz, 2021: 737).

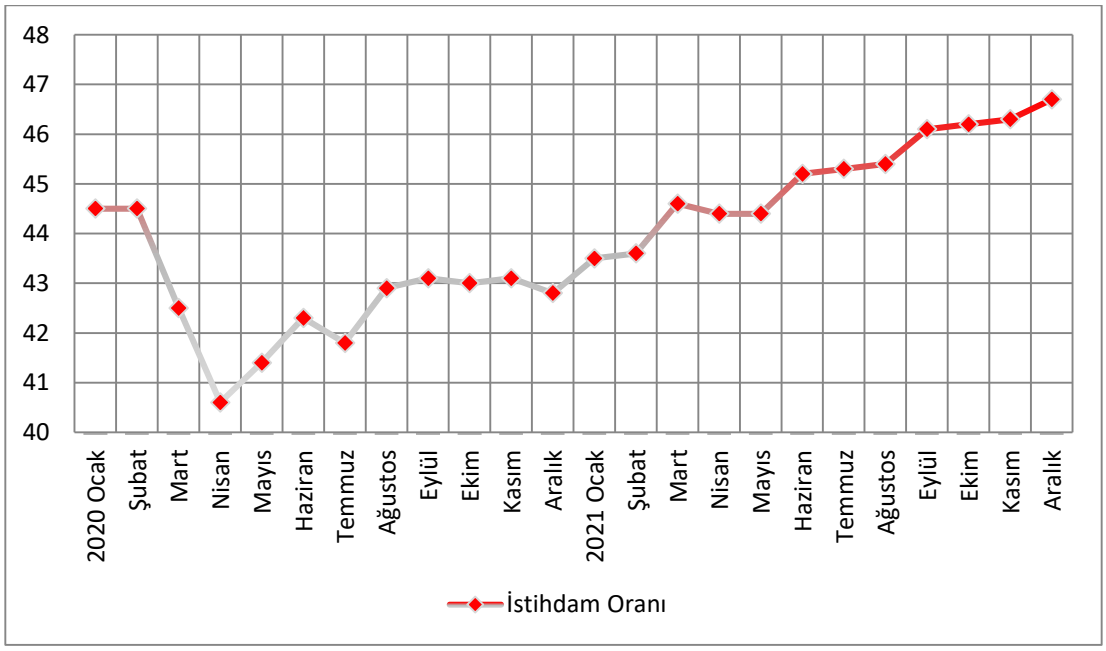
Covid-19 pandemisinin piyasalarda yaşatmış olduğu belirsizlik, arz ve talep şoklarının aynı anda yaşanması, dolayısıyla üretim hacminde meydana gelen düşüşler ve piyasalarda likitide sıkışıklığı nedenleriyle küresel çapta işyerleri kapanmış, birçok insan işlerini kaybetmiş ve gelir kaybı yaşamıştır (Kara, 2020: 270).

Pandemi sürecinde, salgından en fazla etkilenen makroekonomik göstergenin işsizlik olduğu değerlendirilmiştir. İstihdamın en yoğun olduğu hizmet sektörünün salgınla mücadelede uygulanan tedbirler sonucunda büyük sıkıntılar yaşaması nedeniyle işsizlikte artış meydana gelmiş ve gelir düzeyi azalmıştır (KAYES, 2020: 30). 2021 yılının ilk çeyreğinde küresel çapta devlet otoriteleri tarafından uygulanan işyeri kapatma tedbirleri işçilerin %77'sini etkilemiştir. Küresel çapta salgının etkili

olduğu 2020 yılında; bir önceki yılın son çeyreğine kıyasla çalışma saatlerinde %8,8 azalma meydana gelmiş, 110 milyon istihdam kaybı yaşanmış ve bu kayıptan kadınlar ve gençler daha fazla etkilenmiştir. OECD ülkelerinde salgının yayılma hızının Mart-Nisan 2020 aylarında yüksek oranda artması nedeniyle bu aylarda kısa sürede işsizlik oranı %3,3 artış göstermiştir (Kılınç, 2021: 927-929).

Türkiye de salgın sürecinde arz ve talep şokları nedeniyle ekonomik daralma yaşamış ve istihdamın azalması gibi insan kaynaklı iktisadi problemlerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. TÜİK verilerine göre Türkiye'de işsizlik oranı Mayıs-Haziran 2020 ayları arasında %0,5 oranında artmış ve bu dönemde işsiz sayısı 275 bin artarak Haziran 2020 ayında 4 milyon 101 bin olmuştur (Bulut, Pınar, 2020: 220). Türkiye 'de mevsim etkisinden arındırılmış istihdam verileri incelendiğinde; istihdam oranının 2020 Nisan ayında %40,60 seviyesine kadar düştüğü ve bu ayda istihdam oranının 2020 yılı başına oranla %8,76 düştüğü görülmüştür. (TÜİK, 2022) Genç nüfus oranı yüksek olan Türkiye'de işsizlikten en fazla etkilenen yine gençler olmuştur. OECD ülkelerine kıyasla genç nüfusta işsizlik oranı çok fazla olan Türkiye'de Haziran 2020 ayında bu oran %26,1 olmuştur (Bulut, Pınar, 2020: 220). Ayrıca gelişmekte olan ekonomilerde işgücünün büyük bir kısmını oluşturan ve sosyal güvenceleri olmayan kayıt dışı istihdam edilen kişiler bu süreçte büyük sorunlarla karşılaşmışlardır (Kara, 2020: 273).

Tablo 7: Türkiye'de Mevsim Etkisinden Arındırılmış İstihdam Oranları (%)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Mevsim Etkisinden Arındırılmış Temel İşgücü Göstergeleri (15+ yaş)2022, (15.01.2023) https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BCC4%B0statistikleri-Ocak-2022-45644&dil=1

Pandeminin ekonomiye etkileri en fazla işgücü piyasalarında hissedilmiştir (KAYES, 2020: 30). Ancak salgın sürecinde üretimin azalması sonucu oluşan istihdam sorunu her sektörü aynı şekilde etkilememiş olup, bazı sektörlerde üretim durma noktasına gelirken bazı sektörlerde ise yeni normaller nedeniyle oluşan talep sonucunda üretimde artış meydana gelmiştir (Balcı, Çetin, 2019: 43). Toptan ve perakende ticaret, imalat, konaklama ve yiyecek hizmetleri salgından en fazla etkilenen sektörler olmuştur (Kara, 2020: 272). İmalat ve hizmet sektörlerinin dünyada işgücünün %38'ini istihdam ettiği düşünüldüğünde salgının işsizlik üzerindeki etkileri ciddi boyutlarda gerçekleşmiştir (Göze Kaya, 2021: 231).

2.4. Covid-19 Pandemisinin Psikolojik Etkileri

Psikoloji veya ruh bilimi: insan ve hayvan davranışlarını, zihinsel süreçleri ve tüm bu süreçlerle ilintili psikolojik, sosyal ve biyolojik yönleri inceleyen bir bilim dalıdır (Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2019). Ruh sağlığı, bireylerin kendisi, çevresi ve içerisinde bulunmuş olduğu toplumla gereken denge ve uyumu sağlamak adına gösterilen çaba olarak da ifade edilebilir. İnsanların toplum içerisinde varlıklarını sağlıklı bir şekildedevam ettirebilmeleri adına ruh, beden ve sosyal açıdan bir uyum içerisinde olmaları gereklidir. Bu dengeyi biyolojik sebeplerden ya da düşünsel açıdan kuramayan bireylerin duygu ve düşüncelerinde farklılıklar meydana gelerek davranışlarda aşırılık ya da uygunsuzluk ortaya çıkabilmektedir. Sosyolojik açıdan da bireylerin ruh ve beden sağlıkların korunması sağlıklı birey- toplum varlığı adına büyük önem arz etmektedir (Koçak, Harmancı, 2022: 185).

İnsanlar duygu ve düşünceleri olan, etraflarında olan olay ve olgulardan etkilenebilen bir yapıya sahiptirler. Dolayısıyla toplumun herhangi bir kesiminde ortaya çıkmış olan bir kriz kişiler arası aktarım yoluyla birçok kişiyi duygu ve düşünce anlamında etkileyebilmektedir. Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkmış olan yeni tip koronavirüs hastalığı hızla yayılım göstermiş ve küreselleşmenin etkisiyle teknoloji, medya ve uluslararası sağlık kuruluşları aracılığıyla tüm dünyanın gündemine oturmayı başarmıştır. Coğrafi açıdan salgından uzak bölgelerde bile büyük bir korku ve panik ortaya çıkmıştır. Kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan virüs toplumda belirsizlik, gerginlik, üzüntü, korku, kaygı ve paniğe neden olmuştur. Pandeminin ilk dönemlerinde başlatılan karantina, izolasyon ve 'evde kal' uygulamaları olağan alışkanlıklardan daha uzun süre birlikte vakit geçiren aile bireyleri arasında çatışmalar yaşanmasına yol açmış ve yapılan araştırmalara göre boşanma oranlarında artış meydana gelmiştir (Kurt, Karaaziz, 2021:87). Amerika'da yapılmış olan araştırmaya göre: Ebola Salgınının bulaş riskinin hiç olmadığı kişilerde bile yüksek düzeyde hastalığa yakalanma korkusunun geliştiği gözlemlenmiştir (Koçak, Harmancı, 2020: 191).

Toplumun büyük bir kısmını etkileyen salgın hastalıkların insan psikolojisi üzerindeki etkisi büyüktür. Yapılan araştırmalarda salgın hastalıkların ruh sağlığı üzerinde ciddi olumsuz etkisi olduğu ve bireyler üzerinde travmatik etkilere neden olabileceği belirtilmiştir (Altundağ, 2021: 509).

Dünya farklı tarihlerde farklı hastalıklara ve salgınlara ev sahipliği yapmıştır. Yaşanan hastalıklar bulaşma hızı, süresi ve mortalitesine göre toplumları ekonomik, sosyolojk ve psikolojik açıdan etkilemiştir. 2019 yılında başlayan ve halen eradike edilemeyen Covid-19 salgını da halkın ruh sağlığını derinden etkilemiştir. Salgına neden olan virüsün gelişen teknoloji, ulaşım ve küreselleşme nedeniyle hızla büyük bir yayılım göstererek toplumu yalnızca ölüm ve öldürücülük oranı ile değil aynı zamanda ruhsal açıdan da ciddi bir şekilde etkilemiştir (Çakır Kardeş, 2020: 160). Salgın hastalıklar toplumun tüm bireylerine bulaşmış olmasa bile toplumun psikolojisini, refahını, bugünü ve yarınını etkilemektedir (Aşkın vd. 2020: 307).

Covid-19 pandemisi ile birlikte sosyal yaşamda farklılıklar meydana gelerek alışılmış olan sosyal yaşam kalıplarının ötesine gidilmiştir. Pandemi ile birlikte neredeyse tüm dünyada ülkeler hastalığının yayılmasının önüne geçmek ve hastalığın kontrol altına alınmasını sağlamak amacıyla pek çok tedbir ve önlem alınmıştır. Eğitim sistemi, üretim-satış ve alım pazarları, sosyal ve sağlık imkânları gibi pek çok alanda farklılıklar meydana gelerek yeni bir toplumsal adaptasyon ve uyum sürecini de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte toplumsal hayat akışı değişikliğe uğramış insanların hayatları hızla değişmeye başlamıştır. Çeşitli tedbir ve kısıtlamaların sonucunda kişiler alışık oldukları yaşam tarzının değişmesi ve konfor alanından uzaklaşması sebebi ile insanların ruh sağlığı ve aile ilişkileri olumsuz etkilenmiştir (Koçak, Harmancı, 2020: 185). Ortaya çıkan yeni bir salgın karşısında toplumun salgına yönelik psikolojik tepkisi, hastalığın yayılımında ve sonrasında yaşanabilecek sosyal ve duygusal zorlukları şekillendirmede büyük bir öneme sahiptir. Fakat birçok toplumda salgınların ruh sağlığına olumsuz etkilerinin azaltılması adına kaynak sağlanamamaktadır (Bekaroğlu, Yılmaz, 2020: 574).

Taylor'a göre salgın hastalıklar toplumlarda farklı psikososyal değişmelerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır. Bu değişimleri; hastalığın ortaya çıkmış olduğu topluluk ya da topluma karşı kin-ırkçılık davranışları, virüsün bulaş ve öldürürcülüğüne olan korkudan gıda ve temizlik ihtiyaçlarının stokçuluğu, kaygı ve korkuya bağlı sağlık sektörünün gereksiz ve yanlış biçimde '*..meşgul edilmesi..,*tedbir ve müdahale kapsamında alınmış olan kararlara uyum göstermeme, hastalıkla birlikte komplo teorileri ve yanlış bilgilerinde çoğalması olarak sıralanmaktadır (Kurt, Karaaziz, 2021: 88) .

İnsanların herhangi bir hastalık ya da salgın karşısında vermiş olduğu tepki o hastalığı algılama biçimi, ne şekilde önemsediği ve uyumu ile ilişkili olduğu bilinmektedir (Altundağ, 2020: 509). Bu sebepten salgın sırasında bireylerin ruhsal

tepkileri farklı olabilmektedir (Çakır Kardeş, 2020: 161). Doğal afet, terör, savaş, göç, kıtlık, aile birliğinin bozulması gibi zorlayıcı ve olumsuz olaylar karşısında insanların vermiş oldukları tepki ve olaylara göstermiş oldukları uyum psikolojik sağlamlıkları ile doğru orantılıdır (Saruç, Kızıltaş, 2021: 315). Bireylerin salgın öncesi dönemdeki ruhsal durumu ve psikososyal stres faktörünü ne şekilde yönetebilmesi de salgına karşı tepkilerini etkileyebilmektedir. Bazı insanlar korku ve panik yaşarken bazı bireyler kayıtsız kalabilmektedirler. Kimileri ruhsal yakınmalar ve duygu durum bozuklukları yaşarken kimileri de kaderci bir tavır sergileyebilmektedir. (Koçak, Harmancı, 2020: 188).

Fakat yeni bir salgın sırasında toplumda en yaygın olarak kaygı, korku ve anksiyetenin geliştiği görülmektedir (Çakır Kardeş, 2020: 161). Gencer (2020:1163) öngörülemeyen bir salgın hastalık karşısında insanların kaygı, korku ve kaçınmacı davranış sergileyebilmelerini olağan bir durum olarak belirtmektedir.

Salgın hastalıklarında pozitif vaka sayılarının miktarı ve yüksek can kayıplarının yaşanması toplumda kaygı ve korkuya neden olmaktadır. Korku, herhangi bir tehdit unsurunun algılanması ile vücutta ortaya çıkan nahoş bir duygusal durum olarak tanımlabilmektedir (Gencer, 2020: 1155-1156). Farklı bir tanıma göre ise korku: Aniden ortaya çıkan gerçek ya da algısal bir tehlikeye karşı gösterilen temel bir güdü, duygusal bir reaksiyondur (Apaydın, 2016: 142).

Hastalıklara karşı belirli düzeylerde yaşanan kaygı ve endişe sağlık açısından gerekli önlem ve müdahaleler için fayda sağlayabilmektedir. Normal seviyedeki bu kaygı ve endişeler hastalıkları önlemede ve tedavi için gerekli koşulları sağlamada yardımcı olabilmektedir. Fakat yüksek düzeyde kaygı ve korku anksiyete gibi ruh ve beden sağlığını olumsuz etkileyebilen rahatsızlıklara sebep olabilmektedir (Çakır Kardeş, 2020: 161; Bekaroğlu, Yılmaz, 2020:574).

Tarihte uzun dönemli sonuçları farklı açılardan araştırılan ilk salgın İspanyol gribidir. Salgına maruz kalan kadınların çocuklarını salgın öncesi doğan çocuklarla karşılaştırılan araştırmaya göre salgın sonrası doğan çocuklarda fiziksel anomaliler daha fazla görülmekle birlikte, eğitim ve ekonomik açısından da yaşam boyu öteki çocukların gerisinde kalmışlardır. Dünya üzerinde 26 ülkede 800 kişinin hayatını kaybetmesine neden olan SARS virüsüne yönelik yapılan bir araştırmada ise; hastalığın yoğun yayılım gösterdiği bölgelerde orta-şiddetli travma sonrası stres bozukluğu bulgulanmıştır. Salgına bağlı stres bozukluğunun cinsiyete dayalı farklılık gösterdiği, salgın sonrası kadınların daha fazla stres bozukluğu yaşadıkları belirtilmiştir. Hastalığa sahip kişilerle teması sonrası karantinaya alınan bireylerde; kaygı, korku, suçluluk, sinirlilik hislerine rastlanılmıştır. Hastalığın uzun dönem etkilerinin araştırıldığı bir çalışmada; salgından 3 yıl sonra psikolojik rahatsızlıkların oranı %60'a yakın olarak belirtilmiştir. Hastaların; 4/1'de travma sonrası stres

bozukluğu ve %16'sında ise depresif bozukluğa rastlanıldığı belirtilmiştir (Koçak, Harmancı, 2020: 189).

Salgın süresi içerisinde görev alan sağlık personelleri de ruhsal açıdan oldukça zorlanmakla beraber, salgın sonrasında bile yüksek stres seviyesine sahip oldukları yapılan çalışmalar ile literatüre geçmiştir. Bu kişiler ''SARS mağduru'' olarak adlandırılmıştır (Aşkın vd., 2020: 308). MERS salgını sonrasında da benzer psikososyal sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla yaşanan salgın hastalıkların toplumda ve bireylerde psikolojik ve sosyal anlamda farklılıklara yol açtığı düşünülebilmektedir (Bekaroğlu, Yılmaz, 2020: 574).

Dünya üzerinde ortaya çıkmış olan küresel salgınlar, yalnızca tıbbı bir fenomen olarak kalmayıp bireyleri ve toplumları psikolojik ve sosyolojik olarak pek çok düzeyde etkileyebilen sosyal olgulardır (Karataş, 2020: 3; Gencer, 2020: 1163).

Banerjee Covid-19'un insan psikolojisine olan etkilerini; farklı bir bulaşıcı hastalığına yakalanan bireylerde salgına maruz kalma korkusu, kişinin kendisi ve duygusal bağ kurduğu kişiler için güvende hissetmemesi, sosyal ilişkilerde araya mesafelerin girmesine bağlı kaygı, zorunlu karantina ve izolasyon sonucu hane dışına duyulan korku ve kaygı, ekonomik sıkıntılar, öksürme, hastalığın semptomlarına benzer belirti gösteren kişilere karşı damgalanma, antiviral-anti-bakteriyel ürünler, dezenfektan maske gibi tıbbı ürünlerin stoklanması, kitle iletişim araçları ve teknoloji vasıtalarıyla sürekli salgına yönelik haberlerin yer almasının yaratmış olduğu panik ve stres, sağlık personellerinin yaşamış olduğu enfekte olma riski ve korkusu şeklinde açıklamaktadır (Çakır Kardeş, 2020: 161).

Yapılan bazı afet çalışmalarında; yaşanılan afetin türü, süresi ve mortalitesine göre pek çok kişinin psikolojisini geçici olarak olumsuz yönde etkilemiştir. Birçok kişi bu durum sonrası ''*...birkaç hafta ila ay (ve en az 2 yıl içinde) ardından psikolojik dengesini yeniden kazanmaktadır ve ardından daha az sayıdaki kişiler (tipik olarak %20- %30) daha fazla kronik problem geliştirmektedir*.'' (Koçak, Harmancı, 2020: 191).

Tarihte gerçekleşmiş olan birçok salgın hastalık gibi Covid-19 pandemisinin de dünyadaki farklı toplumlarda farklı etkileri olmuştur. Sosyoloji, ekonomi, demografi, psikoloji gibi pek çok alanda yaşanan değişimleri anlayabilmek adına Covid-19 pandemisi üzerinde farklı araştırmalar yapılmaktadır. Dünyada ve ülkemizde de Covid-19' un birey ve toplum psikolojisine olan yansımalarını ele alan araştırmalarda mevcuttur. Bu araştırmalar bulaşıcı hastalıkların ve pandemilerin insan ve toplumların ruhsal dayanıklılığını anlamlandırmada, yönetebilmede ve olumsamalara çevirebilmek adına önemli bir yere sahiptir. Pandeminin ilk dönemlerinde Çin'de 194 farklı şehirden 1210 kişiden oluşan bir araştırmada; Covid-

19 gibi salgın hastalıkların insan psikolojisini olumsuz yönde etkilediği ve bazı ruhsal hastalıklar ile ilişkili olduğu bulgulanmıştır (Koçak, Harmancı, 2020: 193).

Gencer'in (2020:1154) Pandemi sürecinde bireylerde koronavirüs korkusu üzerine yapmış olduğu araştırmada; Çorum ilinde ikamet eden 369 kadın ve 193 erkek olmak üzere gönüllü 568 kişi ile gerçekleşmiştir. Araştırmaya göre; koronavirüs korkusunun ortaya yakın düzeyde bulunduğu ve yaş, cinsiyet, medeni durumdan etkilendiği bulgulanmıştır. Yine ülkemizde yapılmış olan bir başka araştırmaya göre; katılımcılarda Covid-19 salgını sonrasında anksiyete, depresif ruh hali, öfke, obsesif kompulsif bozukluk, depresyon belirtilerinin varlığından söz etmek mümkündür. Pandemi öncesi ve sonrası belirti puanları karşılaştırıldığında ise yetişkin bireylerin stresi yönetme becerileri ve psikolojik dayanıklılıkları gençlere nazaran daha yüksek çıkmış olup, kadınların ise bu süreçte yüksek stres altında kaldıkları belirtilmiştir (Bekaroğlu, Yılmaz, 2020: 575-576).

Erdoğdu ve arkadaşlarının 1026 katılımcı ile '*anksiyete ile umutsuzluk düzeylerinin psikososyal ve demografik değişkenlere'*göre yapmış oldukları araştırmaya göre; birçok katılımcı hem dünya çapında hem de ülke çapında pandemiye karşı geliştirilen sağlık, ekonomi, güvenliğe dayalı tedbir ve önlemleri yetersiz bulduklarını belirtmişlerdir. Bu katılımcıların aynı zamanda umutsuzluk ve kaygı seviyelerininde yüksek olduğu görülmüştür. Ortalama her dört katılımcıdan birinde anksiyete, her üç kişiden birinde de umutsuzluğa dair belirtilerin varlığını bulgulamışlardır. Cinsiyet düzeyinde kadınların erkek katılımcılara oranla daha fazla anksiyete bulgusuna rastlanılmıştır. (Erdoğdu vd. 2020: 24). Araştırma sonucu katılımcılarda bulunan '*orta-şiddetli anksiyete ve depresyon'*Çin'de yapılmış olan benzer bir araştırma ile tutarlılık göstermiştir (Erdoğdu vd. 2020: 33)

Çölgeçen (2020: 263) Covid-19 sonrası toplumsal kaygıyı değerlendirmek adına 422 kişi ile yapmış olduğu araştırmaya göre ise; ülkemizde yaşayan bireylerin *''...durumluk kaygı puan ortalaması 51,93±7.45, sürekli kaygı puan ortalamasının ise 43,05±7.34''*olarak belirtmiştir. Kadınlarda sürekli kaygı durumu erkeklere oranla daha yüksek bulunmuştur. Bekâr bireylerin sürekli kaygı düzeyi evlilere göre daha yüksek bulunmakla beraber; salgın sürecinde herhangi bir işe devam etmeyenlerin kaygı oranı işe devam edenlere oranla daha yüksek olduğu belirtilmiştir.

Altundağ'ın (2021: 499) 598 kadın ve 243 erkek toplam 841 katılımcı ile yapmış olduğu Covid-19 korkusu ve psikolojik dayanıklılık araştırmasına göre ise; kadınların erkek katılımcılara oranla daha yüksek korku ve endişe içerisinde olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda örneklem grubundaki kronik hastalığı bulunan katılımcıların da kronik rahatsızlığı olmayanlara kıyasla daha yüksek korku düzeyine sahip oldukları görülmüştür. Bireylerin salgını anlama, uyum sağlama, salgınla beraber ekonomik değişkenlerden etkilenmesi bakımından da korku düzeylerinde farklılıklar mevcuttur. Medya üzerinden Covid-19 ile ilgili paylaşımları sürekli takip

eden kişilerde hastalığa karşı daha fazla korkunun geliştiği görülmektedir. Araştırma sonucunda bireyin psikolojik sağlamlıklarının Covid-19'a bağlı kaygı ve korku üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu belirtilmiştir. Bakioğlu vd. (2021) araştımasına göre de kadınların koronavirüs salgını sonrası yaşamış oldukları kaygı, stres ve risk faktörü erkek katılımcılara oranla daha yüksek bulunmuştur.

Gencer'in (2020: 1165-1166) yapmış olduğu çalışmada; bekar bireylerin evli veya dul bireylere nazaran koronavirüs salgınına karşı daha yüksek bir korkuya sahip oldukları görülmektedir. Araştırmada bekâr katılımcıların çoğunluk ile genç bireylerden oluşması, Covid-19 korkusu üzerinde medeni durum ile yaşın ilişkili olduğu belirtilmektedir. Bu araştırmaya göre Covid-19 korkusu ile eğitim düzeyi değişkeniarasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bunun yanı sıra yapılan bir araştırmada koronavirüs korkusunu en çok yaşayan grup ilkokul mezunu olmakla birlikte, salgına yönelik en az korkunun lisansüstü mezunları arasında olduğu belirtilmiştir. Bu bulgu farklı araştırmacılar tarafından yapılmış olan çalışmalar ile de uyumlu bir sonuç göstermektedir. Bu sonucun lisansüstü mezun bireylerin ekonomik ve sosyal güvencelerinin ilkokul mezunlarına göre daha iyi bir seviyede olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Covid-19 salgınının bireysel ve kitlesel açıdan erken dönem sonuçlarının araştırıldığı bu araştırmalarda Covid-19 pandemisinin psikososyal etkilerinin yaş ve cinsiyete göre anlamlı bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Aynı zamanda yapılan pek çok çalışmada bireylerin eğitim düzeyi ile Covid-19'a olan korkusu arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bireylerin sağlık koşulları, sağlık imkânlarına ulaşımı, salgını nasıl algıladıkları da kaygı ve korku ile doğru orantı göstermektedir. Araştırmalarda bireylerin salgınla mücadelede ruhsal bir denge içerisinde olmasının psikolojik sağlamlık ile anlamlı bir ilişkisi olduğu belirtilmiştir. Salgınların psikolojik etkilerine yönelik yapılan araştırmaların bulguları birbirini destekler niteliktedir. Covid-19 salgının ortaya çıkışından önceki dönem araştırmalarına bakarak fikir sahibi olmak mümkündür. Reardon'un 2010 yılında yapmış olduğu araştırmaya göre; insanların salgınlardan ruhsal açıdan etkilenmelerinin oranı enfeksiyonlardan etkilenme oranlarına göre daha yüksek olma eğilimindedir. Salgının ekonomik, sosyolojik ve psikolojik sonuçlarını anlamak adına ilerleyen zamanlarda uzun dönem araştırmalarının yapılması da olası bir salgın durumunda toplumda meydana gelebilecek değişimleri anlamak ve gerekli tedbirleri almak adına büyük önem taşımaktadır (Bekaroğlu, Yılmaz, 2020: 574; Gencer, 2020:1265).

İlgili alanyazın okumalarında koronavirüsün yetişkin bireylerde psikolojik olarak; *'kaygı, korku, öfke gibi olumsuz duygusal tepkilere yol açtığı, stres düzeylerini artırdığı, kaygı bozuklukları, depresif bozukluklar, travma sonrası stres bozukluğu gibi psikolojik rahatsızlıklara yatkınlıklarını artırdığı, intihar düşünceleri, uykusuzluk'*gibi semptomlara neden olduğu, çocuklarda ise *'korku ve endişenin*

yoğun olarak deneyimlendiği, kaygı bozukluklarının arttığı' görülmektedir (Bekaroğlu, Yılmaz, 2020: 573).

Pandemiyle birlikte ekonomik hayatın sekteye uğraması, hayatın olağan akışının değişmesi, eğitim ve öğrenimin online olarak yapılması, bilim, sanat ve spor alanında yapılması planan etkinliklerin ertelenmesi kaygıyı arttıran etmenlerden olmuştur (Bekaroğlu, Yılmaz, 2020: 578). Toplum üzerinde belirsizlik, uzun karantina süreleri, enfekte olma korkusu, umutsuzluk, ekonomik sıkıntılar, damgalanma gibi faktörler kitlesel bir histeriye neden olabilecek etmenler arasında gösterilmiştir (Bekaroğlu, Yılmaz, 2020: 577). Bu sebepten salgınlar ile ortaya çıkan belirsizlik algısının toplum üzerindeki negatif etkilerini en aza indirgemek için ortaya çıkan kriz sürecini profesyonelce yönetmek büyük bir önem arz etmektedir (Kurt, Karaaziz, 2021: 86). Sürece en büyük katkıyı verebilmek adına gerekli olan temel şeylerden biri ''*Farkındalık*''tır. Bu farkındalığın gelişebilmesi adına kriz durumlarını yönetebilmek adına gerekli, eğitimler verilmeli, kitle iletişim araçları ile doğru bilgiye en kolay ulaşım sağlanmalıdır (Gencer, 2020:1167).

Hastalığın semptom ve belirtilerini bilme, olası temas veya belirti sonrası gerekli mercilere başvurma, ilgili sağlık personellerine güven duyma, kişisel alanda psikolojik sağlamlığı güçlendirecek aktivitelerde bulunma, gerekli izolasyon süreçlerinde teknolojik imkanlar kullanılarak aile fertleri ile bağ kurma, fiziksel yalnızlaşmanın duygusal boşluğa düşürmesine izin vermeden sevilen insanlar ile teması sürdürme, gerekli durumlarda profesyonel psikolojik destek alabilme de birey ve toplumun salgının psikososyal etkilerini pozitif yönde yönetebilmeleri açısından önemlidir (Bekaroğlu, Yılmaz, 2020: 580). Özellikle çocukların gelişimleri için gerekli olan park, okul, arkadaş ortamından tam olarak anlamlandıramadıkları bir durum sebebi ile ayrı kalmaları; çocuklarda engellenmişlik, kısıtlanmışlık, öfke ve davranış bozukluklarına neden olmuştur. Ailenin ekonomik açıdan zorlanması, bireyler arasında çatışma da çocukların salgından daha çok etkilenmelerine sebep olmuştur. Özellikle yapılan araştırmalar sonucu pandemi sürecinde aile içi şiddet olaylarındaki artışlar göz önünde bulundurulduğunda çocukların mağduriyeti görülebilmektedir. Ebeveynlerin salgın süreçlerini çocuklara anlayabilecekleri bir dilden anlatmaları, ev ortamında sevgi bağı ve aile birliğinin korunması, dışarıda ailecek çeşitli aktivite ve etkinliklerin yapılması çocukların bu süreci daha az hasarla atlatabilmeli için gereklidir (Koçak, Harmancı, 2020: 196).

Pandemi gibi kitlesel krizler; sağlık, eğitim, nüfus, ekonomi, inanç, psikoloji gibi pek çok kurumu etkileyerek olağan akışının dışında bir değişime zorlamaktadır. Birey ve toplumun yaşama sevinci ileriye dönük umutlar ile ilerleyebilmektedir (Paksoy, 2020: 136). Covit-19 salgını bireyleri hem içinde bulundukları hayatı sorgulamayı hem de geleceğe yönelik umutlarını etkilemektedir. Toplumun bazı kesimleri pandemiye bağlı bu sosyal izolasyon, karantina ve evde kal çağrılarına

uyum sağlayarak bu zaman dilimindeki süreyi kendilerine yatırım yapabilmenin bir yolu olarak görmüş ve ideallerine yatırım yaparak olumlu bir süreç ile yönetebilmişlerdir. Karataş'ın yapmış olduğu araştırma bulgularına göre; Covid-19 pandemisinin başlamasından itibaren katılımcıların %30,5'inde travma sonrası büyüme gerçekleşmiştir. Katılımcılardan lise mezunları ve kadınların büyüme düzeyleri nispeten daha yüksek bulunmuştur. En fazla büyüme ise %33,8 oranı ile bireylerin *'benlik algısında'*meydana gelmiştir.*'Yaşam felsefesi..'* ve *'..başkalarıyla ilişkilerde değişim..'* e bağlı büyümenin ise daha düşük seviyede gerçekleşmiş olduğu belirtilmiştir (Karataş, 2020: 14).

Covid-19 gibi küresel salgınların insanlar üzerindeki psikolojik etkisi her ne kadar büyük olursa olsun, gerekli ve doğru yöntemler ile hem birey hem de toplum üzerinde bu travmalar; gelişme, büyüme ve ilerlemelere yönelik fırsata da çevrilebilmektedir (Karataş, 2020: 3). Buna göre gerekli kurum ve kuruluşlar tarafından salgın hastalıklara yönelik sürdürülebilen çeşitli '*müdahale stratejilerinin'* geliştirilmesi birey-toplumun akıl, ruh ve beden sağlığı, sosyolojisi ve ekonomisi adına büyük önem taşımaktadır (Kurt, Karaaziz, 2021: 89).

3. BÖLÜM

TÜRKİYE' DE COVİD-19 PANDEMİSİNİN KADINLARA YÖNELİK SOSYO-EKONOMİK YANSIMALARI

Bu bölümde araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, yöntemi, sınırlılık ve bulgularına yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı

Başlangıcından itibaren tüm dünyada değişikliklere sebep olan Covid-19, bir sağlık problemi olarak başlamasının yanı sıra küresel bir travmaya da neden olmuştur. Salgından korunmaya yönelik tüm alanlarda oluşturulan müdahale ve tedbir politikaları insan ve kadın hayatını doğrudan etkilemiştir.

Araştırmada; Covid-19 pandemisinin kadınlar üzerindeki sosyo-ekonomik etkilerinin saptanması ve literatüre kazandırılması amaçlanmıştır. Araştırmanın odak noktasını Türkiye'de yaşayan kadınlar oluşturmaktadır.

3.2. Araştırmanın Önemi

Araştırmanın, birçok toplumda hassas ve kırılgan bir yere sahip olan kadın ve kadınlığın, pandemi gibi kitlesel kriz dönemlerinde karşılaştıkları problemleri açığa çıkarmak adına önemli olduğu düşünülmektedir.

3.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma Covid-19 pandemisinin ortaya çıkmış olduğu 2019 yılından 2022 yılına kadar olan mevcut durumu ele almaktadır. Araştırmada Covid-19 pandemisinin Türkiye'deki kadınlara yönelik; sosyolojik, ekonomik, psikolojik yansımalarına yer verilmiştir.

Covid-19 pandemisine yönelik litaretürde sağlık, epidemiyoloji, patoloji ve ekonomi gibi çeşitli alanlarda birçok çalışma bulunmasına rağmen, kadın odağında sosyo-ekonomik kaynakların varlığı sınırlıdır. Kadın odağındaki kaynakların sınırlılığı araştırmanın derinlemesine incelemesini zorlaştırmaktadır.

3.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma çoklu veri toplama tekniği ile ikincil kaynakların kullanıldığı Covid-19 pandemisinin kadınlara yönelik sosyo-ekonomik yansımalarını inceleyen betimsel bir durum çalışmasıdır. Araştırma; literatürde bulunan istatistiki verileri, çeşitli ulusal ve uluslararası raporları araştırma makalelerini, tez ve internet alt tabanlı verileri ele alan bir derleme niteliğindedir.

3.5. Bulgular

Araştırma Covid-19 pandemisi; kadın, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, ekonomi, sosyal gibi anahtar kelimeler Google Scholar, YÖK ulusal tez veri tabanları, Dergipark Akademik, WEB tabanlı tarayıcı kaynakları kullanılarak aratılmış, ilgili literatür verileri, makaleler, raporlar, kitaplar incelendikten sonra araştırmada kullanılmıştır.

3.5.1.Covid-19 Pandemisinin Kadınlara Yönelik Toplumsal Yansımaları

Çin'de ortaya çıkmış olan yeni tip koronavirüs salgını yalnızca bir sağlık problemi olmayı aşarak aynı zamanda büyük bir ekonomik ve sosyal krize de neden olmuştur (Koca, 2021: 333). Koç ve Yeniçeri (2021: 82) 'ye göre aniden ortaya çıkan ve büyük yıkımlara yol açan pandemiler toplumları ekonomik, politik ve sosyal anlamda oldukça etkileyebilen bu salgın hastalıklarla mücadele edebilmenin tek yolu insanlığın edinmiş oldukları bilim ve bu bilimselliğin uygulandığı teknoloji olduğunu vurgulamışlardır. Bu mücadelede zaruri bir yere sahip olan '*temel bilimler'* ile '*insan davranışı ve toplumu odağına*' alan disiplinlerin dayanışma içerisinde bulunarak süreci atlatmaya yardımcı olması gerekmektedir.

İnsan ve toplumun sağlık, sosyal-kültürel yapı, ekonomi, psikoloji gibi pek çok yönünün, gelişimini ve şeklini değiştirmiş olan Covid-19 salgınının, bu alanlar içerisinde bulunmuş olan yapıların da değişimine sebep olması kaçınılmazdır. Bu değişikliklerin büyük çoğunluğunun sosyal alanda yapılması toplum yapısını derinden etkilemiştir. Covid-19 salgınının erken dönem araştırmalarında elde edilen bulgular; bu salgının toplumun tüm kurumlarını ve yapılarını farklı şekillerde etkilemiş olabileceğini de akıllara getirmektedir (Bay Karabulut, 2021: 69). Özellikle dezavantajlı gruplar bu değişim içerisinde bulundukları alandan olumlu yönde etkilenememişlerdir. Salgının kontrol altına alınmasına yönelik tedbir ve kısıtlamalar ile sosyal hayat zorunlu bir değişim sürecine girmiştir. Bu süreçte aile kurumu, aile ilişkileri, cinsiyete dayalı norm ve kalıplar daha sert bir yapıya bürünmüş ve cinsiyete dayalı ayrımcılık belirginleşmiştir. Kadın ve çocuklar ve bu süreç içerisinde en çok yıpranan gruplardan olmuştur. Pandemi öncesi dönemde de toplumsal ve aile hayatında eşit yaşam ve söz hakkına sahip olamayan kadınlar; Covid-19 salgınının getirmiş olduğu kriz nedeniyle çalışma hayatından uzaklaşmış, gelir düzeyleri azalmış, aile içi iş yükü artmış ve emek sömürüsüne maruz kalmışlardır (Zeybekoğlu, Akbaş, 2020: 92).

Din, dil, ırk, yaş fark etmeksizin dünya üzerinde pek çok kadın yaşadığı coğrafi kültürün özelliklerine bağlı olarak çeşitli zorluklar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır (Yolcu, Sezgin, 2021: 61). Çalışmanın bu kısmında dezavantajlı gruplardan olan ve pandemi süreci ile birlikte yükü artmış olan kadının; toplumsal

cinsiyet açısından ayrımcılığa, ötekileştirmeye ve emek sömürüsüne maruz kalması, değersizleştirilmesi, yeni normallere uyum süreci, ev- aile bağları ve konumu; psikolojik, sosyolojik, ekonomik olarak çeşitli araştırma makaleleri ile elealınacaktır.

3.5.2. Cinsiyet- Toplumsal Cinsiyet

Türk Dil Kurumunun tanımına göre cinsiyet '*bireye üreme işinde ayrı bir rol veren erkekle dişiyi ayırt eden yaratılış özelliği*' şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2022). İnsanoğlu biyolojik olarak er ya da dişi şeklinde dünyaya gelir. Ve hayatı boyunca beraberinde getirmiş olduğu bu biyolojik fark ile yaşamaya devam eder (Vatandaş, 2011: 30). Genel tanımı ile cinsiyet kavramı kişinin anne karnından itibaren kazanmış olduğu üreme sisteminin biyolojik-fiziksel boyutudur (Koç, Yeniçeri, 2021: 83-84).

Toplumsal cinsiyet ise kültürel bir olgudur. Bireyin içerisinde bulunduğu toplumun 'kadınlık- erkeklik' algılarına bağlı olarak gelişmektedir (Koç, Yeniçeri, 2021: 83-84). Biyolojik olarak kadın-erkek olmak doğuştan getirilen bir bedensel farklılık iken kadınlık-erkeklik ise toplum tarafından oluşturulmuş kültürel normlara dayalı yargılardır. Dolayısıyla kadın ve kadınlık aynı şeyi ifade etmemektedir. (Bingöl, 2014: 108). Özaydınlık'a (2014: 94) göre toplumsal cinsiyet toplum içerisinde oluşturulan ve nesiller arası aktarılabilen kadınlık erkeklik kalıplarıdır. Bingöl (2014: 108) toplumsal cinsiyet kavramını açıklarken, kadınlık kavramını '*en yalın haliyle doğuştan ve doğal değil, sonradan ve yapay olarak oluşturulmuş cinsiyet ayrımının ismi*' olarak belirtir.

İnsanlar doğdukları andan itibaren henüz anne rahminde iken sahip oldukları biyolojik kimliklerine göre belirli bir cinsiyet kalıbına bağlı rollerin içerisinde büyürler. Bu kalıplar toplumdan topluma farklılık gösterebilir, genel olarak eril bireyler daha çok sertlik, güç ve liderlik ile özdeşleşirken, dişil bireyler ise evcimen ve zayıf olarak görülmektedir (Koç, Yeniçeri, 2021: 87). Cinsiyet kalıpları bireylerin yaşam biçimini, meslek seçimini, iş gücüne katılımını, kazancını, ev- ev dışı yaşam sorumlulukları gibi pek çok tercihini ve davranış şeklini belirlemektedir. Dolayısıyla toplum tarafından belirlenen kalıplar ve dayatmalar sonucu dezavantajlı konumda bulunan kadınlar üzerine araştırma yaparken toplumsal cinsiyet açısından kadının konumunu ele almak büyük önem arz etmektedir (Koç, Yeniçeri, 2021: 87-88).

Covid-19 salgını sonrası toplumda sosyal açıdan meydana gelen değişikliği inceleyen pek çok araştırma mevcuttur. Carli' nin 2020 yılında yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre; koronavirüs salgını kadınların toplumdaki *statü, ücret,* eğitim ve *kariyer* planlamasını büyük ölçüde etkilemektedir. Pek çok kadının iş hayatından koparıldığı, işini kaybettiği aynı zamanda ev içindeki sorumluluklarının arttığını vurgulamaktadır. Pinho-Gomez'de (2020) toplumsal açıdan kadınların

büyük '*..bir temsil sorunu yaşadığını..*', küresel açıdan ise geniş cinsiyet önyargılarının oluştuğuna dair düşüncesini dile getirmiştir (Yolcu, Sezgin, 2021: 44).

Türkiye'de Covid-19 pandemisi başlamadan önceki dönemde Türk kadınının konumu toplumsal cinsiyet temelinde eşitsizlikler ve ayrımcılıklar barındırmaktaydı. Geleneksel Türk aile yapısına göre kadının eğitim, çalışma ve özel hayatı aile ve erkek egemenliğinde ilerlemektedir (Bingöl, 2014: 112).

Türkiye 2017 toplam nüfusunun %49,8'ini kadınlar oluşturmaktadır. Toplam nüfusun cinsiyete dayalı araştırmalarında; 25 yaşının üzerinde olan ve en az bir eğitim düzeyini tamamlayan erkekler %95,5 iken kadınlar %83,6 olarak belirtilmiştir. Cinsiyet eşitliği endeksi öğretim türü, yıllara göre incelendiğinde kadınların lehine olacak şekilde bir artış söz konusudur. Kadınların eğitim düzeyleri yükseldikçe iş gücüne katılma oranlarını da yükselmiştir. 15 yaşını tamamlayıp çalışma hayatına katılan erkeklerin oranı %65,6, kadınların oranı %28,9'dur. Okur-yazar olmayan kadınların %15,9'u, ilköğretim mezunlarının %27,7'si, lise mezunu olanların %34,3'ü, yükseköğretim mezunu kadınların iş gücüne katılımı ise %72,2 olmuştur. Hane halkı araştırmalarına göre kadınların en fazla istihdam edildiği alanıhizmet sektörü olmuştur (TÜİK, 2018).

TÜİK 2020 verilerine göre toplam ülke nüfusunun %49,9'unu kadınlar oluşturmaktadır. Cinsiyete dayalı eğitim ve istihdam verilerinin analizinde; 25+ yaşında en az bir eğitim düzeyini tamamlayan kadınların oranı %87,7'dir. Kadınların %19,9'u yükseköğretim mezunu olurken iş gücüne katılma oranları %65,6'dır. Lise mezunları %29,9, ilköğretim mezunları %24,1, okur-yazar olmayan kadınların iş gücüne katılım oranları ise %12,4'tür. 15 yaşının üzerinde istihdam oranları toplamı %42,8 iken bunun %59,8'i erkek %26,3'ü kadınlardan oluşmuştur. Pandemi sonrası yapılan araştırmalara göre 2022 yılında kadınların istihdam oranı %30,6'ya yükselmiştir (TÜİK, 2022).

Kadınların toplumsal yaşamda karşılaşmış oldukları pek çok problemin temel sebebi toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılığına dayanmaktadır. Örneğin kadınlar erkeklere nazaran daha küçük yaşlarda evlenebilmektedir. Erken yaştaki evlilik kadınların eğitim ve çalışma hayatına katılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye'de kadın ev içinde konumlandırılmıştır. Çalışma yaşamında da daha çok cinsiyet rollerine uygun kalıplarda varlıklarını sürdürmektedirler. Çalışma hayatında bulunan kadınlar ev ortamında da ev içi işleri yüklenmek durumunda kalmışlardır (Bingöl, 2014: 112- 114). Kadınlar kendilerine yüklenen bu sorumlulukları karşılamak adına özgürlüklerini de kısıtlamak durumunda kalmışlardır (Koç, Yeniçeri: 89).

UNFPA salgın hastalıkları açıklarken toplumsal cinsiyete vurgu yaparak; kadın ve erkekleri farklı şekillerde etkilerken salgınların; kadın, çocuk, yaşlı, engelli

ve yoksul bireyler için daha fazla eşitsizliğe ve zorlanmalara maruz kaldıklarına dikkat çekmektedir. Covid-19 salgını son yıllarda kadınlar toplum içerisindeki az sayıdaki görünürlükleri ve eşitlik mücadelelerinin tekrardan sekteye uğramasına ve cinsiyetlere bağlı ayrımcılığın artmasına neden olmuştur (Karahasan, 2021: 77).

Covid-19 pandemisinin ilk altı ayı incelendiğinde toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin salgın önceki zamandaki gibi devam ettiği görülmektedir. Pandeminin ilerleyen süreçlerinde toplumsal hayatta meydana gelen çıtırdamalar ile kadınlara yönelik eşitsizlik ve *hak ihlallerinin* artmış olduğu görülmektedir (Aygüneş, Ok, 2020: 43). Türkiye'de Covid-19 pandemisinin toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik etkilerini inceleyen araştırma sonuçlarına göre; Koç ve Yeniçeri (2021) Covid-19 salgınında kadın-erkek arasında ki eşitsizlik artmış ve kadınlar ekonomik anlamda negatif yönde büyük ölçüde etkilenmiştir. Öztürk (2021) çalışmasına göre kadınların ev içi yükleri artmış ve duygusal anlamda zorlanmışlardır (Yolcu, Sezgin: 2021: 45).

Birçok toplumda erkek; güç, kontrol ve daha fazla maddi sorumluluk ile ilişkilendirilmiştir. Bu normlar sonucunda kitlesel bir salgın sonucu erkekler güçlü görünmek adına sağlık sistemlerine daha geç başvurmakta, ekonomik dalgalanmalardan psikolojik olarak daha fazla etkilenmektedir. Kadınlar ise artan iş yükü ile birlikte daha pasif konumdadır (Akyıldız vd. 2020: 8).

Toplumsal Cinsiyet İzleme Çalışmaları Raporuna göre katılımcı kadınların %43'u karantina sürecinde en fazla psikolojik olmak üzere şiddete maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Mağdurlar şiddetin büyük çoğunluğunun aile içi bireylerden, yakın akrabalardan, partnerleri tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiştir. UNFPA salgın sürecinde yaşanan stres ve gerilimin aile içerisindeki kadına ve çocuğa yönelik şiddeti arttırdığını ve salgın ile birlikte şiddetten korumaya yönelik sosyal hizmetlerin etkilerinin azaldığını vurgulamıştır (Karahasan, 2021: 77). Pandemi süreci ile birlikte insan hayatına hızla girmiş olan dijitalleşmenin de bir şiddet unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir. *'BM ''COVID -19 Kadınlara Yönelik Şiddetin Sonlandırılması'' raporuna göre karantina sürecinde kadınların %4,8'i dijital şiddete maruz kaldıklarını bildirmiştir*.' (Yolcu, Sezgin, 2021: 57).

Yapılan bazı araştırmalara göre SARS-COV-2 adlı virüsün cinsiyeti gözetmeksizin herkesi etkilediğini fakat '*hastalığın yükü*' ve olası sonuçlarının cinsiyetlere göre farklılaştığını söylemek mümkündür. Hastalığın bulaştığı kişi sayısı ve öldürücülük oranı erkek bireylerde kadınlara oranla daha fazla görülmüştür. İtalya'da 2020 yılında hastalığın mortalitesinin incelendiği bir araştırmada virüse bağlı vefat edenlerin ortalama %70 erkek olduğu belirtilmiştir (Yasin, 2020: 433). Cinsiyet dağılımına göre hastalığın tanı verilerini paylaşmış olan 112 ülkenin toplam hasta miktarının %56'sı erkeklerden oluşmaktadır. Cinsiyet dağılımına göre hastalığın mortalitesinin paylaşıldığı 70 ülkenin toplam ölüm oranının %62'sini

erkek hastalar oluşturmaktadır (Akyıldız vd. 2020: 8). Hastalığın erkekler için böyle iç karartıcı bir tabloya sahip olmasının nedenleri; yaş, kilo, cinsiyet hormonlarına bağlı bağışıklık sistemindeki farklılıklar, sigara-alkol kullanımı, komorbit hastalıklar gibi birden fazla hastalığa sahip olduğu düşünülmektedir. Covid-19 hastalığına bağlı tanı ve tedavilerde kadınlara bağlı veriler daha pozitif bir görünüm sunmuş olsa da hastalığın sağlık dışındaki yıkıcı etkilerine kadınlar daha fazla maruz kalmışlardır (Yasin, 2020: 433; Akyıldız vd. 2020: 8).

Pandemi sürecinde, toplumda zaten varlığını sürdürmekte olan kalıplaşmış cinsiyete dayalı iş bölümü ve sorumluluklar belirginleşerek toplumda kadınlık rollerine bağlı emeğin artmasına neden olmuştur. Salgına yönelik tedbir ve kısıtlamalar sürecinde kadınlar toplum tarafından onlara atf edilmiş olan tüm sorumluluklarının üzerine birde aile fertlerinin yeni sürece uyumlama sorumluluğunu almaktadır (Karahasan, 2021: 76). Örneğin 2017 yılında AÇEV' in 65 yaşından küçük ve en az bir çocuğa sahip olan 3235 erkek ile yapmış olduğu araştırmaya göre katılımcıların yalnızca %19'u çocuğun bakımında sorumlu olduklarını belirtmişlerdir. Çalışan kadınların eşleri çocuk bakımında kendini daha sorumlu hissederken ev hanımlarının eşleri ise daha az sorumlu hissetmiştir. Katılımcıların %87'si çocuğu hasta iken bakımına aktif olarak katıldıklarını belirtmişlerdir. Araştırmaya göre katılımcıların yarısı çocuğunun tuvalet ihtiyacının giderilmesine yardımcı olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu araştırma bulgularına göre katılımcıların çoğunluğu; ev içi iş bölümü ve çocuğun bakımından sorumlu kişinin kadın olduğunu düşünmektedir. Ev içindeki bu eşitsiz iş bölümünün sonucunda kadın eve daha çok bağlı kalmaktadır (Koç, Yeniçeri, 2021: 89).

Covid-19 pandemisi toplumlardaki 'kadın'ı sosyolojik olarak da etkilemiştir. Çağımızın en büyük kitlesel salgını olan Covid-19 pandemisi ortaya çıktığı ilk süreçte toplum tarafından salgının '*eşitleyici bir niteliğe sahip*' olduğu düşünülmüştür. Fakat salgının ilerleyen süreçlerinde sanılanın tam aksine toplumsal eşitsizlikleri arttırdığı, yalnızlaştırma ve ayrımcılığa neden olduğu belirlenmiştir (Yıldırım Şahin, 2021: 3245). Özellikle de göçmenlerin, kadınların ve ekonomik gelir seviyesi çok düşük olan dezavantajlı grupların bu süreç içerisinde yaşadığı sıkıntılar artmaktadır (Yıldırım Şahin, 2021: 3247). Toplumsal açıdan gerçekleşen olumsuz süreçlerin ve krizlerin zaten problemli ve adaletsizliklere maruz kalan kadının konumunu toplumsal cinsiyet eşitsizliği yönünden de arttırdığı görülmektedir (Koç, Yeniçeri, 2021: 89).

Yeni tip koronavirüs salgını ile mücadelede en önemli adımlardan biri olan izolasyon ve karantina önlemleri birey-aile-toplum bazında pek çok bireysel ve toplumsal problemi beraberinde getirmiştir. Hane içerisinde uzun süre aynı ortamda bulunan aile bireyleri sağlık, yaşam kaygısı ve ekonomik sıkıntıların yanı sıra

değişken ruh halleri, depresyon, anksiyete, öfke, şiddet gibi psikolojik sıkıntılarında ortaya çıkmış olduğu görülmektedir (Karahasan, 2021: 77).

Türkiye' de Covid-19 önlemleri kapsamında kamusal alanda yapılmış olan sınırlandırmalar, cinsiyet temelinde ilişkilendirilen özel-kamusal alan arasındaki sınırları derinleştirmiş ve gerilimi arttırmıştır (Yıldırım Şahin, 2021: 3247; Tuncer, Demirci, 2021: 491). Zeybekoğlu'nun çalışmasında özel ve kamusal alan ayrımında *kadının doğası* gereği kamusal alandan dışlanmakta olduklarını belirtmiştir. Bunun temelinde toplumsal normlara göre kadının aile kurma, çocuk bakma, ihtiyaçları giderme, ev içi üretimi gibi özel alanla ilişkilendirilmiş olması vardır (Zeybekoğlu Akbaş, Dursun, 2020:84). Türkiye'de zaman yönetimine dair yapılmış araştırmada kadınların hane içi aile bakımına günlük 3 saat 31 dakika vakit ayırırken erkek katılımcıların ise yalnızca 46 dakika vakit ayırdıkları bulgulanmıştır (Koç, Yeniçeri, 2021: 92). BM 2020 yılında ''*Covid-19'un Kadınlar Üzerindeki Etkisi Politika Özetinde* '' dünya genelinde kadınların hane içi bakım işleri için ortalama 4,1 saat vakit ayırır iken erkeklerin ortalama 1,7 saat ayırdıklarını belirtmiştir (Yıldırım Şahin, 2021: 3251). Yine farklı bir kaynakta dünya üzerinde aile ve hane sorumluluklarını alan kadınların oranı erkeklere nazaran üç kat daha fazladır. Türkiye de ise bu oran beş katına kadar ulaşmaktadır (Yıldırım Şahin, 2021: 3250).

Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporuna göre; yeni tip koronavirüs salgını yalnızca insan hayatını tehdit etmekle kalmıyor aynı zamanda pek çok probleminde ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır(Yasin, 2020: 432). Toplumda zaten hassas bir konumda olan kadınların bu süreçte daha kırılgan bir yapıya büründükleri gözlemlenmiştir. Okulların geçici süre ile kapatılması ve onlineeğitim-öğretim sistemine geçilmesi kadınların çocuklarına dair olan sorumluluklarını arttırmış, ev içi yükü fazlalaşmıştır. Özellikle hane içerisinde engelli, yaşlı ya da bakıma ihtiyacı olan kişilerin bakımı ve sorumluluğunu kadın üstlenmiştir. Evden eğitim sistemine geçilmesi özellikle kız çocukları açısından büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü bu durum hem onların eğitimlerinin sekteye uğramasına sebebiyet verebilir hem de ev içi iş yüküne ortak olmalarına neden olabilmektedir (Yasin, 2020: 432- Kalaylıoğlu, Öztürk, Bingüler Eker, 2020: 8). UNESCO (2020) Covid-19 öncesinde dünya üzerinde yaşanmış olan salgın sonuçlarından yola çıkarak; salgın sebebi ile eğitim sistemindeki değişikliklerin kız çocuklarının ev sorumluluklarının artacağına bazılarının eğitimleri sekteye uğratabileceğini, devam etseler dahi eğitim hayatında problemler yaşayabileceklerini belirtmiştir (Yıldırım Şahin, 2021: 3267).

Pandemi sürecinde ekonomik ve istihdam anlamında kadınların erkeklere oranla daha fazla işlerini kaybettikleri görülmektedir. Güvencesiz ve kayıt dışı işlerde çalışan kadınların sayısı oldukça fazladır (Yasin, 2020: 435). Birleşmiş Milletlerin 2020 raporuna göre ''*Türkiye'de çalışan kadınların %42,2'si temizlik,*

çocuk bakımı gibi güvencesiz işlerde..''çalışmaktadır. Ve olası bir kriz anında ilk olarak işten çıkarılan grubu oluşturmaktadırlar (Yıldırım Şahin, 2021: 3268).“*Covid-19 Salgınının Kadınların Çalışma ve Hane Yaşamı Üzerine Etkileri*” raporunda çalışma hayatında bulunan kadınların ‘*..nispi olarak vasıflı olmaları..*’’ çalışma şartlarının vasıfsız çalışanlara göre nispi olarak daha iyi durumda olduğunu belirtmişlerdir (Yolcu, Sezgin, 2021: 55). Pandemi ile birlikte vasıfsız olarak istihdam edilen kadınların çoğunluğu işten çıkarılmış, çalışmak durumunda kalanlar ise kendilerini herhangi bir güvenceye sahip hissedememişlerdir. Bireyler tarafından ekonomik anlamda oluşturulan birikimler kriz süreçlerinde kendileri ve ailelerinin kendilerini güvende hissetmeleri adına önemlidir (Yasin, 2020: 435).

Kamusal istihdam alanlarında da kadının varlığı genel itibari ile toplumsal cinsiyet rollerine göre değişmekteydi(Yasin, 2020: 434).Kadının çalışma hayatındaki sayının artmasıyla toplumda ‘’kadın işi-erkek işi’’ olarak nitelendirilen meslek grupları da belirginleşmiştir. Özellikle sağlık sektöründe kadın çalışanların sayısı oldukça fazladır (Ulusal, 2021: 958). İLO 2019 verilerine göre dünya üzerinde sağlık sektöründe çalışan kadınların oranı %70’dir. DSÖ’ nün Türkiye’ de dâhil olmak üzere toplam 191 ülkede yapmış olduğu çalışmaya göre ise kadınların sağlık sektöründe istihdam oranı %80 olarak belirtilmiştir (Yolcu, Sezgin, 2021: 56). Kadınların sağlık sektöründeki mesleki dağılımlarına bakıldığı zaman; doktorların %50’sini, hemşirelerin %70’ini ve ebelerin %100’ünü kadınlar oluşturmaktadır (Ulusal, 2021: 959). Pek çok toplumda özellikle kadınlara addedilen hemşirelik mesleğini yapan kadınlar salgın ile birlikte yüksek bulaş riski, ağır çalışma şartları ile mücadele etmişlerdir. İzolasyona bağlı evde geçirilen sürenin artması beraberinde istenmeyen gebelikleri de getirmiştir (Yasin, 2020: 434). UNFPA (2020). Pandemi sürecinde aile planlaması sistemlerine ulaşamayan kadın sayısının 47 milyona ulaşabileceğini belirtmektedir (Demir, Taşpınar, 2021: 784-785). Bireylerin cinsel sağlık sistemi, korunma yolları ve malzemelerine erişiminde yaşamış oldukları sıkıntılar sonucu istenmeyen gebelikler, cinsel bulaşıcı enfeksiyonlar, *sağlıksız ortamlarda düşük yapma*, erken doğum ve bebekte anomallikler görülebilmektedir. Planlı bir gebeliğin olması da gebelerde; anne ve bebek sağlığı adına endişelere ve strese neden olabilmektedir. Pandeminin insan hayatını ev ortamına sığdırmasıyla birlikte aile içi şiddet ve istismar artmış; kısıtlamalar, sığınma evlerinin kapatılması ve enfekte olma korkusu nedeni ile kadınlar içerisinde bulundukları bu ortamdan çıkamamıştır (Yasin, 2020: 434; Demir, Taşpınar, 2021: 485). Covid-19 pandemisinde kadın doğum polikliniğine başvuran gebelerin anksiyetesinin ölçüldüğü araştırma; 2020 yılı haziran ayında polikliniğe başvuran 177 gebe ileyapılandırılmış anket yolu ile yapılmıştır. Araştırmada gebelerin anksiyete düzeyi %44,6 oranında bulunmuştur. Aynı zamanda gebelerde ki; salgın sebebi ile ölüm korkusu ve doğum sonrası aile bireyleriyle bir arada bulunamama ihtimali ile anksiyete arasında anlamlı ilişki bulunmuştur (Türen-Demir, Kılıç, 2020: 352).

BM Kadın Birimi'nin "Türkiye'de COVİD-19 Etkilerinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi' başlıklı araştırması mevcuttur. Eşit sayıda katılan kadın ve erkek toplam 1508 katılımcı ile gerçekleştirilmiş olan araştırmanın bulgularına göre; salgına yönelik bilgi akışı, her iki cinsiyet grubu tarafından da kitle iletişim araçları ve sosyal medya aracılığıyla gerçekleşmiştir. Salgın öncesi dönemde iş gücüne katılma ve işveren olma oranı erkeklere oranla daha düşüktür. Salgın sürecinde bu farklılığın devam etmesi ile birlikte; erkek katılımcıların saatlik çalışma ücretlerinde azalma meydana gelirken kadınlarda işten çıkarılma oranı daha fazladır. Bu oran kadınlarda %18,8 iken erkeklerde %14,2 olarak belirtilmiştir. Kadın katılımcıların 3/1'i, erkeklerin ise 4/1'i salgın süresinde ücretli-ücretsiz izin kullandıklarını belirtmişlerdir. İzin kullanan kadın katılımcıların yarısı ücretsiz izne ayrıldıklarını belirtmiştir. Bunun sebebi tam olarak belirtilmese de, toplumsal cinsiyet temeli, ev iş yükünün artması, kadının kazancının yan gelir olarak düşünüldüğü için vazgeçilebilirliği ve işverenin baskısının olabileceği düşünülmektedir. Evden çalışmaya başlayan kadınların oranı erkek katılımcılardan yüksektir. Bu aynı zamanda kadınların ev ve iş yükünü ev ortamında bir arada yürüttüğünü de göstermektedir. Hane içinde ev işlerinde erkeklerden yardım isteyen kadınların üçte ikisinden fazlası eşlerinin yardım etmeyi kabul ettiklerini belirtmişlerdir. Yinede en çok %72'sine kız çocuklarının, %50'sine erkek çocuklarının yardım ettiği vurgulanmıştır. Erkeklerin %77,4 'ü kendilerine ait bir sosyal sağlık güvencesi ve sigortası olduğunu belirtirken kadınların yalnızca %43'ü kendilerine ait güvenceye sahiptir. Kadınların %54'ü erkeklerin ise %49'u salgından psikolojik olarak olumsuz etkilenmişlerdir. Pandemi sürecinde kadına yönelik şiddet ve istismar sayısındaki artıştan haberdar olan kadın sayısı erkek sayısına göre fazladır. Olası bir şiddet ve istismar durumunda kadınların hangi kurum ve kuruluşlara başvurması gerektiğini bilenlerin oranı ise kadın ve erkek katılımcılarda benzerdir. Araştırmanın sonucuna göre kadın ve erkekler Covid-19 pandemisinden negatif yönde etkilenmişlerdir. Fakat eşit derecede etkilenmemişlerdir. Bu da var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin *derinleşmesine* neden olmuştur (Kalaylıoğlu vd. 2020: 5-11).

Türkiye'de Covid-19 salgınının olumsuz etkilerinden korunmaya yönelik sosyal ve ekonomik anlamda çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Örneğin 'sosyal koruma kalkanı' kapsamında ülke geneline toplamda 60 milyar tl bütçe harcaması yapılmıştır. Çalışanlara; '*nakdi ücret desteği, fesih kısıtı, işsizlik ödenekleri, prim erteleme, asgari ücret desteği, kısa çalışma ödeneği, normalleşme desteği ve telafi çalışmaları*' adında destekler verilmiştir. İŞKUR tarafından işten çıkarılan kişilere işsizlik sigortası ve para desteği sağlanmıştır. Çalışma hayatındaki kadınların haklarını korumaya ve kadın istihdamını arttırmaya yönelik 1 Mayıs 2019 tarihinde başlatılan '*Eğitimli Çocuk Bakıcılarının Teşviki Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Bütünleştirici Eğitimin Geliştirilmesi Projesi*' Covid-19 sürecinde de

uygulanmıştır. Projede amaç çocuk bakımına dair proje ve politikaların kurumsallaştırılması, kayıtlı iş gücüne katılımın arttırılmasıdır. Eğitimli çocuk bakıcısını istihdam eden çalışan kadınlara yapılan 200 Avro desteği Covid-19 pandemisi ile birlikte 300 Avroya yükseltilmiştir. Proje uygulandığı süre içerisinde toplam 3700 çalışan anne, bakıcı ve çocuğun bu programdan faydalanması beklenmektedir. Ayrıca pandemi sürecinde 10 yaşından küçük çocuğu olan çalışan kadınlar idari izinli kabul edilmiştir (Koca, 2021: 346).

Toplumun her kurumunun birbiri ile olan ilişkisi ve bağı düşünüldüğünde yaşanmış olan bu salgının çok yönlü krizlere de sebep olabileceği öngörülebilmektir. İnsan içerisinde bulunmuş olduğu ortam ve yaşantıdan etkilenebilen bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla salgın her yaş grubunu ve cinsiyeti belirli ölçüde etkilemiştir. Sağlık kaygısı, belirsizlik, psikolojik ve ekonomik sıkıntı gibi etmenler bireylerin özel yaşam formlarının da değişikliklere uğramasına sebep olmuştur. Salgınların insan ve toplum üzerindeki etkilerini anlamak ve durumun negatif yönlerinden kurtulmak adına salgınlar üzerine araştırma yapılmasını elzem kılmıştır. Perez 'Görünmez Kadınlar' kitabında yapılan araştırmaların toplumsal cinsiyet yönünden zayıf kaldığını vurgulamıştır. Eserde; Zika ve Ebola salgınlarının etkilerini çeşitli yönlerden inceleyen toplam 29 milyon araştırma makalesi bulunurken bunlardan yalnızca 100/1 toplumsal cinsiyete dayalı etkilerini ele almaktadır. Bu durum salgınların toplumsal cinsiyete olan etkilerini anlamayı ve çözüm yollarını da göz ardı etmeyi beraberinde getirmektedir (Kalaylıoğlu vd. 2020: 3).

Covid-19 salgının kadınlara dair olumlu bir deneyim yaşattığına dair literatürde herhangi bir çalışma kaynağına rastlanılmamıştır. Böyle bir çalışmanın yapılmamasından mütevellit Covid-19 salgınının kadınlar üzerinde yalnızca olumsuz etkilerin varlığından söz edilebilmektedir. Kadınların bu süreçte yaşamış oldukları olumlu deneyimleri ancak gündelik hayattan elde edilen bilgiler çerçevesinde yorumlanmaktadır. Birçok kadın bu süreçte ailesi ve çocuklarıyla çeşitli etkinlik ve aktiviteler ile kaliteli zamanlar geçirmiştir. Bu süreci olumlu yöneten ailelerin bağları güçlenmiş; birlik, sevgi ve merhamet duygularını hatırlatmıştır. Salgın öncesi dönemde yoğun iş temposundan bunalan, yalnızca kazanç hırsı ve yarışı içerisinde bulunan bireylere küçük şeylerden de mutlu olunabileceğini göstermiştir. Birçok kadın bu süreçte evde farklı sanatlar, el işleri, yemek ve sunumlar, kıyafet- makyaj gibi faaliyetlerde çok vakit harcayarak hem süreci keyifli bir hale getirmiş hem de bunlardan kazanç elde etmeyi başarmışlardır. Çeşitli sosyal medya platformlarında içerik üreterek gelir elde etmişlerdir. İleride bu konularda çeşitli araştırma çalışmalarının yapılması bu olgulara yönelik somut sonuçların oluşmasını sağlayabilir (Bay Karabulut, 2021: 77-78).

Salgının toplumsal cinsiyet eşitsizliği, toplumsal roller ve sorumluluklar, kadın-çocuk, *anne- çalışan anne,* ruh- beden sağlığı ve aile kurumu üzerindeki

etkilerini anlamak adına farklı araştırmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Nihayetinde araştırmacılar "*Her salgın eski bir şeyleri siler, yeni bir hayat başlatır.*" Yaklaşımının Covid-19 içinde geçerli olduğunu ve dolayısıyla salgının etkilerinin *dünü, bugünü ve yarını* farklı şekilde etkileyeceğini belirtmişlerdir (Zeybekoğlu Akbaş, Dursun, 2020: 92).

Türkiye'nin Covid-19 salgınına karşı üretmiş olduğu politikalar hassasiyetle uygulanmıştır. Birçok ülkede de uygulanan hastalıkla mücadele kapsamındaki temel kısıtlamalarülkemizde de uygulanmış ne yazık ki bu kısıtlamalar toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadınlar tarafından daha derinden hissedilmesine neden olmuştur. Bu süreçte kadınların haklarını korumaya yönelik politikalar yetersiz kalmıştır. (Sumbas, 2021: 166). Toplumsal cinsiyet eşitliğini koruyan, kadınların hak ve ihtiyaçlarını güvence altına alan, sığınma- bakım evleri, acil eylem planlarının yapılabileceği temel sağlık ve sosyal politikaların üretilmesi, kadınların karar mekanizmalarında söz sahibi olması, olası bir kriz anında kadınların aynı zorlukları yaşamaması adına büyük önem taşımaktadır (Sumbas, 2021: 167). Çeşitli ideojilerden bağımsız ve toplumsal kurum ve süreçleri bütüncül ve çözüm odaklı olarak ele almak kadına yönelik sorunların çözülmesine yardımcı olabilecektir (Yolcu, Sezgin, 2021: 61).

3.5.3. Kadın Emeği

Türk Dil Kurmuna göre emek ''*Bir işin yapılması için harcanan beden ve kafa gücü, mesai, zahmet''* olarak tanımlanmıştır (TDK, 2022). Kadın emeği ise; istihdamdaki *işgücünün ötesinde tüm kadın faaliyetlerini de kapsayan feminist iktisat* kuramıdır. Bu kavram cinsiyete dayalı iş bölümü, ayrımcılık, eşitsizliği analiz etmek ve kadınların toplum içerisindeki konumlarını anlamak adına önem arz etmektedir (Işık, 2020: 220).

Kadın emeği, kapsamı ve derinlikleri çok geniş olan bir çalışma alanıdır. Kadınların tecrübe ve faaliyetlerini sorgulayan feminist kuramlar sayesinde literatürde yerini almıştır. Geniş bir çalışma yelpazesine sahip olduğu için belirli kategoriler altında incelenmiştir. Özbay (1991) kadın emeğini dört kategoriye ayırmıştır. Bu sınıflandırma araştırma verilerini istatistiksel olarak incelemek adına kolaylık sağlamaktadır. Bunlar:

- *İktisadi faaliyet olarak tanınan ancak parasal karşılığı olmayan faaliyetler. (Tarımdaki aile işçiliği bu grup altında değerlendirilebilir.)*
- *İktisadi faaliyet olarak tanınmayan ve parasal karşılığı olmayan faaliyetler. (Eviçi emek bu gruba dâhildir.)*
- *İktisadi faaliyet olarak tanınmayan ancak para karşılığı yapılan, ev eksenli üretim gibi faaliyetler.*
- *Son olarak iktisadi faaliyet olarak tanımlanan ve para karşılığı yapılan faaliyetler. (Ücretli emek)"*dir (Işık, 2020: 221).

Fakat kadın emeğine yönelik çalışmalarda genel itibari ile ‘ücretli emek’ ve ‘ücretsiz emek’ olarak bir ayrım yapıldığı görülmektedir (Aksu Kocatürk, 2021: 240). Farklı bir kaynakta ücretli- ücretsiz kadın emeği ayrımının kadın emeğini anlamada ve daha kapsamlı çalışmalar yapmak için yeterli olacağı görüşündedir (Işık, 2020: 221).

Belirli bir ücret karşılığında herhangi bir hizmet ya da üretimde bulunan kadınlar ücretli kadın emeğini temsil eder. Bu kapsamdaki araştırma konularından bazıları; kadınların iş gücüne katılımı, temsili, cam tavan, cam duvar, mobbing, ücret eşitsizliği, cinsiyete dayalı ayrımcılıktır. Kadınların düşük ücretler karşılığında kayıt-dışı ve herhangi bir güvence- sigortaya sahip olmadan kısmi- geçici hizmetlerde çalıştırılması ikincil pozisyonda görülmelerine neden olmaktadır. Erkeklerle eşit iş ve çalışma saatlerinde bulunan kadınların daha düşük maaş alması, işinde yükselememesi, olası kriz anında ilk olarak işten çıkarılan personel olması kadınların emeklerine rağmen ayrımcılığa uğradıklarını göstermektedir. Kuşkusuz bütün bunların temelinde birincil konuma erkeği koyan ataerkil bir anlayışın sonuçları vardır (Işık, 2020: 222).

Ücretsiz kadın emeği kavramı bir bakıma ev içi bakım emeği olarak da nitelendirilebilir. Genel tanımı ile kadının içerisinde bulunduğu çevrenin tüm yaşamsal faaliyetlerini karşılayabilmek adına sarf etmiş olduğu emektir. Buna; evin temizlik, düzen ve hijyeni, yeme-içme-giyinme ihtiyaçlarının karşılanması, hanedeki yaşlı-çocuk-engelli bireylerin bakımı örnek verilebilir (Aygüneş, Ok, 2020: 38).

Ev içindeki temizlik, yeme- içme faaliyetleri, çalışma, dinlenme, bakım gibi tüm faaliyetler tek çatı altında birbiriyle ilişkili bir şekilde gerçekleşmektedir. Hangisinin ne zaman olacağına dair sıralama ya da kural yoktur. Dolayısıyla ev içinde gerçekleşen faaliyetlerin ne zaman ve ne kadar olacağı belirsizdir. Hane içerisindeki yapılan faaliyetler hangisinin sevgi ve şefkatten hangisinin ise sorumluluktan yapıldığını anlamak zordur. Bu bağlamda ev içi faaliyetlerin duygusal emek diye adlandırılarak bireyin karşısındaki kişiye olan sevgisinden dolayı istediği-istemediği şeyleri emeğe dönüştürmesidir (Gök, 2022: 28). Acar Savran ve Demiryontan’ a (2020: 11) göre kadınlar herhangi bir ücret karşılığında çalışsalarda çalışmasalar da ev içinde yapmış oldukları hiçbir emeğin ücretini almamaktadır. Aksine ev hanımları yalnızca ev içi işleri yaparken çalışan kadınlar çift vardiya yaparak hem işte hem de evde çalışarak daha fazla sömürüye maruz kalmaktadır. Farklı bir kaynakta herhangi bir işletmede belirli bir ücret karşılığı yapılan işleri ev içerisinde ücretsiz olarak yapan kişiler ‘zaman yoksulu’ olarak nitelendirilmiş (Gök, 2022: 28-29). Dünya üzerindeki kadınların %42’si ücretsiz ev içi bakım ve sorumlulukları nedeniyle çalışma hayatına katılamamıştır. ‘*Bu oran erkeklerde yalnızca %6’dır*.’ (Öztürk vd., 2020: 190).

Cinsiyet rollerine bağlı kalıplar yalnızca kadınlarda emek sömürüsüne neden olmaz aynı zamanda toplumsal koşullara olan erişim ve özgürlüğü de kısıtlar

(Özaydınlık, 2014: 94). Dolayısıyla kadın emeğine dair çalışmalar toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadının konumunu anlayabilmek adına hem bir ölçüt hem de bir deşifre kaynağıdır (Işık, 2020: 220). Kadın emeğinin araştırıldığı çalışmalarda ev içi iş yükünden bahsetmek kaçınılmazdır. Nitekim kadınlar ev içi bakımın sorumlusu konumundadır. Bu sorumluluklar farklı toplum, mekân ve zamanlarda değişiklik gösterebilmektedir (Aksu Kocatürk: 2021: 241). Özellikle pandemi gibi zorunlu evde bulunma hali gerektiren durumlarda aile kurumunu derinden etkilemiş ve kadının ev içerisindeki emek ve sorumlulukları da artmıştır. Nitekim bu süreçte kadınlar her türlü ayrımcılığın ve eşitsizliğin ötesinde bir zorunluluk gereği evde bulunmaktadır (Alpar, 2020: 172).

Sosyal izolasyon, karantina ve sokağa çıkma yasağının uygulandığı dönemde insanlar günün büyük çoğunluğunu ev ortamında geçirmiştir. Çünkü 'yeni normal'ler ile birlikte kamusal alan güvenilir izolasyon alanı olan ev ortamına taşınmıştır (Kaynak, 2022: 129). Eğitim ve çalışma sistemindeki değişikler ile birlikte kamusal alan ile özel alan iç içe geçmiştir. Hanenin bakım sorumluluğunun yanı sıra kadınlara ekstra görev ve sorumluluklarda yüklenmiştir. İş yeri kapanan ya da esnek çalışma saatlerine geçen kadınlar ev içinde ki temel iş ve yükümlülükleri de üzerine alarak çift mesai yapmıştır. Bu süreçte kadınlar birden çok role hızlı geçişler yapmış bazı zamanlar farklı rolleri aynı anda taşımıştır. Örneğin yemek yapan bir anne aynı zamanda çocuğunun ödevlerine yardımcı olabilmekte, ütü yaparken bir taraftan telefonda iş için görüşebilmektedir (Aksu Kocatürk, 2021: 241; Alpar,2020: 175). Bazı çekirdek ailelerde anne-baba evin sorumluluklarını birlikte üstlenmiş, aile içerisinde çeşitli aktivite ve eğitici faaliyetlerde bulunarak birlikte geçirilen bu zamanı pozitif şekilde değerlendirebilmiştir. Fakat bazı geniş ailelerde ise tüm istek ve ihtiyaçlar kadının omuzlarına yüklenmiş ve kadın; anne, temizlikçi, öğretmen, psikolog, oyun arkadaşı, bakım veren kişi, aşçı vb. tüm rolleri 'tam zamanlı' olarak taşımaya başlamıştır (Güngörer, 2020: 425).

Pandemi öncesinde özellikle çalışan kadınlar için ev içi emeğin devri sağlanabilmekteydi. Ücret karşılığı ev işlerine yardımcı hizmetli ya da çocuğun bakımını ücretsiz üstlenen anneanne-babaanne kadının ev yükünü azaltabilmekteydi. Fakat pandemi sonrası hastalığın bulaşma riski karşısında bu iki gruptan da gelen yardım azalmış, kadının sorumluluğuna geçmiştir (Alpar, 2020: 176). Kadınların Covid-19 pandemisi ile artan ev içi sorumlulukları şu şekilde sıralanabilmektedir;

- Hanede yaşayan çocuklar için uygun eğitim ortamı hazırlamak, ödev kontrolü gibi
- Sokağa çıkma kısıtlaması bulunan bireyleri (20 yaş altı- 65 yaş üstü) hane içerisinde tutmak
- Hanenin temizlik ve hijyeni, aile fertlerinin bakım ve ihtiyaçlarının giderilmesi, alış-veriş gibi

- Maske ve dezenfektan konusunda hassasiyet
- Çalışan kadınlar için, esnek çalışma saatleri kapsamında çalışma organizasyonudur. Bu süreçte kadınlar zaman yönetimi ve konsantrasyon problemleri de yaşamıştır. Aynı zamanda her hanenin internet ve teknoloji imkânlarına ulaşımı eşit olamamıştır. Dolayısıyla gerekli imkânlara erişim sağlamak adına da kadınlar çaba sarf etmiştir (Alpar, 2020: 176; Kaynak, 2022: 135-137).

Türkiye İstatistik Kurumu'na (2018) göre ülkemizde toplam hane halkının %8,9'unu tek ebeveynli aileler oluşturmuştur. Bunlardan %1,7'sini baba ve çocuklar, %7'sini anne ve çocukları oluşturmaktadır. Pandemi sürecinde tek ebeveynli hanelerde emek psiko-sosyal anlamda zorlanmıştır (Alpar, 2020: 180).

İLO (2020) ve OECD (2020)'ye göre Covid-19 pandemisinden öncesinde ev içi işlere toplam 16.4 milyar saat harcanmıştır. Bu saatin 3/2'si kadınlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Pandemi sürecinde kadınların ev işlerine ayırmış olduğu zaman ve emek de artmıştır (Kaynak, 2022: 136). OECD (2021) Zaman kullanımı araştırması sonucuna göre dünya genelinde 15-64 arası kadınların ücretsiz bakım işine harcadıkları zaman erkeklere kıyasla daha fazladır. Türkiye'de Zaman Yönetimi Araştırmasına (2015) göre kadınların ev içi bakım hizmetlerine harcamış oldukları zaman erkeklerin beş katıdır (Gök, 2022: 52). Pandemi sürecinde kadın ve erkeklerin ücretsiz ev içi iş ve bakıma ayırmış oldukları zaman artarken, çalışmaya devam eden kadınların ücretsiz emek süresi 7,7 saatten 9,2 saate yükselmiştir. Erkeklerde ise 0,3'ten 0,8'e yükselen küçük bir artış söz konusudur (Kaynak, 2022: 136).

Pandemi sürecinin kadınlara yönelik etkilerini incelemek adına 'kadın emeği' üzerine çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Toplumsal cinsiyet üzerine uluslar arası düzeyde yapılmış olan araştırma sonuçlarına göre uluslar arası toplam bakım emeğinin %76,2 kadınlar tarafından karşılanmıştır (Gök, 2022: 56; Aygüneş, Ok, 2020:38). Del Boca vd. (2020) tarafından İtalya'da 800 kadın katılımcı ile pandemi sürecinde kadınların ev içi emeklerine yönelik araştırma yapılmıştır. Araştırmada kadınların pandemi sürecinde hane içi sorumlulukları ve ev içi işlere ayrılan zaman miktarı artmış, çalışan kadınların çocukların bakım ihtiyaçları nedeni ile zorlandıkları belirtilmiştir (Gök, 2022: 54). İspanya' da (2020) 24-50 yaş Aralığındaki 5001 kişi ile yapılan araştırmaya göre pandemi sürecinde kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve ücretli- ücretsiz emek miktarı artmıştır. Hane içerisindeki erkeklerin bir kısmı ücretsiz ev işi yükünü paylaşsa da, hane içi bakım emeğinin büyük çoğunluğunu kadınlar üstlenmiştir. Ayrıca '*dört farklı ülkeden dört farklı akademisyen kadının yapmış olduğu'* farklı bir çalışma da mevcuttur. Çalışmaya göre; Sri Lanka'da eğitime ara verilmesi, evde geçirilen sürenin artması ile birlikte kadınların ev içindeki yükleri artmıştır. Malezya'da

sokağa çıkma yasağında kadınlar toplumsal hayattan tamamen izole olmuştur. Vietnam'daki kadınlar ev içi hizmetlere katılımı artmış, Avusturalya' da ise kreş ve bakım evlerinin hizmetine devam etmesi nedeni ile çalışan kadınlar süreci zorlanmadan geçirmiştir. Fakat bakım hizmetleri görevini yine kadınlar üstlenmiştir. Farklı ülkelerde yapılmış olan çalışma sonuçları da yukarıdaki araştırma bulguları ile paralellik göstermektedir. Bu araştırmaların sonucunda, Covid-19 pandemisinin dünyanın pek çok yerinde kadınlara yönelik ayrımcılık ve emek sömürüsünü arttırdığı görülmektedir. Yalnızca Avusturalya'da yapılmış olan araştırma bulguları farklılık göstermektedir. Araştırmaya göre hane içi sorumlulukları aile bireyleri paylaşmıştır. Bu süreçte toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azaldığı görülmektedir (Gök, 2022: 55).

BM Kadın Biriminin (2020) Türkiye'de 1508 katılımcı ile gerçekleştirmiş olduğu araştırmada kadınların; *%77,6'sı ev temizliği ve düzenine, %28,7'si yaşlılara destek vermeye, %60'ı yemek yapmaya, %41'i ev alışverişine pandemi öncesi döneme göre daha fazla zaman ayırdıklarını belirttiler*. Erkeklerin kadınlara göre ev içi işlere ayırdıkları zaman ve katılma oranlarının daha düşük olduğu vurgulanmıştır. Aynı zamanda hane içerisindeki erkek çocukların da ev işlerine kız çocuklarına göre daha az katılım sağladığı belirtilmiştir. Türkiye'de kadınların ev içi emeğine yönelik IPSOS (2020) yapmış olduğu araştırma da kadınların %12'si erkeklerin ev işlerine daha fazla zaman ayırdıklarını belirtmişlerdir (Aygüneş, Ok, 2020: 39). Hızıroğlu Aygün vd. erkeklerin ev işlerine katılma oranları pandemide %13'ten %18'e yükselmiştir (Gök, 2022: 56). Buna rağmen kadınların %60'ı yorgun hissettiklerini, %50'si ev içinde artan iş yükünden dolayı psikolojilerinin olumsuz etkilendiğini belirtmiştir (Aygüneş, Ok, 2020: 39).

Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği 'Salgında Kadın Olmak Araştırma Raporu'nu yayımlamıştır. Pandemi öncesi ve sonrası durumun incelendiği araştırmada 1445 kadın ile görüşme yapılmıştır. Raporda kadınların; %79 'u salgın öncesinde sağlıklı bir ruh haline sahip iken salgın sonrası bu oran %30'a gerilemiştir. Gün içerisinde ev işlerine 4 saatten fazla vakit ayıran kadınların oranı salgından önce %15,9 iken salgın döneminde %41,8'e yükselmiştir (Gök, 2022: 56). Araştırma şirketi KONDA' nın yapmış olduğu çalışmalara göre pandemi sürecinde kadınların ev içi işlerine ayırdıkları zaman 2018 yılına kıyasla 2 kat artmıştır. Hızıroğlu Aygün vd. (2020) yapmış olduğu araştırmaya göre pandemi sürecinde kadınların ev içi iş yükü %10'dan %16'ya çıkmıştır (Aygüneş, Ok, 2020: 38; Gök, 2022: 56).

Işık (2020: 237- 238) *Türkiye'deki kadınların salgına ilişkin deneyimler*'ini incelediği araştırmasında 9 kadın ile *yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniği*ni kullanmıştır. Kadın ve erkeklerin ev içi pratik ve deneyimleri farklılık göstermiştir. Araştırmada esnek ve evden çalışma saatlerinde erkeklerin mesai saatlerine uygun ve verimli çalıştıkları belirtilirken, kadınlar ev içi işler nedeniyle

çalışma saatlerinde problemler yaşamıştır. Kayıt-dışı çalışan kadınlar işsizlik ile karşı karşıya kalmış, hiçbir maddi güvencesi olmayan kadınlar sağlıklarını riske atarak çalışmaya devam etmiştir. Kreş ve bakım evlerinin kapatılmasıyla okul öncesi çocukların sorumluluğunu çalışan ev hanımı anneler üstlenmiştir. Salgın öncesinde geniş aile bireyleri tarafından evde bakım hizmetlerine verilen destek sağlık kısıtlamaları ve korku nedeniyle sekteye uğramıştır. Bu durum Türkiye'de çalışan anneleri bir çıkmaza sokmuştur. Okulların kapatılması ve eğitime online olarak devam edilmesi ile birlikte çocukların eğitim sorumluluğu da kadınlara verilmiştir. Evde uzun süre vakit geçiren erkeklerin beklentisi ve istekleri artmış bu durum kadın için duygusal ve fiziksel bir emek sömürüsüne neden olmuştur. Aile içerisinde tartışma ve huzursuzluklar yaşanmış bazı zamanlarda bu durum şiddetle sonuçlanmıştır. Kadınlar cinsiyet rollerinin etkisi ile artan sorumlulukları üstlenmiş, problemlere karşı tedbirli ve sessiz kalmışlardır. Bazı ailelerde erkeklerin de ev içi işlere katıldığı fakat yine de emek yükünün büyük çoğunluğu kadınlar tarafından karşılanmaktadır. Araştırma sonuçları geniş aile bireylerinden çocuk bakımında destek göremeyen kadınların zorlaması bakımından İtalya ile paralellik göstermiştir. Gerekli tedbir ve önlemler ile kreş ve bakım evlerinin çalışmaya devam ettiği Avusturalya'da ise kadınların ücretli çalışma hayatına katılımı-devamlılığı Türkiye'nin aksine olumlu bir şekilde devam etmiştir.

*Covid-19 Pandemi Sürecinde Kadınların Ev İçi Yükümlülükleri'*nin (2020) araştırıldığı çalışma *Türkiye genelinde kartopu tekniği ile ulaşılan 135 kadın katılımcı ile* yapılandırılmış görüşme planı ile uygulanmıştır. Araştırma da ücretli-ücretsiz çalışan tüm kadınların pandemi süreci ile birlikte hane içi bakım ve iş yükünün arttığı belirtilmiştir. İzolasyon, uzaktan eğitim, esnek- evden çalışma, yaş kısıtlamaları, sokağa çıkma yasaklarının sonucunda kadınların hane içi iş yükleri çoğalmış ve yaşam pratikleri nicelik bakımından artmıştır. Kadınlar yeni hayat normalleri ile birlikte pek çok rolü bir arada taşımak zorunda kalmıştır. Ev ve iş yükü arasında sıkışan bazı kadınlar iş hayatının sorumluluklarını ön planda tutarken bazı kadınlar taşıdıkları yükün ağırlığına dayanamamış ve iş hayatına katılımını sonlandırmıştır. Uzaktan çalışma sistemine geçen kadınlar, hane halkı tarafından -*özellikle eşleri-kamusal alanda iş sahibi olduklarının unutulduğunu ve tam zamanlı ev hanımıolarak kendilerinden hizmet beklemeye devam ettiklerini belirtmişlerdir*. Bazı kadınlar artan bu iş yükü karşısında çifte mesai yapmış, kamusal iş sorumluluklarını geç saatlerde gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda kadınların artan ev ve iş yükü dolayısıyla kendi istek ve ihtiyaçlarını erteledikleri söylenebilir. Pandeminin insan ve toplum hayatına olan olumsuz etkileri kadınlar üzerinde daha ağır psiko-sosyal sonuçlar doğurmuştur. Covid-19 pandemisi hem küresel bir sağlık krizi olması hem de krizi kontrol altına almaya yönelik oluşturulan politikalar sonucu kadınların hane içi yüklerinin artmasına sebep olmuştur (Aksu Kocatürk, 2020: 251).

Covid-19 pandemisinin kadın emek ve konumuna ilişkin literatürde yer alan çalışmaların sonuçları benzerlik göstermektedir. Covid-19 pandemisi ev içi ve dışında görünmeyen pek çok iş yükünün kadınlar tarafından gerçekleştiğini hatırlatmaktadır. Bir bakıma '*sosyal devlet ve piyasalar tarafından karşılanamayan tüm hizmetlerin neredeyse tamamının kadınlara devredilmiş olduğu*' görülmektedir. Pandemi sürecinde toplumdaki 'eşitlik' algısı kadınların aleyhine doğru hızla ivme kazanmıştır (Özrtürk vd. 2020: 190-191).

3.5.4. Aile Hayatına Yansımaları

Toplumun en küçük kurumu olan aile, üyelerinin farklı rol ve işlevlerine göre her toplumda farklılık göstermektedir. Toplumsallaşmanın birinci basamağı olan aile kurumu; zaman, mekân, kültür gibi faktörlerden etkilenmektedir. Bulunulan coğrafya, tarih, toplumsal rol ve yaşam şekilleri aile kurumunu şekillendirmektedir. Nesiller arası kültür ve bilgi aktarımının da yapıldığı bu kurum toplumun geleceğineyön vermek adına önemlidir. Ailenin yapısı, şekli ve işlevleri toplum ve birey açısından önemlidir. Birey açısından aile; barınma, güvenlik, beslenme, sevilme gibi temel ihtiyaçlarının karşılandığı ilk mekândır. Anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile yapıları ile anne-baba-çocuk, büyükanne-büyükbaba gibi geniş aile yapısının yaşam tarzları farklılık göstermektedir. Nitekim kır ve kentte yaşayan aileler, geleneksel-modern ailelerinde yaşam biçimleri farklıdır. Aile kurumu toplumun ekonomi, din, sağlık, siyaset, eğitim gibi farklı kurumları ile etkileşim halindedir (Güngörer, 2020: 398- 399).

Türk aile yapısı geleneksel erkek egemen 'ataerkil' bir toplum yapısındadır. Geleneksel aile yapılarında toplum ve hane içerisinde kadınlık erkeklik rolleri hâkimdir. Erkekler güç, iktidar, aile reisi ve otorite ile özdeşleştirilirken kadınlar daha naif, kırılgan, evcimen, şefkat ve mahremiyet ile eşleştirilmiştir. Bu aile yapılarında baba birincil konumda olup eve ekmek getiren, ailenin geçimini sağlayan evin reisi olarak görülmektedir (Barış, Taylan, 2020: 16-17; Kaya, Yaşar, 2021: 5). Ataerkil sistemde kadın ikincil konumda olup, kendisine atanmış olan rolleri üstlenmektedir (Altın, 2021: 214). Gelenekselden modern aile yapısına doğru değişim gösteren ailelerde aile içi bakım ve sorumlulukların paylaşıldığı daha eşitlikçi bir aile yapısının oluştuğu görülmektedir (Barış, Taylan, 2020: 17).

Toplumda yaşanan büyük gelişme ve olaylar toplumun her kurumunu etkilemektedir. Özellikle kitlesel kriz ve afetlerin toplumları yalnızca fiziksel ve ekonomik yönden değil aynı zamanda ölüm, kayıp, korku, belirsizlik, endişe ve kaygının insan psikolojisi ve davranışlarını da etkilediği görülmektedir (Güngör, Aşkın, 2021: 47). Savaş, göç, doğal afet, ekonomik kriz, salgın hastalıklar gibi olayların aile ve birey üzerindeki psikolojik, ekonomik ve sosyolojik etkilerinin

incelenmesi toplumun içerisinde bulunduğu durumu anlama, süreci yönetme ve genel refahını koruma adına önemlidir.

21. Yüzyılın en büyük salgını olan Covid-19 pandemisinin aile kurumu üzerindeki etkisi büyüktür. Dünyanın pek çok yerinde pandemi sonrası aile hayatında değişiklik meydana gelmiştir. Sağlığı korumaya yönelik uygulanan politikalar insanları uzun süre evin içerisinde tutmuştur. Aile bireylerinin uzun süre aynı ortamı paylaşmaları çeşitli sonuçlar doğurmuştur. Özellikle kamusal alanın sınırlandırılması, kamusal alanı özel alana taşımış ve hane içerisinde olağan hayat akışı değişmiş görev, rol ve sorumluluklar yeniden düzenlenmiştir (Güngörer, 2020: 399; Bulgurcuoğlu, Kelebek-Küçükarslan, 2021: 71).

Pandemi sürecinin aile kurumu üzerindeki etkilerini anlayabilmek adına birçok araştırmacı aile ilişkileri ve sorunlarına yönelik araştırmalar yapmıştır. Ergül ve Yılmaz (2020) tarafından çevrimiçi kaynaklar kullanılarak aile içi ilişkilerin araştırıldığı 217 katılımcıdan oluşan çalışmada; aile bireyleri arasında anlama, destekleme, ilgilenme ve uyum sağlamaya önem verdikleri bulgulanmıştır. Türkiye Gençlik STK'ları Platformu (TGSP 2020) 30 büyükşehirde 15- 30 yaş arasındaki 2437 katılımcı ile anket çalışması yapmıştır. Çalışamaya göre gençlerin çoğu pandemi sürecinde aile içi iletişimin ve etkinliklerin arttığını ve aile içi ilişkilerinin olumlu yönde etkilendiğini belirtmiştir. Pandemiden önce ve sonrasında aile ilişkilerinin değişmediğini belirten katılımcı sayısı %63,5 iken, %25,7'si ilişkilerin iyileştiğini, %10,8'i ise kötüye gittiğini ifade etmiştir. Sürekli hane içerisinde bulunmanın ailenin daha iyi anlaşmasına katkı sağladığını düşünenlerin oranı %28,5 iken düşünmeyenlerin oranı %11'dir. Sürekli yan yana ve yüz yüze olduğumuz için daha fazla konuşmaya başladık diyenlerin oranı %11 iken, %5,7'si daha az konuştuklarını belirtmiştir. Araştırma sonuçlarına göre Covid-19 pandemisi hane içerisinde geçirilen süreç bakımından aile içerisindeki iletişimi ve ilişkileri pozitif yönde etkilemiştir (Barış, Taylan, 2020: 21).

İstanbul Üniversitesi İstatistik Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından ‘’*Covid-19 Dönemi Değişen Tutum ve Davranışlar ve Ramazan Sonrasına İlişkin Bazı Tahminler*’’ araştırması yapılmıştır. Örneklem grubu 18-74 yaş arasındaki 12 farklı ilden seçilen 346 katılımcıdan oluşmuştur. *Online (İnternet Destekli Web Görüşmesi) ve CATI (Bilgisayar Destekli Telefon Görüşmesi)* veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Örneklem grubu içerisinde 106 katılımcı ile nicel ve nitel (derinlemesine), 240 kişi ile de yalnızca nicel görüşmeler yapılarak karma örneklem uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarıma göre Covid-19 pandemisi sonrası yaşanan stres seviyesi ile hane içerisindeki yaşam alanının kısıtlılığı, tartışmaların sayısı ve şiddeti, bireyler arasındaki küslük ve kırılganlığın artması, *ayrılma/boşanmaya* eğilim, düzensiz ve özensiz beslenme, *bireyin verimliliğinin* azalması arasında pozitif ilişki bulunmuştur (Barış, Taylan, 2020: 21).

Un Women Türkiye, Covid-19 pandemisinin sosyal ve ekonomik hayata olan yansımalarını toplumsal cinsiyet bağlamında incelemiştir. Araştırma verileri kadın ve erkeklerden oluşan 1508 katılımcı ile yapılan telefon görüşmeleri sonucu oluşturulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre; pandemi sürecinde ev bakım ve hizmetlerin yükü çoğunlukla kadınların sorumluluğundadır. Buna rağmen yine ev içi bakım hizmetlerine yönelik yardımlaşmanın da pandemi sürecinde arttığı belirtilmiştir. Covid-19 pandemisinde ücretsiz izin alan yahut evden çalışması durumunda hane içi duruma göre çalışma saatlerini belirleyen grup çoğunlukla kadınlardan oluşmaktadır (Barış, Taylan, 2020: 22).

Salgın sonrası yaşanan kısıtlamaların ebeveyn ve çocukların bireysel ve aile yaşantılarında karşılaşmış oldukları zorluklar ve bu zorluklar ile mücadele biçimlerini öğrenemeye yönelik yapılan araştırma 39 ilden 4-12 yaş aralığında çocuğu olan 323 ebeveyn ile 15 Mayıs 2020- 1 Haziran 2020 tarihleri arasında anket yolu ile gerçekleştirilmiştir. Ebeveynlerin %84'ü üniversite mezunu olup, en az asgari ücrete sahip olanların oranı %71'dir. Katılımcıların %90'nı kadınlardan oluşmaktadır. Araştırmada ebeveynler salgın ile birlikte genelde kaygılı bir ruh halinde olduklarını belirtmiştir. Katılımcıların %43'ü bu süreçte kendilerine daha az vakit ayırabildiklerini ve bu duruma üzüldüklerini belirtmiştir. Her üç ebeveynden biri kapalı ev ortamında sürekli çocukla ilgilenmekten enerjisinin kalmadığını belirtmiştir. Çocukların zorlayıcı tavır ve davranışları karşısında ebeveynlerin %41'i nasıl müdahale edeceğini bilememiştir. Ebeveynlerin %25'i bu süreçte çocukların olağan rutinlerine uymadıklarını belirtmiştir. Salgın sonrasında çocukların bakımlarına yönelik tüm sorumlulukları alan kişilerin oranı %31'den %41'e yükselmiştir (Göl Güven vd. 2021: 1-2). Zorunlu izolasyon sürecinde ebeveynlerin yarısından fazlası eşleri ile ilişkilerinde mutlu olduğunu ve %71'i eşleri ile iyi geçindiklerini belirtmiştir. Katılımcıların %6,4'ü ilişkilerinde mutsuz olduğunu , %53'ü problem ve sorunlar yaşadıklarını, %46'sı ise ev içi sorumluluklarda destek göremediklerini belirtmiştir. Her üç katılımcıdan bir tanesi bu süreçte çocuklarının rutinlerinde aksaklıkların oluştuğunu ve çocuklarıyla ilişkilerinde sorun yaşadıklarını söylemiştir (Barış, Taylan, 2020: 21-22).

Başaran ve Aksoy (2020) 19 anne ve 7 baba ile online görüşmeler aracılığıyla yapmış olduğu araştırmada ebeveynlerin pandemi sürecinde aile hayatına yönelik bakış açılarını anlamaya çalışmıştır. Araştırma sonuçlarına göre aile içerisinde anne-baba-çocuk ilişkilerinde olumlu değişimler gerçekleşmiştir. Aile üyeleri çocuklar ile çeşitli aktivite ve oyunlar oynamış bu süreçte baba-çocuk etkileşimi artmıştır. Babaların salgın öncesi döneme göre ev içi bakım ve sorumluluklara daha fazla katıldıkları görülmüştür. Bu süreçte annelerin ev bakımı, çocuk sorumluluğu ve partner ile ilişkiler sebebi ile stres düzeyinin arttığı belirtilmiştir (Barış, Taylan, 2020: 21).

Pandemide kamusal ve özel alan arasındaki belirgin sınırlar azalmış özel alanın merkezi olan ‘ev’ mekân olarak yeniden inşa edilmiştir (Bulgurcuoğlu, Kelebek-Küçükarslan, 2021: 71). Farklı yaş grubu ve kuşakların tüm yaşam ihtiyaçlarını -eğitim, iş hayatı- beklentilerini hane içerisinde karşılaması nedeniyle aile içerisindeki uyumsuzluğa ve sorunlara neden olmuştur (Barış, Taylan, 2020: 18). Nitekim erkeklerin gözünde ‘*ev, nasıl vakit geçireceğini bilemediği yabancı bir mekândır.*’ (Tuncer, Demirci, 2021: 511). Çünkü ataerkil yaşam tarzında erkekler için ev; temizlik, düzen, yemek yapımı, çocuk bakımı gibi kadın faaliyetlerini içeren, her türlü isteklerinin karşılandığı bir mekândır. Özellikle ev ile kadını özdeşleştiren *‘‘Sokağın Sahibi’’ Eve Sığamayan Erkekler*evde yaşamakta zorlanmış ve bu durum aslında her gün yaşamış oldukları evin içerisinde farklı deneyimler yaşamaları içinde bir fırsat olmuştur. Bu süreçte evde kalan bazı erkekler kadın işi olarak gördükleri işleri yapmak için vakit ayırmıştır (Tuncer, Demirci, 2021: 508; Kaya, Yaşar, 2021: 11). Eşitlikçi olmaya çalışan erkekler, hane içi bakım ve sorumluluklara katılmasına rağmen çocuk bakımı gibi sorumluluklarda *en iyi bakım rolünün yine anneyeait olduğu*nu düşündüklerini belirtmiştir (Kaya, Yaşar, 2021: 27).

Kadınlar bu süreçte mekânsal kaynaklı değişikliklerden zorlanmamışlardır. Nitekim pandeminin mekânsal etkileri toplumsal cinsiyetin temelinde olduğu için kadınların kamusal alan ile sınırlı bağlantıları vardır. Bu süreçte onlara ayrılan özel alan içerisinde mikro çevre-komşuluk, akrabalık- ile iletişimde kalmışlardır. Zaten tanıdık olan bu mekânda kadınlararta iş yükü ve sorumluluklar karşısında zorlanmıştır (Tuncer, Demirci, 2021: 514).

Salgın, afet ve krizler toplumda büyük değişikliklere neden olduğu gibi üstü örtülmeye çalışılan bazı problemlerinde gün yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Salgından öncede toplumda var olan aile içi şiddet salgın ile birlikte tekrar gün yüzüne çıkmıştır (Bulgurcuoğlu, Kelebek-Küçükarslan, 2021: 72).

DSÖ (2002) şiddeti ‘‘*fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması*” şeklinde tanımlar. Şiddetin birçok toplumda ve farklı türlerde uygulanması sebebiyle küresel bir sorun teşkil etmektedir (Yılmaz, Aydın Doğan, 2021). Aile içi şiddet, aile içindeki bireyin ya da bireylerin ruh, beden ve özgürlüklerinin güç ve otorite baskısı altında *tehlikeye atılması* eylemidir. (Güngör, Aşkın, 2021: 47). Şiddet uluslar arası alanda bir insan hakları ihlalidir. Uygulanma biçimine göre fiziksel, psikolojik, ekonomik, cinsel şiddet olarak ayrılabilir. Aynı anda birden fazla şiddet türü uygulanabilmektedir. Fiziksel olarak şiddet gören bir birey aynı anda psikolojik şiddete de maruz kalabilmektedir. Türü ve sıklığı toplumlar arası farklılık gösterebilirken kadına yönelik şiddet küresel bir problemdir. Kadına yönelik şiddetin en yaygın görünümü aile içi şiddettir (Ünal, Gülseren, 2020: 89).

Toplumsal yaşamdaki değişim, ekonomik belirsizlik, gelir kaygısı, yoksulluk, işsizlik, artan iş yükü ve sorumluluklar, sürekli ve uzun süreli aynı mekânda bulunmak, özel alanı koruyamamak hane içerisindeki şiddet eğilimini arttıran unsurlardandır (Alpar, 2020: 181). Kriz ve afet dönemlerinde bu unsurların sıklaştığı görülmektedir. Aynı zamanda toplumsal krizlerin bireyler üzerindeki olumsuz psikolojik etkileri, kayıpları, yaşam alanının kısıtlanmasının daaile içi şiddeti arttırdığı düşünülmektedir (Güngör, Aşkın, 2021: 47). DSÖ kadınlara yönelik şiddet ve cinayetlerin *zihinsel sağlık sorunları, alko*l ve madde bağımlılığı, *psikolojik hastalıklar* ile ilişkili olduğunu belirtir (Yıldız, Erbil, 2022: 229).

Covid-19 pandemisi ile birlikte dünya insanı daha önce hiç deneyimleyemediği bazı durumlar ile karşılaşmıştır. Pek çok ülkede ulusal ve yerel boyutta seyahat kısıtlamaları, sokağa çıkma yasakları, izolasyon, karantina gibi politikalar insanları sağlıklı ve güvende tutmak adına uygulanmıştır (Güngör, Aşkın, 2021: 47). Fakat herkes için güvenli olduğu düşünülen evler, daha önce istismara uğramış bireyler açısından büyük bir risk teşkil etmektedir. *Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi Birimi'nden Phumzile Mlambo-Ngcuka'nın "gölge salgın" olarak nitelendirdiği kadına karşı şiddetin* özellikle sosyal izolasyon sürecinde arttığı düşünüldüğünde 'evlerin' tüm kadınlar için güvenli olmadığı görülebilmektedir (Altın, 2021: 216).

Covid-19 pandemisinde toplumsal açıdan yaşanan en büyük sorunlarından biri istismar ve şiddet mağdurları ile faillerin zorunlu olarak bir arada tutulmasına yönelik tehlikelerin göz ardı edilmesidir. Covid-19 pandemisi ile birlikte şiddet mağduru kadın ve çocuklar failleri ile birlikte adeta sıkışıp kalmıştır (Gök, 2021: 171). Nitekim failler bu süreçte mağdurların şiddetten korunmak için aile bireyleri, sosyal çevresi ve teknoloji aletler ile iletişimini kısıtlayabilmekte ve gerekli mercilere ulaşmasına da engel olabilmektedir. Bu tür durumlarda mağdurlar faillerin ev ortamından uzaklaşmasını beklemek zorunda kalmıştır. Fakat sosyal izolasyon ve kısıtlamalar ile bu durum giderek zorlaşmıştır (Güngör, Aşkın, 2021: 48). Uygulanan bu tedbir politikaları bir taraftan toplum sağlığını güvende tutarken bir taraftan da şiddet mağdurları için belki de hayatlarını kaybedebilecekleri büyük bir riski de barındırmaktadır (Gök, 2021: 171). Son bir yıl içerisinde dünya üzerinde 15-49 yaş aralığında toplam 243 milyon kadın partneri tarafından fiziksel ve cinsel şiddete maruz kalmıştır. Şiddet mağduru bu kadınların yalnızca %10'u emniyet kurumlarına başvurmuştur. Buna göre kadına yönelik şiddetin toplumda tahmin edilenden daha fazla olduğunu söylemek mümkündür (Yıldız, Erbil, 2022: 229).

Birleşmiş Milletler (2020) Covid-19 pandemisi öncesinde yaklaşık olarak her üç kadınlar birinin hayatları boyunca en az bir kez şiddet ve istismara maruz kaldığını belirtir. UNFPA (2020) pandemide şiddet vakaların artacağını ve

karantinanın altı aya kadar uzaması durumunda dünyada toplam şiddet vakaların 31 milyonu bulacağını belirtmektedir (Bulgurcuoğlu, Kelebek-Küçükarslan, 2021: 74).

Covid-19 pandemisinin kadına yönelik aile içi şiddeti arttırdığına dair veriler çok yeni ve sınırlıdır. Fakat uluslararası kurum ve kuruluşların yapmış olduğu araştırma verilerine göre kadınlara yönelik şiddetin arttığı görülmektedir. Çin emniyet teşkilatı salgına bağlı sosyal izolasyon sürecinde kadına yönelik şiddetin üç kat arttığını belirtmiştir (Yılmaz, Aydın Doğan, 2021: 40; Güngör, Aşkın, 2021:48). Kadına yönelik şiddete ilişkin raporlamanın yapıldığı bazı ülkeler %25'in üzerinde artış olduğunu belirtmiştir. Fransa, Arjantin, Singapur, (Güney) Kıbrıs'ta kadınlara yönelik aile içi şiddet %25- %35 arasında artarken, Brezilya'da %40-50 oranında artmıştır (Güngör, Aşkın, 2021: 48; Bulgurcuoğlu, Kelebek-Küçükarslan, 2021: 74). Aynı zamanda pandemi sürecinde 'şiddetten korumaya yönelik acil yardım hatlarına' yapılan çağrılar da *İspanya'da %20, İngiltere'de %25, Kolombiya'da %91, Meksika'da %60, Avustralya'da %40, Kıbrıs'ta %30, ABD'de %20* oranında artış gerçekleşmiştir (Yılmaz, Aydın Doğan, 2021: 41). Avustralya'da google araştırma motoru üzerinden aile içi şiddete karşısında yardım almaya yönelik yapılan araştırma sayısı son beş yılda yapılandan fazla olmuştur. Almanya, İspanya, Birleşik Krallık, ABD'de sığınma taleplerinde büyük bir artış meydana gelmiştir (Kaya, Yaşar, 2020: 28; Yıldız, Erbil, 2022: 229).

Sri Lanka'da aile içi şiddet araştırmalarında afet ve krizlerin şiddeti artırdığı belirtilmiş ve afet öncesi şiddet içermeyen ailelerde afet sonrası gelişen şiddet zamanla sıradanlaşmış ve sürekli bir hal aldığı vurgulanmıştır (Güngör, Aşkın, 2021: 50). Şiddete dair gerekli önlem ve tedbirlerin alınmaması durumunda, özellikle pandemi ile birlikte ortaya çıkan *sosyal yalıtılmışlık* ve maddi sıkıntılarında etkisi ile aile içi şiddet zamanla cinayetlere dönüşebilmektedir (Güngör, Aşkın, 2021: 49). Dolayısıyla aile içi şiddetin yoğun olarak kayda geçtiği bazı ülkelerde kadın cinayetlerinde de artış yaşanmıştır.

Türkiye'de kadına yönelik şiddetin ulusal çapta araştırıldığı ilk araştırmaya göre aile içi şiddet yaygınlığı %35'tir. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü *''Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması'nda* 2009 yılında aile içi fiziksel/cinsel şiddet oranının %42, 2014 yılında ise %38 olduğunu belirtmiştir (Ünal, Gülseren, 2020: 89). Türkiye'de de Covid-19 pandemisine şiddetten kaçma ve korunma ihtimallerinin azalmış olduğu sosyal izolasyon sürecinde kadına yönelik şiddet türlerinde artış meydana gelmiştir (Yıldız, Erbil, 2022: 230). Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu, Mart 2020'deönceki seneye kıyasla kadına yönelik fiziksel şiddettin %80, psikolojik şiddettin %93 artış gösterdiğini belirtmiştir. Bu faktörlere de bağlı olarak kadın sığınma evlerine yönelik talep %78 artmıştır (Bulgurcuoğlu, Kelebek-Küçükarslan, 2021: 74; Yılmaz, Aydın Doğan, 2021: 41; Gök, 2021: 173). Federasyon başkanı Güllü, kadınların %96 şiddet karşında hukuki bir destek

bulamamaktadır. Aynı zamanda fiziksel şiddet karşısında hangi kurum ve kuruluşlara gideceği konusunda kararsız ve bilinçsiz olan kadınları bilgilendirmek ve korumak adına gerekli eylem planlarının yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Kadınları şiddetten korumaya yönelik en önemli iki kurum sağlık ve kolluk kuvvetleridir. Şiddet ve istismar şüphesi taşıyan veya şiddet mağduru olarak başvuran kadınları bilgilendirerek gerekli resmi düzenlemeleri yapma, ilgili mercilere yönlendirme adına ilk gözlem ve müdahale grubu oldukları büyük önem arz etmektedir (Altın, 2021: 217).

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu Türkiye'de pandemi sürecinde kadına yönelik şiddetin artarak devam ettiğini belirtmiştir. Platformun Başvuru Karşılama Raporlarına (2020) göre önceki yıla göre nisan ayında %55, Mayıs ayında ise %78'lik bir artış gerçekleşmiştir. Raporda başvurular yoğunluklu olarak evli ve eşi tarafından şiddet gören kadınlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Kadınlar nisan ayı başvurularında en çok cinsel şiddet, mayıs ayı başvurularında ise psikolojik şiddet yaşadıklarını belirtmiştir (Gök, 2021: 173). Aynı zamanda mart, nisan ve mayıs raporlarına göre 70 kadın erkekler tarafından cinayet kurbanı olmuş ve 47 kadın ise şüpheli bir şekilde hayatını kaybetmiştir (Kaya, Yaşar, 2020: 28).

Türkiye'de çeşitli mekân ve mecralarda yetkili bürokratların kadın cinayetlerine ilişkin paylaşımları resmi veri olarak kabul görmektedir. TBMM'de (2019) dönemin adalet bakanı bir soru önergesine yanıt olarak: *2002'de 66, 2003'te 83, 2004'te 128, 2005'te 317, 2006'da 663, 2007'de 1011, 2008'de ise 806* kadının cinayet kurbanı olduğunu belirtmiştir. Bu verilere göre 2002-2008 yılları arasında kadın cinayetleri 14 misli artmıştır. 2013 yılında başka bir soru önergesine Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının vermiş olduğu yanıta göre: *2009'da 171, 2010'da 177, 2011'de 163, 2012'nin ilk 9 ayında ise 128* kadın cinayeti gerçekleşmiştir. 2021 yılında dönemin İçişleri Bakanının resmi Twitter hesabından yapmış olduğu açıklamaya göre: *6284 sayılı kanun kapsamındaki kadın cinayetlerinde hayatını kaybeden kadın sayısını 2017'de 353, 2018'de 279, 2019'da 336 ve 2020'de ise 266 olarak* duyurulmuştur. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, Bianet, Anıt Sayaç gibi sivil toplum kuruluşları kadın cinayetlerine yönelik çeşitli araştırmalar yapmaktadır. KCDP 2008- 2019 yılları arasında toplam 3185 kadın cinayetinin gerçekleştiğini belirtmiştir. Platformun 2019 yılı raporuna göre 115'i şüpheli olan toplam 474 kadın hayatını kaybetmiştir. Anıt Sayaç internet sitesinde: 2019 yılında 422, 2020 yılında 410, 2021 yılında ise 345 kadının yaşamını yitirdiği belirtilmiştir. Resmi kaynaklarda partner ve aile içinde gerçekleşen kadın cinayetlerini paylaşılmaması hem çeşitli araştırma bulguları ile farklılığa hem de kadın cinayetine ilişkin sorunu yansıtmakta yetersiz kalmaktadır (Satıl, 2021).

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu (2021) verileri incelendiğinde 2020 yılında 171'i ölüm nedeni belirlenemeyen toplam 300 kadın cinayet kurbanı

olmuştur. Bu kadınların çoğunluğu ‘güvenli mekân’ ev ortamında eşi ya da partneri tarafından hayattan koparılmıştır. Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi tarafından yapılan bir çalışmada kadınların öldürülme nedeninin çoğunlukla ayrılma ve boşanmayı istemelerinden kaynaklandığı vurgulanmıştır. Bu da toplum içerisindeki ‘ya benimsin ya kara toprağın’ gibi mülkiyetleştirilmiş cinsiyet kalıplarının sonuçlarındandır (Koç, Yeniçeri, 2021: 96). Ulusal ve uluslararası birçok sivil toplum kuruluşu, dernek ve kurumlar tarafından gerçekleştirilmiş olan araştırma sonuçları benzerlik göstermektedir. Pandemi sürecinde ‘kadınlık’ zorlu bir yaşam mücadelesi vermiştir. Türkiye’de çeşitli sivil toplum kuruluşları ve gönüllü araştırmacıların raporlarına göre ‘*adeta bir kadın kıyımı*’ yaşanmıştır (Kaya, Yaşar, 2020: 28).Virüs kapmamak adına en güvenli yer olarak bildikleri ev ortamında bulunan kadınlar ne yazık ki hayatlarını burada da güvenli bir şekilde idame ettirememişlerdir (Yasin, 2020: 432).

Sosyo Politika Saha Araştırmaları Merkezinin (2020) 28 ilde 1873 kadın katılımcı ile gerçekleştirmiş olduğu araştırmaya göre hane içerisinde tartışma ve çatışma ortamının %69,4, kadına yönelik şiddettin ise %27, 8 oranında arttığıbelirtilmiştir. Aynı zamanda katılımcılar arasında yaşanılan şiddet türü farklılık göstermektedir. Katılımcıların %23,7’si psikolojik, %10,3’ü ekonomik, %4,3’ü dijital, %1,7’si fiziksel, %1,4’ü cinsel, %1,1’i ısrarlı takibe yönelik şiddet türlerine uğradıklarını belirtmiştir. Ayrıca kadınların %39,5’i karantina döneminde yaşanılan şiddet yoğunluğunun pandemi öncesine göre artığını belirtmiştir. Yalnızca İstanbul ilinde 2019 Mart ayında kadınlara yönelik kayda geçmiş 1804 vaka bildirilmiş iken bir yıl sonra bu sayı 2493’e yükselmiştir (Bulgurcuoğlu, Kelebek-Küçükarslan, 2021: 77; Yılmaz, Aydın Doğan, 2021: 41). Aynı zamanda Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Acil Servisi 2020 Mart-Nisan aylarında şiddet sonrası hastaneden kayıt alan kadınların oranının önceki yıla kıyasla üç kat arttığını belirtmiştir. Polis Akademisi Başkanlığı Covid-19 salgınına yönelik raporunda Türkiye’de Covid-19 pandemisi ile birlikte aile içi şiddetin arttığını belirtmiştir. *Ancak İçişleri Bakanlığı COVİD-19 salgını döneminde kadına yönelik aile içi şiddet olaylarının azaldığını bildirmiştir*. (Ünal, Gülseren, 2020: 91).

Güngör ve Aşkın (2021) makalesinde, Covid-19 pandemisi sonrasında çoğunlukla kadınlar olmak üzere ‘*pasif kurban*’ çocuk ve hayvanlar da şiddet mağduru olmuştur. Kadınlara yönelik araştırmalarda elde edilen bulguların gerçek oranların altında kaldığı düşünülmektedir. Çünkü mağdurların bu süreçteayıplanma, damgalanma, utanma, maddi yetersizlik, açıklaması durumunda fail tarafından tekrarlanan şiddet korkusu, sağlık ve rehberlik merkezlerinin kısıtlanması/kapatılması sebebi ile yeterli yardımı alamayacaklarını düşünmesi ile gerekli kurumlara başvurmaktan kaçındığı ve gizleme eğiliminde olduğu düşünülmektedir (Güngör, Aşkın, 2021: 49; Gök, 2021: 173; Ünal, Gülseren, 2020: 92).

Sosyal izolasyon ve karantina süreçlerinde dünyanın farklı yerlerinde suç oranlarında azalma görülmüştür. Buna karşın kadınlara yönelik aile içi şiddetin arttığı gözlemlenmiştir. Avusturalya' da bu süreçte toplumsal suç oranlarında %40'lık azalma olmuşken kayıtlı aile içi şiddet vakaları %5 artmıştır. Ulusal ve uluslararası şiddet olaylarının artmasının ardından Dünya Sağlık Örgütü bu duruma dikkat çeken raporlar yayınlamıştır. Avrupa Konseyi' de üye ülkelerinde artan şiddet vakaları belirtmiş ve İstanbul Sözleşmesinin *(Kadına Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi*) uygulanmasının kadınlara yönelik şiddetle mücadelede büyük rol oynadığını belirtmiştir(Altın, 2021: 216; Ünal, Gülseren, 2020: 90). Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadele Hakkındaki Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi) '*Türkiye tarafından 2011 yılında imzalanmış ve sözleşme 2014 yılında yürürlüğe girmiştir.'*Sözleşme kadınların her türlü ayrımcılık ve şiddetten korumasına yönelik çeşitli politikaları, veri toplama araçlarını, hukuki ve cezai yaptırımları içeren önlem ve faaliyetleri içermektedir (Altın, 2021: 217). *Türkiye 20 Mart 2021 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan Cumhurbaşkanı Kararı ile Sözleşme'nin Türkiye bakımından feshedilmesine karar* verilmiştir (Bianet, 2021).

Sosyal izolasyon sürecinde bazı ülkeler şiddetle mücadele ve önlem kapsamında çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Örneğin İtalya şiddetle mücadele kapsamında kurulan vakıf ve sığınma evlerine 30 milyon Euro yatırım yapmıştır. Aynı zamanda bazı otel ve sığınakları şiddetten korunmaya yönelik hizmete açmıştır. Fransa hükümeti şiddetle mücadele için 1 milyon Euro bütçe ayırmış ve 20.000 otel odasını şiddet mağduru kadınlara tahsis etmiştir. Belçika'da ulusal yardım hatlarının çalışma saatleri ve kapasitesi arttırılarak ek fon sağlanmıştır (Yıldız, Erbil, 2022: 231). Kanada'da cinsel saldırı merkezleri, kadın ve çocuk sığınma evleri '*temel hizmetler*' olarak değerlendirilmiş ve bu kurumlar için *50 milyon dolarlık destek paketi açılmıştır*. Avustralya'da da cinsel şiddet mağdurları için 92 milyon dolar destek paketi açılmıştır (Gündüz vd. 2021: 351- 352). İspanya ise sosyal izolasyon sürecinde kadınların şiddete maruz kaldıklarını belirttikleri durumda onları para cezasından muaf tutmuştur. Aynı zamanda ''maske-19'' kodunu hayata geçirmiş ve kadınların eczanelerden bu kodu talep etmesiyle korunmasına yönelik gerekli hizmetleri sağlamıştır (Altın, 2021: 216; Ünal, Gülseren, 2020: 90).

Türkiye'de kadınları şiddetten korumaya yönelik çeşitli acil yardım ve ihbar hatları bulunmaktadır. Kadınlar şiddet tehdidi karşısında emniyet ve jandarma teşkilatı, Şiddet Önleme ve İzleme Teşkilatı (ŞÖNİM), Alo 183 Şiddetle Mücadele Hattı gibi ihbar hatlarını arayarak yardım talebinde bulunabilmektedir. Aynı zamanda İstanbul-Ankara gibi bazı belediyelerin vermiş olduğu psikolojik destek ve danışma hattı ve Baro Kadın Hakları Merkezinden ücretsiz hukuki danışmanlık hizmeti alabilmektedir. Şiddet ve failden korunmaya yönelik, emniyet güçlerine aktif ihbar ve konum hizmeti sağlayan Kadın Destek Uygulaması (KADES)

uygulanmaktadır. Sosyo Politik Saha Araştırmalarının 2020 yılında yapmış olduğu araştırmada katılımcıların %31,9 'u bu yardım hatlarının varlığını bilmemektedir. İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü ile çeşitli STK'ların ortak çalışması olan ''Koronavirüs Pandemisinde Online Ruhsal Destek Programı'' (KORDEP) faaliyete geçmiştir. Kadın Öz Savunma Akademisi (WSA) 18-35 arası kadınları fiziksel ve ruhsal açıdan güçlendirmek adına haftada 2 kez online yayın yapmaktadır (Yılmaz, Aydın Doğan, 2021: 45). Fakat kadınların kısıtlı alanda şiddet uygulayıcılar ile aynı ortamda bulunması bu hizmetlerden yararlanmalarını engellemektedir. İtalya'da benzer aile içi şiddet destek hattının karantina sürecinde %55 azaldığı ve arayanların farklı odalarda sessiz fısıltılar ile konuştukları belirtilmiştir. Taub (2020) Covid-19 pandemisi ile birlikte artan bu aile içi şiddeti 'yakın terörizm' olarak adlandırmıştır (Bulgurcuoğlu, Kelebek Küçükarslan, 2021: 78).

Türkiye 2012 yılında 6284 Sayılı ''Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'' ile olası şiddet tehlikesi durumunda olan kadın, çocuk, aile bireyleri, ısrarlı takip mağduru kişileri korumaya yönelik tedbirleri yasalaştırmıştır. Kanuna göre kadın ve yanındaki çocuklara barınma imkânı sağlanarak gerekli maddi yardım, psikolojik ve hukuki danışmanlık, sosyal ve mesleki kazanımlar sunulmaktadır (Altın, 2021: 218). Hâkimler ve SavcılarKurumunun (HSK) ''Covid-19 İlave Tedbirler'' başlığı ile yayımladığı genelgeye göre "*6284 Sayılı Kanun kapsamında verilen tedbir kararlarının, yükümlülerin koronavirüs kapsamında sağlığını tehdit etmeyecek şekilde değerlendirilmesi gerektiği*" maddesi ile*şiddet riski altında olan kadınların mağduriyetini artırabileceği endişesini ortaya çıkarmıştır. Özellikle 6284 Sayılı Kanun'da yer alan; koruyucu ve önleyici tedbirlerden müşterek konuttan uzaklaştırma vb. uygulamaların sekteye uğraması ihtimali, salgın döneminde yapılan "evde kal" çağrıları ile birleştiğinde; kadınların şiddetten korunma imkânını kısıtlamaktadır. Kadınların güvenlik haklarının, şiddet uygulayan failin sağlığından daha önemsiz olmadığı, alanda çalışan sivil toplum örgütlerince de dile getirilmiştir; öte yandan evde kalma sürecinde kadına yönelik şiddet oranlarının artışına dair veriler göz önünde bulundurulduğunda kadınların yaşam haklarının yok sayılmaması ve şiddet failleri ile baş başa bırakılmamaları gerektiği de vurgulanmaktadır* (Altın, 2021: 219).

Aynı zamanda Covid-19 pandemisi ile birlikte 5275 ve 7242 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkındaki Kanunlarda yapılan değişikliklerde kadınlara yönelik şiddet açısından risk teşkil etmektedir. Açık ceza infaz kurumlarında bulunan yahut bu kurumlara geçmeye hak kazanan, hakkında denetimli serbestlik kararı verilen ya da bu karardan faydalanan yükümlüler 5275 Sayılı Kanuna eklenen 9 madde gereği 31/05/2020 tarihine kadar izinli sayılmıştır. Gerektiği takdirde Adalet Bakanlığı tarafından en fazla 2 ay olacak şekilde bu izin 3 kez uzatılabilecektir. Bu süreçte tahliyesi gerçekleşen pek çok hükümlü

özgürleşirken toplumun kırılgan kesimleri açısından bir tehdit unsuru oluşturabilmektedir. Bu durumda izin kullanan hükümlülerin bu durumu bir tahliye olarak görmemesi ve sıkı takip ve tedbirlerin alınması gerekmektedir. Aksi halde bu durum hükümlüler için özgür kalma fırsatı iken özellikle kadın ve çocuklar gibi hassas konumdaki bireyler için özgürlüğünü kaybettirebilmektedir (Altın, 2021: 220).

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2020) salgın kapsamında bünyesine bağlı olan sığınma ve bakım evleri için ek tedbir kararları paylaşmıştır. Bu kararlara göre sığınma ve bakım evlerinde kalan kadın ve çocukların gerekli tüm sağlık kontrolleri yapılmış olup, sosyal aktivite ve hane dışına zorunlu olmadıkça çıkış yasaklanmıştır. Evlerin temizlik ve hijyeni sağlanmıştır. Zorunlu olmadıkça kadınların farklı merkezlere nakil olması ertelenmiştir. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı (2020) "*Koronavirüs Süresince Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele İzleme Raporu*"nda pandemi süresince yalnızca can güvenliğinee yönelik tehdit unsurları bulunan kadınlar bunu belgelendirdikleri takdirde-darp raporu gibi- yalnızca ikamet ettikleri ildeki sığınma evine kabul edilmektedir. Sığınma ve bakım evlerindeki kapasite sorunu nedeni ile barınma talebinde bulunan kadınların sığınma evlerine kabul edilmediği belirtilmektedir. UNDP (2020) şiddet mağduru kadınların barınma ihtiyaçlarını karşılamak adına 40 kurumun (*Kamu kurumları, oteller, yurtlar ve sığınmaevleri dâhil olmak üzere*) yeniden tasarlandığını belirtir (Bulgurcuoğlu, Kelebek Küçükarslan, 2021: 78).

İnsan hakları kapsamında kadın ve çocukları korumak açısından uygulanmakta olan tüm yasa ve politikaların varlığı kadar içerisinde bulunduğu farklı dinamiklere göre uygun hale getirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Aksi halde bu uygulamaların açık uçluluğu, yorumlanabilirliği ya da içerisindeki boşluklar suistimale açık hale gelerek dezavantajlı gruplar açısından büyük risk taşıyabilmektedir (Altın, 2021: 219).

Grevio (2020) kriz dönemlerinde yükselme eğiliminde olan kadına yönelik şiddeti azaltmak adına taraf devletlerin, bölgesel ve yerel makamların, sivil toplum örgütlerinin eşgüdümlü çalışması gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda kitle iletişim araçları ve teknolojik aletler kullanılarak çeşitli kamu spotları oluşturulabilir ve kadınların ulaşabilecekleri koruyucu kurumlar ile ilgili bilgiler verilebilir (Altın, 2021: 218). Ayrıca toplum ruh sağlığının güçlendirilmesi, sığınma ve bakım evlerinin kapasitelerinin arttırılması, caydırıcı cezai yaptırımların uygulanması, psikolojik ve rehberlik danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, kadınlar eğitim ve çalışma hayatına katılımlarının desteklenmesi de şiddetle mücadelede önemlidir (Yıldız, Erbil, 2022: 231).

Covid-19 pandemisinde aile içi şiddeti azaltmak adına Birleşmiş Milletler:

- *"Çevrimiçi hizmetler ve sivil toplum kuruluşlarına yatırımın artırılması,*
- *Adalet sistemlerinin istismarcıları yargılamaya devam etmesinin sağlanması*
- *Eczane ve marketlerde acil uyarı sistemlerinin kurulması,*
- *Konukevlerinin temel hizmet olarak ilan edilmesi,*
- *Kadınların yardım başvurusunda bulunduğunda istismarcılarının kadınların başvurduğunu anlamayacağı yollar bulunması,*
- *Kadına karşı şiddetten hüküm giymişlerin salınmasına izin verilmemesi,*
- *Özellikle erkekler ve erkek çocuklarına yönelik toplumda farkındalık oluşturan kampanyaların artırılması gibi önerilerde bulunmuştur'* (Gündüz vd. 2021: 352).

Mor Çatı Kadın Sığınma Vakfı da (2020) Covid-19 pandemisinde kadınlara yönelik şiddetle mücadelede:

- Kadın sığınma evlerinin kapasitesinin arttırılması
- ALO183 gibi destek mekanizmalarının kapasitesinin yükseltilmesi ve erişimlerinin kolaylaştırılması
- Telefondan sesli iletişim kuramayacak mağdurlar için KADES uygulamasının yaygınlaştırılması
- *'Çevrimiçi platformlarda sosyal, hukuki ve psikolojik destek sağlanması'*
- Yasal hak ve hürriyetler hakkında bilgilerin yaygınlaştırılması
- Çocuk izlem merkezlerinin sayılarının çoğaltılması
- 6284 Sayılı Kanun ve İstanbul Sözleşmesinin uygulanmasının gerektiğini belirtmiştir (Gök, 2021: 176-177).

3.5.5. COVİD-19 Pandemisinin Kadınlara Yönelik Ekonomik Yansımaları

Dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınından en çok etkilenen alanlardan biri ekonomi ve çalışma hayatı olmuştur. Salgından korunmaya yönelik oluşturulan uygulamalar çalışma hayatının olağan akışını derinden etkilemiştir. Esnek çalışma saatleri, ücretsiz izin, evden çalışma, iş saatlerinin kısalması, sokağa çıkma yasakları, mesafe, izolasyon gibi uygulamalar toplumsal ve bireyler anlamda ekonomik dengeyi olumsuz etkilemiştir (Özkan, 2021: 94).

Yükselen vaka sayılarını azaltmak adına uygulanan tedbirler bazı sektör ve işkollarında kısmen ya da tamamen dururken kamu kurum ve kuruluşlarında tedbirler ile uyumlu çalışma sistemi devam etmiştir. Pandeminin ekonomik hayata olan etkilerinin en yoğun olduğu dönem sokağa çıkma yasaklarının başladığı dönemdir. Bu dönemde hayat durma noktasına gelmiş üretim yavaşlamış bazı sektörlerde ise tamamen durmuştur. Hizmet sektörünün sekteye uğraması sonucu çeşitli iş

kollarında; iş yerleri kapanmış, iflaslar gerçekleşmiş, çalışanlar ücretsiz izne çıkarılmış, gelir kayıpları yaşanmıştır. Ülkemizde ekonomiyi korumaya yönelik yasal düzenlemeler yapılmış, yerel ve merkezi otoritelerce ekonomik yardımlar uygulanmıştır. Fakat tüm işkolları ve çalışanların bu desteklerden yararlanabilmesi mümkün olmamıştır. Toplumdaki her birey pandeminin ekonomik yansımalarını farklı şekilde hissetmiştir (Kılıç, Kılıç, 2022: 171).

Covid-19 salgını yalnızca küresel ekonomiyi duraklatmanın yanı sıra dünyanın yaşadığı en büyük ‘’ekonomik şoklardan’’ biri olma özelliğine de sahiptir. Ekonomik şoklar herhangi bir iş, meslek ve sektörü etkileme özelliğine sahip iken Covid-19'un yaratmış olduğu ekonomik şok etkisi uzun yıllar sürebilecek dramatik bir tabloya sahiptir (Yaşar-Dinçer, Yirmibeşoğlu, 2020: 782). Covid-19salgının sebep olduğu ekonomik şok sebebiyle, pek çok sektör durma noktasına gelmiş, birçok firma ve iş yeri iflas etmiş, işsizlik rekor seviyeye ulaşmış, piyasa dengeleri bozulmuş, para birimleri değer kaybetmiş ve güvensiz ekonomi ortamı uluslar arasıticaret savaşlarını arttırmıştır (Yaşar- Dinçer, Yirmibeşoğlu, 2020: 785).

Covid-19 salgını 2020 yılında dünya üzerinde %10 iş kayıplarına sebep olmuştur. İş hayatındaki her 5 işçiden 4'ü çeşitli şekillerde pandemiden etkilenmiştir. Dünya Bankası salgından önce Türkiye ekonomisinin 2020 yılında %3 büyüyebileceğini öngörürken salgın sonrası Fighting Covid-19 raporunda %0,5 küçülme yaşadığını belirtmiştir. IMF (2020) Türkiye'nin salgın sonrası ekonomisin de %5 daralma yaşayacağını öngörmüştür (Özkan, 2021: 99). Fakat Türkiye ekonomisi tahmin edilenin aksine 2020 yılını %1,8 büyüme ile tamamlamıştır (Saçak- Düzgün, 2021: 150).

Covid-19 salgını statü ve sınıf farkı gözetmeksizin toplumun her kesimini etkilerken her kesimi eşit oranda ve benzer şekillerde etkilememiştir. Salgının istihdam üzerindeki etkileri incelendiğinde tüm sektör ve iş kollarındaki işçilerin etkisi farklılık göstermektedir. Küçük işletmelerdeki işverenler, kendi sermayesinde çalışanlar, kayıt dışı çalışanlar, mevsimlik- geçici işçilerin gelir ve iş kayıpları daha fazla olmuştur (Özkan, 2021: 99). Covid-19 pandemisi sonrası oluşan krizden üretim miktarı en fazla etkilenen sektörlerden bazıları: Toptan ve parekende ticaret, imalat ve üretim faaliyetleri, emlak sektörü, turizm ve konaklama faaliyetleri, destek hizmet faaliyetleri olarak sıralanabilir. En çok etkilenen ikinci sektör grubu ise: Sanat, spor, eğlence, dinlenme, ulaştırma sektörleridir. Krizden yüksek ve orta-yüksek derece etkilenen sektörlerde istihdam oranlarında düşme, işsizlik, işten çıkarılma ve çalışma saatlerinin kısalması riski ile daha fazla karşı karşıya kalmaktadır (Kara, 2020: 270-272).

Tablo 8: Sektörlerin Covid-19 Krizinden Etkilenme Dereceleri

Yüksek	Orta-Yüksek	Orta	Düşük-Orta	Düşük
*Toptan ve Parekende Ticaret *İmalat *Emlak *Konaklama ve Yiyecek HİzmetleriI	*Sanat *Eğlence-Dinlence *Spor *Vd. Hizmetler	*İnşaat *Finans ve Sigorta *Madencilik ve Taş Ocakları	*Tarım *Ormancılık *Balıkçılık	*İnsan Sağlığıve Sosyal Hizmet Faaliyetleri *Eğitim *Kamu Yönetimi ve Savunma: Zorunlu Sosyal Güvenlik *Kamu Hizmetleri

Kaynak: Kara, 2020: 272; İLO, 2020

BBC (2020) pandemi sebebiyle 200 milyon insanın işsiz kalabileceğini belirtmiştir. Aynı zamanda Mayıs 2020 verilerine göre dünyada 3,3 milyar insanın oluşturduğu iş gücü piyasasındaki işyerlerinin %81'i tamamen ya da kısmen kapanmıştır. Çalışma saatleri azalan ya da ücretsiz izne ayrılan işçiler için bu süreçte yalnızca maddi yetersizlik ile savaşmamış aynı zamanda pandemiye bağlı gelişen beklenmedik harcamalar karşısında da var olan birikimlerini tüketmiştir. Salgın sonrası gelişen bu durum birey ve devletlerin maddi sorumluluklarını arttırmıştır (Yaşar-Dinçer, Yirmibeşoğlu, 2020: 785).

Birçok devlet salgının ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak adına işveren ve işçiler için destek politikaları uygulamıştır. Salgına yönelik kısıtlamaların yoğun olarak yaşandığı süreçte Türkiye, Almanya, Danimarka gibi bazı ülkeler kısmen ya da tam kapanan iş yerlerinde çalışan işçilerin işveren maaş bordrosunda kalmasına olanak sağlamıştır. Aynı zamanda Türkiye'de işten çıkarma yasağı uygulanmış ve işverenlere asgari ücret desteği, vergi ve sigorta primlerinde indirim, kamu borçlarının ertelenmesi ve borç yapılandırılması gibi destekler sağlanmıştır. Sosyal yardımların nicelik ve nitelikleri arttırılmış ihtiyaç sahibi 5,5 milyon kişiye 1000 TL nakdi yardım yapılmıştır (Yaşar- Dinçer, Yirmibeşoğlu, 2020; 785).

Covid-19 pandemisi dünya üzerinde sonlanmadan ona bağlı ortaya çıkan sosyo-ekonomik etki ve sonuçları derinlemesine anlamak mümkün olmayacaktır. Salgının sosyal ve ekonomik yansımalarının toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda pandeminin ekonomiye yönelik yakın dönem araştırmalarının yalnızca ulusal-küresel büyüme oranları, arz-talep ilişkisi, sektör ve iş kolları, işsizlik gibi kategorilerinin yanı sıra cinsiyet temelinde de araştırılması gerekmektedir. İlgili alan-yazın çalışmalarında pandemi sürecinde kadın ve erkeklerin eşit derecede etkilenmedikleri görülmektedir. Araştırmanın bu bölümünde Covid-19 pandemisinin ekonomik yansımalarının Türkiye'de yaşamakta

olan kadınları ne şekilde etkilendiğini anlamaya yönelik çeşitli araştırma ve raporlara yer verilecektir.

3.5.5.1. Cinsiyet Temelinde ‘’Kadın’’lara Yönelik Ekonomik Yansımalar

’*Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler ve küresel rekabet ortamında*’ işletmeler devamlılıklarını sağlamak adına bireylerin iş yerinde daha fazla vakit geçirmesi ve daha yoğun bir tempo içerisinde olmasını sağlamıştır. Bu süreçte işin verimliliği açısından bireylerin fiziksel ve ruhsal olarak motivasyonlarının yüksek olması önemlidir. İnsanların ev dışında en uzun süre zaman geçirdikleri mekân iş yerleridir. Bireylerin iş yaşamındaki stres veya mobbing gibi olumsuzluklar aile hayatını, aile hayatındaki tartışma ve anlaşmazlıklar ise iş yaşamını etkilemektedir. Dolayısıyla iş ve yaşam arasında çift yönlü bir etkileşim vardır. Bireylerin iş ve özel yaşamında sağlıklı, dengeli ve tutarlı olması iş-yaşam dengesi açısından önemlidir (Yüceol. vd. 2022: 51). İş-yaşam dengesi aile içi sorumluluklar ve toplumsal cinsiyet ile doğrudan bağlantılı olmayan bireysel haklar üzerinde durmaktadır. Fakat insanların iş ve yaşam dengesini sağlamada yaşamış oldukları zorluklar bu konular üzerinde durmayı gerektirmiştir. Bu bağlamdaki çalışmalara göre kadınlara yüklenen ev içi işleri, çocuk bakımı, ev idaresi, hane bakım ve sorumlukları dikkate alındığında kadınların çalışma hayatında daha fazla zorlandıkları görülmüştür. Seval (2017) kadınların çalışma hayatına girmesiyle birlikte ev içi sorumluluklarını yerine getirmelerine yönelik beklentinin yanı sıra iş yerinde mevcut olan işinin yükümlülüklerini de yerine getirmiştir. Bu durum istihdamdaki iş-yaşam dengesine toplumsal cinsiyet rolleri temelinde de bakmayı gerektirmiştir (Yüceol vd. 2022: 52).

Covid-19 pandemisinden önce Türkiye’de kadınların iş-yaşam dengesi adınaGümüş ve Türkyılmaz (2017) henüz cinsiyet eşitsizliklerinin aşılamaması, kadın istihdamının az olması, geleneksel aile yapısı, aile kurumuna yönelik politikaların yetersizliği, çocuk kreş ve bakım hizmetlerinin yetersizliği ve esnek çalışma sisteminin kullanılmaması sebebi ile iş yaşam dengesi yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Çevrenin kadınların çalışma ve aile hayatına dair yüksek beklentileri buna rağmen kaynak ve desteklerin yetersizliği sebebiyle kadınlar; aile içi rolleri ile birlikte iş hayatında edindikleri rolleri bir arada uyum içinde sürdürmekte zorlanabilir. Bu durumda kadınlar iş-aile dengesini sağlayamamakta ve aile içi ilişkilerde, iş hayatında problemler ile karşı karşıya kalmaktadır. Sarıca, Çağlı (2018) ve Türkiye Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD- 2018) araştırmalarında; Türk toplumunda geleneksel aile yapısı sebebiyle kadınlar annelik ile ilişkilendirilmiştir. Kadın istihdamı, doğum izni ve çocuk bakım evlerinin yetersizliği, mesai saatleri ile okul saatlerinin uyuşmaması kadınların çalışma hayatına katılımını engellediği belirtilmiştir (Yüceol vd. 2022: 52).

Covid-19 salgını kadınların yoğun olarak çalıştığı sağlık, eğitim, turizm, konaklama, havayolu, kozmetik gibi hizmet sektörlerini doğrudan etkilemiştir.

Çalışma hayatına yönelik yapılan düzenlemeler bireylerin yalnızca virüse maruz kalma durumunu değil, aynı zamanda özel alandaki ev işi, çocuk bakımı ve sorumluluklarını da etkilemiştir. McLaren vd. (2020) salgın dönemlerinde kadınların ücretli-ücretsiz işgücü fark etmeksizin iş yükünü artmıştır. Alon vd. (2000) göre ise Covid-19 ekonomik krizinin cinsiyetler üzerindeki etkisi öteki krizlerden farklıdır. Örneğin 2008 yılında büyük buhran döneminde erkekler çalışan sayısının daha fazla olduğu imalat, inşaat sektörleri doğrudan etkilenirken kadınların çalıştıkları eğitim ve sağlık sektörü daha az etkilenmiştir. Günümüzde ise kadınların emek ve hizmet sektöründe yoğunluklu olarak çalışmaktadır. Buda kadınların salgına bağlı işlerini kaybetme risklerinin daha fazla olduğunu göstermektedir (Yaşar- Dinçer, Yirmibeşoğlu, 2020: 786). Salgın sonrası kadınların erkeklere göre daha fazla işten çıkartılması, kadın ve erkekler arasında zaten var olan ekonomik uçurumun artmasına sebep olmuştur (Kahraman, Özsoy, 2021: 1).

UN WOMEN (2020) ‘’İç Görüden Eyleme: Covid-19’un Ardından Toplumsal Cinsiyet Eşitliği’’ raporu; kadın istihdamı erkeklere göre %19 daha fazla risk altındadır. Aynı zamanda salgın sürecinde kadınların kayıt dışı çalışmaları ve işten çıkarılmaları sebebi ile %60 gelir kaybı yaşadıkları ifade edilmiştir. Mc Kinsey (2020) ‘’Covid-19 ve Cinsiyet Eşitliği: Gerileme Etkilerine Karşı Mücadele’’ raporunda kadınların erkeklere oranla işlerini kaybetmelerine yönelik 1,8 kat daha fazla kırılgan olduklarını belirtilmiştir. Küresel istihdam oranını %39 kadınlar oluştururken, küresel iş kayıplarının %54’ünü kadınlar yaşamıştır (Kahraman, Özsoy, 2021: 8).

UNDP (2020) ‘’Covid-19 Küresel Salgını Sürecinde Türkiye de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri’’ araştırmasında; çalışan kadınların %50’si karantina ve sosyal izolasyon süreçlerinde çalışmaya ara vermiştir. Bu kadınların %26’sı işten çıkarılmış, %25’i ise ücretsiz izne ayrılmıştır. Erkeklerin ise %42’si etkilenmiştir. Bunların %21’i işten çıkarmış %21’i de ücretsiz izin kullanmıştır. Kadın ve erkek katılımcıların %10’u sağlık riskleri nedeni ile istifa ettiklerini belirtmiştir. Az sayıda kadın evde özel bakım ihtiyacı olan bireylerin sorumluluklarını üstlendikleri için çalışmaya ara verdiklerini ifade etmiştir (Kahraman, Özsoy, 2021: 10). Rapor sonuçlarına göre kadınların ev içi emeğini arttıran en temel faktörler sağlık ve hijyen koşullarını sağlamak adına eğitim web tabanlı sistem üzerinden gerçekleştirilmesi ve dışarıdan yemek yemenin azalmasıdır. Araştırmada kadınların %50’si erkeklerin yaklaşık %24’ü artan hane içi iş yükü nedeniyle bunaldığını belirtmiştir. Çalışan kadınlarda bu oran %63’e yükselirken erkeklerde %27’ye çıkmaktadır (Kahraman, Özsoy, 2021: 7).

Boca vd. (2020), pandemi sürecinde hane içi artan iş yükü çoğunlukla kadınlar tarafından karşılanırken, erkeklerinde çocuk bakımına dâhil olduğu görülmüştür. 0-5 yaş arası çocuğu bulunan çalışan kadınlar pandemi sürecinde iş-

yaşam dengesini korumakta zorlanmıştır. Evden çalışmaya başlayan ya da ‘ev hanımı’ olarak nitelendirilen kadınların ev işlerine ayırdıkları zaman iş yerinde çalışmaya devam eden kadınlardan fazladır. Evden çalışmaya başlayan erkeklerin iş yerinde çalışan eşlerinin çocuk bakımı ve ev işlerine yardımcı olduğu görülmüştür. Farre vd. (2020) salgının kısa vadede kadınların ev içi iş yükünü arttırdığı belirtirken Blundell vd. (2020) aynı zamanda erkeklerin hane içi iş yükü ve sorumlulukları paylaştıkları hanelerinde olduğunu belirtmektedir. Literatürde pandeminin ekonomik etkilerinin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini arttırdığı yönde bulgular olsa da uzun vadede cinsiyet eşitsizliklerini azaltma potansiyeline de sahip olduğu düşünülmektedir (Yaşar Dinçer, Yirmibeşoğlu, 2020: 787- 788).

TÜSİAD 2020 yılında ‘’Covid-19 Salgınının Kadın Çalışanlar Açısından Etkileri’’ başlıklı raporu yayınlamıştır. Raporda salgın döneminde *kadın ve erkek çalışanların yaşadıkları sorunlar arasında en çok;iş yaşam dengesi ve şiddetin artması alanlarında farklılık görülmektedir*. Great Place to Work Enstitüsü’nün (2021) 400 bin katılımcı ile gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarına göre; çalışan annelerin çalışan babalara oranla %28 daha fazla tükenmişlik sendromuna düşme ihtimali bulunmaktadır. Aynı zamanda araştırma verilerine göre pandemi sürecinde işten ayrılanların %80’i kadınlardan oluşmaktadır. Deliotte (2020) de araştırmasına katılan çalışan kadınların çoğunun salgın sonrası iş yaşam dengesinin alt üst olduğunu ve ruh sağlıklarının olumsuz etkilendiklerini belirtmiştir (Yüceol vd. 2022: 54).

Dünya üzerinde birçok coğrafyada kadın ve erkek yasalar üzerinde eşit görülmüştür. Fakat yaşam pratikleri üzerinde bu eşitlik uygulanmamıştır. Dünya Ekonomi Forumu ‘’Küresel Cinsiyet Eşitsizliği 2020’’ endeksinde;’’ *dünya nüfusunun yarısını temsil eden kadınların siyasi temsilde erkeklerle eşit hale gelebilmesi adına 95, ekonomiye eşit katılım ve fırsat eşitliğinin sağlanması adına ise 257 yıla ihtiyaç olduğu öngörülmektedir.* ‘’ Kadının çalışma hayatındaki varlığı toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığı azaltma, kalıpları yönetme, bireysel ve ulusal kalkınmaya destek olma açılarından anlamlıdır (Yüceol vd. 2022: 54).

3.5.5.2. İşgücü

Covid-19 salgını sonrası kadınların işgücü, istihdam, işsizlik, yoksulluk gibikavramlar bağlamında ekonomik açıdan inceleyen birçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmaların ışığında Türkiye’de Covid-19 salgınının kadın işgücü, istihdam, işsizlik ve yoksulluğu üzerindeki etkisini anlamak mümkün olacaktır.

Tablo 9’da OECD’ye üye olan ülkelerin yıllara göre kadınların işgücüne katılım oranları yüzdelik olarak verilmiştir. İzlanda, İsveç ve İsviçre üç sene içinde en yüksek kadın işgücü oranına sahip olurken; 2019 yılında Covid-19 salgını itibaren

kadın iş gücü katılım oranlarında azalma meydana gelmiştir. Salgın yalnızca bu üç ülkeyi değil aynı zamanda tabloda bulunan 38 ülkeden 30'unda da işgücüne katılımı olumsuz etkilemiştir. Bu ülkelerin birçoğu 2020 yılında önceki yıla göre katılım oranları azalmış ya da sabit kalmıştır. Kadınların işgücüne katılım oranının en düşük olduğu ülke Türkiye'dir. Bu oran salgının başladığı 2019 yılında 0,4'lük bir artış göstermiş olsa da 2020 yılında 3,7 oranında küçülmüştür. UNDP (2019) İnsani Gelişim Endeksi Raporu; ülkelerin gelişmişlik seviyesi sıralamasına göre 189 ülke arasından İsviçre 2., İzlanda 4., İsveç 7., Türkiye 54. sırada yer almaktadır. Buna göre; ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ile kadınların işgücüne katılma oranları arasında anlamlı bir ilişki vardır (Namal, Taşkesen, 2022: 126; UNDP, 2020).

Tablo 9: OECD Ülkeleri 15-64 Yaş Arası Kadınların İşgücüne Katılım Oranları(%)

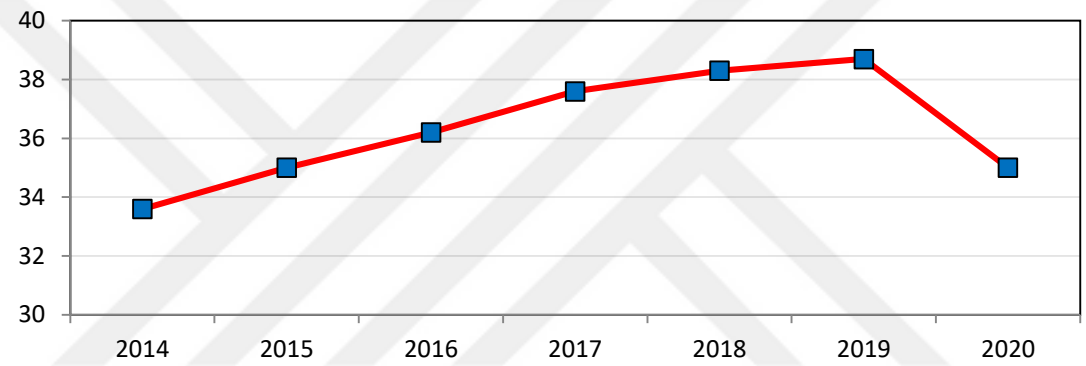
Ülke	**2018**	**2019**	**2020**	**Ülke**	**2018**	**2019**	**2020**
İzlanda	81,7	82,0	80,7	İspanya	69,7	70,1	68,7
İsveç	81,0	81,1	80,3	Çek Cumhuriyeti	69,6	69,8	69,2
İsviçre	79,9	80,2	80,0	İsrail	69,2	69,2	67,7
Yeni Zelanda	76,6	76,7	76,1	Fransa	68,2	68,2	67,6
Finlandiya	76,3	76,6	76,6	ABD	68,2	68,9	67,8
Litvanya	75,8	76,9	77,2	Lüksemburg	67,4	67,4	68,8
Hollanda	75,8	76,7	77,0	İrlanda	67,0	67,2	65,9
Estonya	75,7	75,7	75,9	Slovakya	65,9	66,4	66,4
Norveç	75,4	75,7	75,8	Macaristan	64,9	65,3	65,3
Danimarka	75,3	76,0	76,0	Belçika	64,3	64,9	64,5
Letonya	75,1	75,0	75,8	Polonya	63,3	63,4	63,6
Kanada	74,7	75,2	73,8	Kolombiya	62,9	62,2	56,8
Almanya	74,3	74,9	-	Yunanistan	59,9	60,4	59,3
İngiltere	73,6	74,4	75,1	Kore	59,4	60,0	59,1
Avustralya	73,2	73,9	73,4	Şili	57,9	58,0	52,5
Portekiz	72,4	72,9	71,8	İtalya	56,2	56,5	54,7
Avusturya	72,0	72,3	72,2	Kosta Rika	53,9	57,6	55,7
Slovenya	71,7	72,2	71,9	Meksika	47,3	48,8	46,7
Japonya	71,3	72,6	72,5	Türkiye	38,3	38,7	35,0

Kaynak: Namal, Taşkesen (2022). Covid-19 Salgını'nın Kadın İstihdamına Etkileri: Oecd Ve Tüik Verileri Üzerine Analiz. s.125-126

OECD kadın işgücü verilerine göre 2018, 2019, 2020 yıllarında en düşük kadın işgücü oranına sahip ülke Türkiye olmuştur. Fakat buna rağmen Türkiye'de yıllara göre kadın işgücüne katılım oranının yükseldiği söylenebilir. Şekil 1'de Türkiye'nin yıllara göre kadın işgücüne katılma oranları verilmiştir. Şekile göre; 2014 ve 2019 yılları arasında işgücüne katılma oranları sürekli yükselmiştir. ''*2014 yılında % 33,6 olan kadınların işgücüne katılım oranı 2019 yılına gelindiğinde %*

5,1'lik artış ile % 38,7 'ye gelmiştir ancak 2020 yılında ise % 3,7'lik bir gelişme ile oran tekrar 2015 yılındaki seviyesi olan % 35'e gelmiştir.'' Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de 2020 yılında yaşanan bu gerilemede pandeminin etkisinin olduğunu söylenebilir. Nitekim Uluslararası Çalışma Örgütü yayınlamış olduğu araştırma ve raporlarda; 2020 yılında dünya genelinde yaklaşık 350 milyon kişinin iş kaybı yaşayacağını belirtmiştir. O halde 2020 yılının -özel durumu- dışında Türkiye'de kadın istihdamının umut verici bir ilerleme içerisinde olduğu söylenebilir (Namal, Taşkesen, 2022: 129-130).

Şekil 1: 15-64 Yaş Arası Kadınlarda İşgücüne Katılma Oranı (%)

Kaynak: Namal, Taşkesen (2022). Covid-19 Salgını'nın Kadın İstihdamına Etkileri: Oecd Ve Tüik Verileri Üzerine Analiz. s.129

Tablo 10'da yer alan verilere göre; Türkiye 15 yaş üzeri kadın nüfusu 2020 yılında önceki yıla göre 526 bin kişi artış göstererek 31 milyon 623 bin kişiye yükselmiştir. Erkek 15 yaş üzeri nüfusu ise 2020 yılında 584 bin kişi yükselerek 30 milyon 956 bin kişi olmuştur. Bu nüfus artışlarına rağmen kadın işgücü sayısı yaklaşık 1 milyon kişi düşerek erkeklere oranla daha fazla azalma yaşamıştır. İşsizlik verileri incelendiğinde kadınların 2020 yılında erkeklere oranla yaklaşık 3 katı daha fazla işsiz kalmıştır. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de salgın sonrası işgücü piyasasında değişiklikler gerçekleşmiştir. Dünya üzerinde toplam kadın işgücü sayısı 2019 yılında 1 milyar 358 milyon iken Covid-19 salgını sonrası1 milyar 313 milyona düşmüştür. Toplam işgücüne katılım oranı 2019 yılında %47,4 iken 2020 yılında %2,2 puan kaybederek %45,2 oranına düşmüştür. Türkiye'de Covid-19 salgının olumsuz etkileri nedeni ile kadın işgücüne katılım sayısı 10 milyon 686 bin kişiden 2020 yılında 9 milyon 768 bin kişiye gerilemiş ve toplam 918 bin kişi azalmıştır. İşgücüne katılma oranları ise 2019 yılında %34,4 iken Covid-19 salgını sonrası %3,5 puan azalarak % 30,9 seviyesine inmiştir. Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda kadınların Covid-19 salgınından ekonomik olarak daha fazla olumsuz etkilendikleri görülmektedir (Tatar, 2022: 382-383).

Tablo 10: Türkiye'de 2019-2020 Yılında Cinsiyet Bazında Temel İşgücü Göstergeleri (15+ Yaş, Bin Kişi, %)

	ERKEK		KADIN	
	2019	**2020**	**2019**	**2020**
Nüfus	30.372	30.956	31.097	31.623
İşgücü	21.863	21.105	10.686	9.768
İşgücüne Dâhil Olmayanlar	8.509	9.851	20.411	21.855
İşgücüne Katılma Oranı	72.0	68.2	34.4	30.9
İstihdam	19.156	18.506	8.924	8.306
İstihdam Oranı	63.1	59.8	28.7	26.3
İşsiz	2.707	2.599	1.762	1.462
İşsizlik Oranı	12.4	12.3	16.5	15.0

Kaynak: Tatar (2022) Covid-19 Salgınının Türkiye'de Kadın İşsizliği Üzerindeki Etkileri. Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi. S.9(1). S.382

Tablo 11'de TÜİK (2021) temel işgücüne katılım oranları gösterilmiştir. İşgücüne katılan 1 milyon 981 bin kişi ile mevcut sayı 32 milyon 716 bin kişi olmuştur. Bu verilere göre işgücüne katılım oranı 2,3 puan yükselerek %51,4 olmuştur. *İşgücüne katılma oranı erkeklerde %70,3, kadınlarda %38,8 olmuştur*. Türkiye'de cinsiyete dayalı işgücüne katılım verileri incelendiği zaman kadınların erkeklere kıyasla zaten daha geride olan katılım sayısı pandeminin etkisiyle çok daha fazla gerilemiştir (Yüceol vd. 2022: 55).

Tablo 11:Temel İşgücü Göstergeleri, 15+ Yaş, 2020,2021

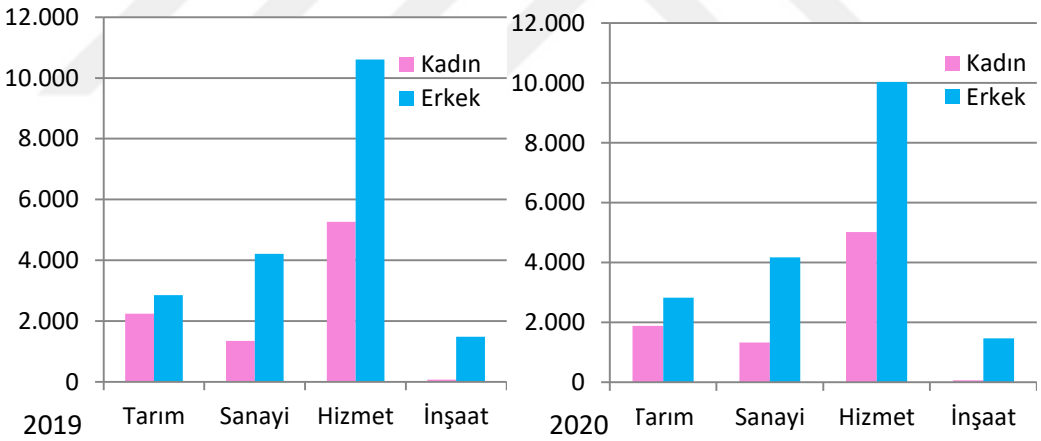
	2021			2020 (r)			Bir önceki yıla göre fark		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
(Bin kişi)									
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	**63 704**	31 533	32 172	**62 579**	30 956	31 623	**1 125**	577	549
İşgücü	**32 716**	22 156	10 560	**30 735**	20 990	9 746	**1 981**	1 166	814
İstihdam	**28 797**	19 792	9 005	**26 695**	18 396	8 299	**2 102**	1 396	706
İşsiz	**3 919**	2 364	1 554	**4 040**	2 594	1 446	**- 121**	- 230	108
İşgücüne dahil olmayanlar	**30 989**	9 377	21 612	**31 844**	9 966	21 877	**- 855**	- 589	- 265
(%)									
İşgücüne katılma oranı	51,4	70,3	32,8	49,1	67,8	30,8	2,3	2,5	2,0
İstihdam oranı	45,2	62,8	28,0	42,7	59,4	26,2	2,5	3,4	1,8
İşsizlik oranı	12,0	10,7	14,7	13,1	12,4	14,8	-1,1	-1,7	-0,1
Genç nüfusta işsizlik oranı (15-24 yaş)	22,6	19,4	28,7	24,9	22,4	29,7	-2,3	-3,0	-1,0

Tablodaki rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.
(r) Veriler yeni tanım ve kavramlara göre revize edilmiştir.

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri (2021), https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-2021-45645&dil=1 (11.01.2023)

Covid-19 pandemisi ile birlikte temel işgücüne katılım oranları sektörel açıdan farklılık göstermiştir. Örneğin, finansal desteklerin verilmesi ile gayrimenkul satışlarında artışlar sayesinde salgından en az etkilenen sektör inşaat olmuştur. Aynı zamanda pandemiye yönelik oluşturulan tedbir ve kısıtlamalar en çok hizmet ve tarım sektörünü etkilemiştir. İhracatta yaşanan toparlanmalarla birlikte sanayi ürünleri üretimi artmış ve sanayi sektöründeki istihdama destek olmuştur. TÜİK (2020) cinsiyete göre istihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde; 2020 yılında kadınların en çok istihdam edildiği sektör 5 milyon 21 bin kişi ile hizmet sektörüdür. Bu sektörel dağılımı 1 milyon 891 bin kişi ile tarım sektörü, 1 milyon 325 bin kişi ile sanayi sektörü ve 69 bin kişi ile inşaat sektörü takip etmektedir. Salgına yönelik yürütülen politikalar kadınların inşaat sektöründeki varlığını 2 bin kişi arttırırken, tarım sektöründe 350 bin, hizmet sektöründe 247 bin, sanayi sektöründe ise 24 bin kişilik istihdam kaybına neden olmuştur (Tatar, 2022: 383).

Şekil 2: 2019-2020 Cinsiyetlere Göre Sektörel İşgücü Göstergeleri(15+ Yaş, Bin Kişi, %)

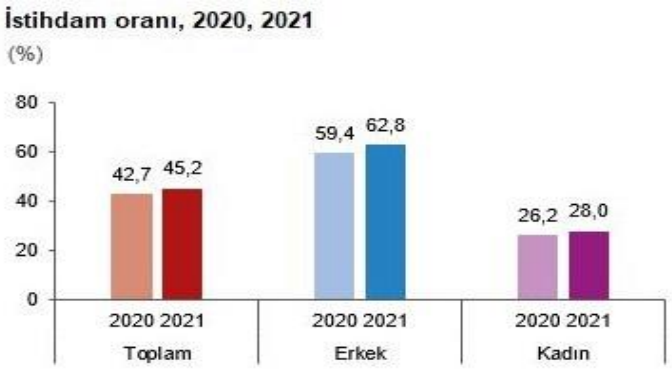

Kaynak: Tatar (2022). Covid-19 Salgınının Türkiye'de Kadın İşsizliği Üzerindeki Etkileri. Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi. S.9(1): 383

3.5.5.3. İstihdam

TÜİK Hane halkı İşgücü Araştırmasında; İstihdam oranları önceki yıla göre 2,5 puanlık fark ile 2 milyon 102 bin kişi artmıştır. İstihdam oranı erkekler için 3,4 puan artarak %62,8; kadınlar için ise 1,8 puan artarak %28,0'a yükselmiştir (TÜİK, 2021). TÜİK 2020 Şubat Raporuna Göre; Türkiye'de toplam istihdam sayısı 26 milyon 753 bin kişinin 18 milyon 477 bin erkekler, 8 milyon 276 binini kadınlar oluşturur.

Şekil 3: Hane Halkı İşgücü Araştırmasına Göre Türkiye'de 2020-2021 İstihdam Oranları

Kaynak: Tüik İşgücü İstatistikleri (2021),https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-2021-45645&dil=1 (12.01.2023)

Tablo 12'de OECD ülkelerinin 2018, 2019 ve 2020 yıllarında kadın istihdamının ülke nüfuslarına oranları yer almaktadır. İzlanda, İsveç ve İsviçre işgücüne katılım sıralamasında olduğu gibi kadın istihdamında da en fazla orana sahip olan ülkeleri oluşturmuştur. Hollanda yıllar içerisinde kadın istihdamına yönelik etkili politikalar uygulamıştır. Hollanda 2020 yılında %73,9 oranı ile İsveç'in yerini almış ve 3. sıraya yükselmiştir. Kadın İstihdamının en düşük olduğu ülke Türkiye olmuştur. Türkiye'nin 2018- 2020 yılları içerisinde kadın istihdam oranısürekli azalmıştır. İngiltere, Lüksemburg, Polonya ve Yunanistan 2018-2020 yılları içerisinde kadın istihdamını sürekli arttırma eğilimde olmuştur. Tabloda yer alan 38 ülkeden 34 tanesinde 2019 yılında kadın istihdamı artmış iken 2020 yılında yalnızca 4 ülke yükselme sağlayabilmiştir. Bu bağlamda 2020 yılı içerisinde dünya genelinde kadın istihdamının olumsuz etkilendiği söylenebilir (Namal, Taşkesen, 2022: 127-128).

Tablo 12: Ülkeler Bazında 15-64 Yaş Arası Kadın İstihdamı / Nüfus Oranları (%)

Ülke	2018	2019	2020	Ülke	2018	2019	2020
İzlanda	79,2	79,1	75,5	Portekiz	66,9	67,6	66,6
İsveç	75,9	75,4	73,5	İsrail	66,4	66,4	64,9
İsviçre	75,7	76,3	75,9	ABD	65,5	66,3	62,2
Yeni Zelanda	73,0	73,2	72,2	İrlanda	63,5	64,6	62,9
Hollanda	72,8	74,1	73,9	Lüksemburg	63,4	63,6	63,9
Norveç	72,6	73,1	72,7	Macaristan	62,3	63,0	62,3
Almanya	72,1	72,8	-	Fransa	62,0	62,4	62,2
Litvanya	71,6	72,5	71,0	Slovakya	61,2	62,4	61,7
Danimarka	71,4	72,2	71,4	Polonya	60,8	61,1	61,5
Estonya	71,4	71,9	71,6	Belçika	60,7	61,7	61,0
Finlandiya	70,6	71,8	70,7	İspanya	57,8	58,8	56,6

İngiltere	70,5	71,6	72,0	Kore	57,2	57,8	56,7
Kanada	70,4	71,2	66,8	Kolombiya	54,6	53,4	44,9
Letonya	70,1	70,7	70,2	Şili	53,2	53,3	46,6
Japonya	69,6	70,9	70,6	İtalya	49,5	50,1	49,0
Avustralya	69,2	70,0	68,6	Kosta Rika	46,6	48,6	41,4
Avusturya	68,6	69,2	68,3	Meksika	45,6	47,0	44,6
Çek Cumhuriyeti	67,6	68,1	67,1	Yunanistan	45,3	47,3	47,5
Slovenya	67,5	68,6	67,8	Türkiye	32,9	32,2	29,7

Kaynak: Namal ve Taşkesen, Covid-19 Salgını'nın Kadın İstihdamına Etkileri: Oecd Ve Tüik Verileri Üzerine Analiz. s.127

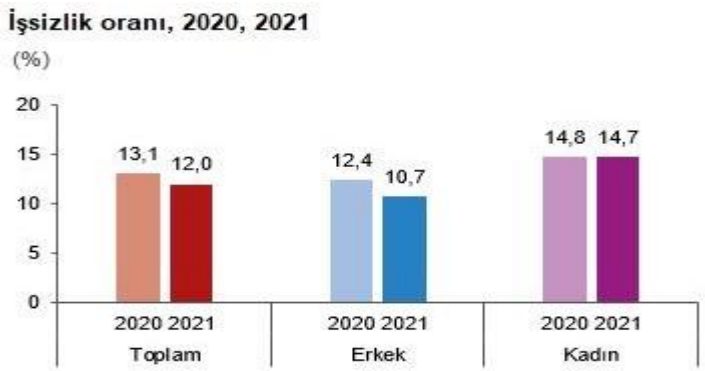
Yeni tip koronavirüs salgınını önlemeye yönelik işgücü piyasasında oluşturulan tedbir ve uygulamalar bazı sektörlerde üretimi tamamen durdurmuş bazı sektörlerde ise durma noktasına getirmiştir. Bu olumsuzluklar mevcut istihdam politikalarını korumayı zorlaştırmış ve aynı zamanda kayıt dışı çalışma oranlarının yükselmesine sebep olmuştur. Türkiye İstatistik Kurumuna göre 2020 yılında toplam 8,2 milyon kayıt dışı istihdamın 3 milyon 82 binini kadınlar oluşturmaktadır (Tatar, 2022: 384).

3.5.5.4. İşsizlik

Covid-19 pandemisinde ekonomik kriz nedeniyle Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı, istihdamı ve işsizlik oranları azalma eğilimi göstermiştir. Kadın işsizlik oranı 2019 yılında %16,5 iken 2020 yılında %15,0'e gerilemiştir. Salgının etkilerinin en yoğun hissedildiği bu dönemde işsizlik oranların azalmasına; kadınların iş bulmaya dair beklenti ve umutlarının tükenmesi, ev işleri ve çocuk-hasta-engelli birey bakımı sebep olmuştur. Yeni normal hayata adapte olmaya çalışan kadın üstlendiği sorumluluk ve artan iş yükü sebebi ile iş aramaktan vazgeçmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü işsizliği tanımlarken; iş bulma çabası içerisinde bulunan kişileri tanımlar. İş bulma ümidini kaybetmiş ve iş bulma gayreti içerisinde bulumayan kadınlar ''işsiz'' kategorisine girmemektedir. Dolayısıyla salgın sürecinde işsizlikte oranların azalmasının bir diğer nedeni kadınların iş başvurularında bulunmamalarıdır (Tatar, 2022: 385).

TÜİK Hane Halkı İşgücü Araştırmasında; 2021 yılında en az 15 yaşını tamamlayan işsiz sayısı 121 bin kişi azalarak toplam 3 milyon 919 olmuştur. Önceki yıla kıyasla işsizlik oranı 1,1 puan azalma ile %12,0 oranında gerçekleşmiştir. Cinsiyet dağılımına göre işsizlik erkeklerde 1,7 puan azalma gösterirken kadınlarda yalnızca 0,1 puan azalma gerçekleşmiştir. Toplam 4 milyon 228 bin işsizliğin 1 milyon 773 bini kadınlardan oluşmaktadır. Pandemi sürecinde tarımsal genç işsizlik oranı kadınlarda %30,3 kent işsizlik oranı ise %36 'dır (TÜİK, 2021). DİSK-AR (2020) ise kent kadın işsizlik oranının %32 olduğunu aynı zamanda 1 milyon 9 bin kadının kayıt dışı çalıştığını belirtmiştir (Kahraman, Özsoy, 2021: 11).

Şekil 4:Hane Halkı İşgücü Araştırmasına Göre Türkiye'de 2020-2021 İşsizlik Oranları

Kaynak: Tüik İşgücü İstatistikleri (2021), https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-2021-45645&dil=1 (12.01.2023)

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütünün15-64 yaş arası kadınların işsizlik oranları ait verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. İşsizliğin en az seviyede olduğu ülkeler Japonya ve Çek Cumhuriyeti olmuştur. Yunanistan 2018 ve 2019 yıllarında en yüksek işsizlik oranına sahip iken, yıllar içerisinde işsizliği azaltma eğilimi göstermiştir. Covid-19 pandemisinin etkilerinin en yoğun hissedildiği 2020 yılında Kosta Rika ve Kolombiya en yüksek işsizlik oranına sahip ülkeler olmuştur. Türkiye 2018 yılında en yüksek işsizlik oranına sahip üçüncü ülke iken, 2020 yılında en yüksek işsizlik oranına sahip beşinci ülke olmuştur. Dünya genelinde kadın işsizlik oranlarının yükseldiği 2020 yılında Türkiye'de kısmi bir azalma meydana gelmiştir (Namal, Taşkesen, 2022: 129).

Tablo 13: Ülkeler Bazında 15-64 Yaş Arası Kadınların İşsizlik Oranları (%)

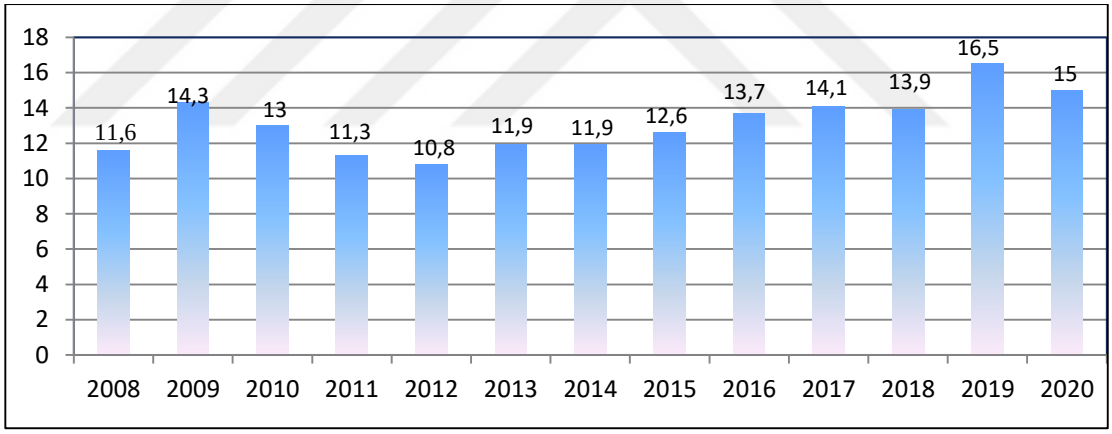
Ülke	2018	2019	2020	Ülke	2018	2019	2020
Japonya	2,4	2,3	2,7	Avustralya	5,5	5,3	6,5
Çek Cumhuriyeti	2,8	2,4	3,0	Belçika	5,6	5,0	5,4
Almanya	3,0	2,8	-	Litvanya	5,6	5,7	8,0
İzlanda	3,0	3,5	6,5	Kanada	5,7	5,4	9,5
Norveç	3,6	3,5	4,2	Slovenya	5,8	5,0	5,7
Meksika	3,6	3,7	4,3	Lüksemburg	5,9	5,5	7,0
Kore	3,8	3,6	4,0	İsveç	6,3	7,0	8,5
ABD	3,9	3,6	8,3	Letonya	6,6	5,7	7,4
Polonya	3,9	3,7	3,3	Slovakya	7,1	6,0	7,1
Hollanda	4,0	3,4	4,0	Finlandiya	7,4	6,3	7,6
Macaristan	4,0	3,5	4,5	Portekiz	7,6	7,3	7,3
İsrail	4,1	4,0	4,2	Şili	8,0	8,1	11,1
İngiltere	4,2	3,7	4,2	Fransa	9,2	8,4	8,0
Yeni Zelanda	4,7	4,6	5,2	İtalya	11,9	11,3	10,4
Avusturya	4,7	4,4	5,3	Kolombiya	13,1	14,1	21,0

Danimarka	5,2	5,1	6,0	Kosta Rika	13,4	15,7	25,6
İrlanda	5,3	3,9	4,6	Türkiye	14,2	16,8	15,1
İsviçre	5,3	4,8	5,1	İspanya	17,1	16,1	17,5
Estonya	5,5	5,1	6,9	Yunanistan	24,4	21,7	20,0

Kaynak: Namal Ve Taşkesen (2022). Covid-19Salgını'nın Kadın İstihdamına Etkileri: OECD Ve Tüik Verileri Üzerine Analiz. Safran Kültür Ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 5(1).S.128-129

Türkiye Covid-19 pandemisinin ekonomik hayat üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek ve işsizliği kontrol altına alabilmek adına ekonomiye yönelik tedbir ve çeşitli istihdam politikaları uygulamıştır. Salgının yayılmasını engellemek adına oluşturulan; idari izin, ücretsiz izin, esnek çalışma saatleri, dönüşümlü çalışma, evden çalışma, işsizlik ödeneği, nakdi yardımlar gibi pasif istihdam politikalarına öncelik verilmiş ve işgücüne katılım oranları korunmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda mevcut işsizlik oranlarını azaltmak adına; *meslek edindirme kursları, işbaşı eğitim programları* gibi aktif istihdam politikaları uygulanmıştır. Uygulanan bu teşvik ve tedbir politikaları sayesinde; dünyada kadın işsizlik oranı %0,9 puan artarken Türkiye'de kadın işsizlik oranı %1,5 puan azalmıştır (Tatar, 2022: 385).

Tablo 14: Türkiye'de Kadın İşsizlik Oranları, (2008-2020, %)

Kaynak: Tatar (2022), Covid-19 Salgınının Türkiye'de Kadın İşsizliği Üzerindeki Etkileri, Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, S.387

Yıllara göre kadın işsizliğinin yer aldığı Tablo 14 incelendiğinde; 2008- 2020 yılları arasında Türkiye'de kadın işsizliği verilerinin düzensiz şekilde seyrettiği görülmektedir. Özellikle 2008 dünya ekonomik krizinin olumsuz etkileri sebebiyle 2009 yılında işsizlik oranı ani bir sıçrama yaşamıştır. Bu krizden sonra en büyük işsizlik oranları Covid-19 salgınının başlangıcı olan 2019 yılı ve en çok etkisini gösterdiği 2020 yılında olmuştur. 2008 Ekonomik Krizi ve Covid-19 salgınının kadın işsizliği üzerine etkileri kıyaslandığında; Türkiye 2019 yılında yükselen kadın işsizliğini 2020 yılında Covid-19 salgınına rağmen 1,5 puan azaltmayı başarmıştır. Fakat buna rağmen kadın işsizliği oranı 2008 yılına göre daha yukarda kalmıştır. Dolayısıyla Covid-19'un kadın çalışma hayatına yönelik olumsuz etkisinin daha

fazla olduğu söylenebilir. Dünya ekonomik krizine kıyasla bir sağlık krizinin ekonomiye yönelik etkisinin bu denli fazla olması; hızla artan teknolojik gelişmeler ve küreselleşmenin etkisiyle 'dünyanın küresel bir köy' durumuna gelmesinden kaynaklanmaktadır. Küresel ve ulusal anlamda yaşanan bu olumsuzluklar, kadınlara yönelik uygulanabilir ekonomik politika ve stratejik eylem planlarının gerekliliğini ve önemini hatırlatmıştır (Tatar, 2022: 386).

3.5.6. Covid-19 Pandemisinin Kadınlara Yönelik Psikolojik Yansımaları

Koronavirüs salgınının tüm dünyayı etkisi altına almasıyla birlikte toplumlarda sağlık risklerine karşı stres, panik, endişe, kaygı ve korkunun ortaya çıkması muhtemel bir durumdur. Özellikle ilk vaka sayıların arttığı dönemde insanlar hiç bilmedikleri bir hastalık karşısında mücadele etmek durumunda kalmıştır (Avçin, Erkoç, 2021: 2). Aynı zamanda hastalığa dair bilinmezlikler, damlacık yoluyla yayılması, virüsün hızlı form değiştirmesi, aşı ve tedaviye yönelik tartışmalar, yüksek ölüm oranları insanlarda anksiyeteye sebep olabilmektedir. Anksiyete, bireylerin tehlike ve tehdit unsurları karşısında geliştirmiş oldukları bir tepkidir. Bireylerin tehlike unsuru karşısında adapte olmasını sağlayan anksiyete bir duyguyu ifade etmektedir. Bazı zamanlarda bu duyguya fiziksel, zihinsel veya davranışsal belirtilerde eşlik etmektedir (Saruç, Kızıltaş, 2021: 315).

Koronavirüs damlacıklar yoluyla, doğrudan ya da dolaylı olarak (kontamine yüzeyler) belli bir mesafe içerisinde hızla bulaşabilmektedir. Gözle görülemeyen bu virüslerden en iyi korunma yolu sosyal ve ''*öz yalıtım*'' olmuştur. Sosyal yalıtım kişi ve toplumlar arası fiziksel mesafe, sosyo-kültürel mesafe olarak tanımlanabilir. Öz yalıtım zorunlu davranış değişikliğinin yanı sıra çeşitli psikolojik değişikliklere de sebep olmaktadır. Özellikle Covid-19 pandemisinde bireylerin uzun süre kapalı bir mekânda öz yalıtımını sağlaması bu alandaki yaşam pratiklerini gözden geçirme, mekânı ve hayatı sorgulama, yeni anlam yükleme yetisini arttırmaktadır. Fakat bir tehdit unsuru altında gerçekleştirilen uzun süreli yalıtım bireylerde; zayıf bilişsel performans, depresyon hali, tehdit unsurları ve uyaranlara karşı duyarlılık, korumacı sosyal davranış, olumsuz ruha haline sebep olmaktadır (Bulut, Özdemir- Canbolat, 2021: 267).

Pandemi ''*sosyal ve ekonomik düzeni ciddi şekilde etkileyen, kurumlara dönük güven hissini sarsan, mevcut değerleri sorgulatan, bir belirsizlik ve korkunun egemen olduğu global ölçekte bir varoluşsal kriz halini almıştır. Virüsün ortaya çıkış nedenlerinin net olarak bilinememesi, gözle görülememesi ve toplumun bütün kesimlerinden kişilerin risk altında olması pandemiyi global bir travma haline*

getirmiştir. Travma sonrası beklenilen tüm psikolojik tepkiler, pandemi sürecinde bireylerde gözlenmiştir. Yaşanılan belirsizlikle beraber hastalığın bulaşması kaygısıyla yaşanılan mutsuzluk, korku, ümitsizlik, çaresizlik benzeri duyguları da pandemik bir hal almıştır'' (Avçin, Erkoç, 2021: 2).

İnsanlar yaşamaları boyunca karşılaştıkları çeşitli zorluk ve mücadeleler karşısında farklı stres tepkileri vermiştir. Kriz, salgın, afet gibi durumlarda bu tepkiler toplumsallık kazanmaktadır. Covid-19 salgınına karşı kişiler yalnızca bireysel korku ve endişeleri yaşamamış aynı zamanda belirsizliğe karşı kolektif bir kaygı geliştirmiştir. Bu durum bazen kendisi, ailesi, sevdikleri, geleceği için bazen de yaşanılan sosyo-ekonomik alan için olmuştur. Salgına yönelik süreç ve gelişmeleri takip etmek olağan bir durumdur. Fakat sürecini an be an takip eden, sürekli kitle iletişim araçları, haber kaynaklarını takip eden bilginin doğruluğunu sorgulamayan kişilerde korku, kaygı, duygu durum bozukluğuna sebep olabilir (Yazıcı Çelebi, 2020: 473).

Salgının küresel bir kriz olarak ilan edilmesinden sonra dünya genelinde tedbirler alınmıştır. Türkiyebu süreçte ''Evde Kal Türkiye'', ''Hayat Eve Sığar'' sloganları ile halkına evde kal çağrısı yapmıştır. Salgınla mücadelede en güvenli yerin ''ev'' olduğu hatırlatılmış insanların günlük yaşam alışkanlıklarının neredeyse tamamı ev ortamına sığdırılmıştır. Sosyal bir varlık olan insan; sosyal izolasyon ile eve kapanmış, kamu alanlarında uygulanan ''sosyal mesafe'' ile sosyalleşememe problemleri yaşamıştır. bu durum insanların arasındaki duygusal bağı etkilemiş ve bireylerin yaşam motivasyonlarını kırmıştır (Özkanan, 2022: 52-53).

Şekil 5: Covid-19 ile Mücadelesinde ''Evde Kal Türkiye'' Sloganı

Kaynak:https://www.internethaber.com/evde-kal-turkiye Sitesinden Alınmıştır. (15.01.2023)

Covid-19 pandemisinin bireysel ve toplumsal açıdan psikolojik etkilerinin araştırılması; mevcut durumu anlama, yönetebilme yetisini kazandırmak, pandemilerin neden olduğutravmalara çözüm yolları sunmak ve ileriye dönük olası pandemilerle nasıl başa çıkılacağını anlamak için önemlidir. Literatürde Covid-19 pandemisine yönelik araştırmalar; epidemiyolojik, patolojik, fiziksel, ekonomik

alanlar üzerine yoğunlaşmıştır. Covid-19 salgınının psiko-sosyal etkileri üzerine olan araştırmalar ise sınırlıdır (Türkkan vd. 2021: 88). Araştırmanın bu bölümünde Covid-19 pandemisinin toplum ve kadınlar üzerindeki psikolojik etkilerine yönelik araştırmalara yer verilmiştir.

Çin Ulusal Sağlık Komisyonu, Covid-19 salgının başlamasıyla beraber ''*psikolojik krize acil müdahale… eylem planı*'' oluşturmuştur. Eylem planında; psikolojik acil yardım hatları ve rehberler geliştirilmiştir. Salgına yönelik internet alt tabanlı WeChat, Weibo, Tiktok gibi uygulamalar kullanılarak sağlık personellerine ve halka ruh sağlığı eğitimleri verilmiştir. Bireylerin ruh sağlıklarını koruyabilmeleri adına; uykusuzluk, kaygı, depresyon, anksiyete gibi problemler için ''*çevrimiçi Bilişsel-Davranışçı Terapi*'' hizmeti uygulanmıştır. Çeşitli yapay zeka programları geliştirilerek kriz anında müdahale etme amaçlanmıştır. Weibo uygulaması ile intihar eğilimindeki bireylere rehberlik hizmeti sunulmuştur. Aynı zamanda WeChat yoluyla survey ruh sağlığı araştırması yapılmıştır. Salgın sürecini başarı ile yürüten Singapur da psikolojik sağlamlığı arttırmak adına çeşitli uygulamalar hayata geçirmiştir. Psikolojik destek hizmetlerine ihtiyaç duyan bireyler için ZOOM gibi çevrimiçi konferans yapılabilen uygulamalar yoluyla psikoterapi hizmeti sağlanmıştır. Akıllı telefonlarda psiko-eğitim yoluyla bilişsel-davranışcı temelli ya da farkındalık arttırmaya yönelik hizmetler uygulanmıştır (Yazıcı vd. 2021: 1464).

Türkkan ve arkadaşlarının (2022: 106-107) Covid-19 pandemisinin akademisyenler üzerindeki psiko-sosyal etkilerinin incelendiği araştırmasında; katılımcılar salgın sürecinde kendisi ve aile üyeleri için endişelendiklerini ve enfekte olma korkusu yaşadıklarını belirtmiştir. Aynı zamanda hastalığa dair yetersiz bilgiler kaygı ve stres düzeylerini arttırmış, aşı ve uygun tedavi yöntemlerinin geliştirilememesi çaresizlik hissi ile karşılaşmıştır. Hastalığa yönelik bilinmeyenler bireylerin psikolojik ve fiziksel problemler yaşamasına sebep olmuştur.

Şekil 6: Covid-19 Pandemisinin Psikolojik Etkileri

Kaynak: Türkkan vd. (2022). Covid-19 Pandemisi ve Akademisyenler: Psikolojik Yansımalar ve Sosyal Yaşam Üzerindeki Etkileri. GEFAD. s.42(1): 96

Şekil 6'da Covid-19 pandemisinin insanlar üzerindeki psikolojik etkilerine yer verilmiştir.

Birleşmiş Milletler Kadın Birimi ''*Türkiye'de COVİD-19 Etkilerinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi''* araştırması ile salgının kadın ve erkekler üzerindeki sosyo-ekonomik etkilerini incelemektedir. Araştırma bulgularına göre; koronavirüs kadın ve erkekleri, toplumsal cinsiyet, yaş, bölge, ekonomi gibi birçok etkenler ile farklı etkilemektedir. Katılımcıların çoğunluğu Covid-19 pandemisinde psikolojik ve ruhsal açıdan zorlandıklarını ifade etmiştir. Cinsiyet dağılımına göre kadınların %54'ünün, erkeklerin ise %49'unun Covid-19 salgını ile birlikte stres, kaygı ve endişeleri artmıştır. İstanbul'da yaşayan katılımcıların %96,5'i salgından ruhsal ve duygusal açıdan olumsuz etkilediğini belirtmiştir (UNWOMEN, 2020).

Tönbül (2020) ''Koronavirüs (Covid-19) Salgını Sonrası 20-60 Yaş Arası Bireylerin Psikolojik Dayanıklılıklarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi'' başlıklı araştırmasının örneklemi 147 kadın ve 49 erkek katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre cinsiyet pandeminin psikolojik etkileri üzerinde yordayıcı olmuş, cinsiyet ve psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Kadınların erkeklere göre daha yüksek düzeyde psikolojik dayanıklılığa sahip olduğu bulgulanmıştır. Araştırmanın örneklem grubunun 4/3'ünün kadınlardan oluşmasının bu sonuç üzerinde etkisinin olduğu düşünülmektedir. Ayrıca katılımcı kadınların lisans ve lisansüstü eğitime sahip olmaları da psikolojik dayanıklılıklarını arttıran unsurlardan olmuştur (Tönbül, 2020: 168).

Covid-19'un insanların kaygı ve stres düzeylerini hangi düzeyde etkilediğine yönelik yapılan bir araştırmada; katılımcıların %84'ünde kaygı düzeyi yüksek bulunmuştur. Cinsiyet bağlamında kadınların erkeklere göre daha yüksek kaygı düzeyine sahip oldukları belirtilmiştir. Bu bulgu ilgili alanyazın sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Örneğin; Lau vd. (2005) araştırmasına göre yüksek bulaşıcılık ve öldürücülük oranlarına sahip hastalıklar, kadınların kaygı düzeyini erkeklere göre daha fazla arttırmıştır. Aynı zamanda Wang vd. (2020) Covid-19 salgının erken dönem psikolojik etkilerine yönelik araştırmasında; kadınların salgın karşısında erkeklerden daha çok kaygılandıkları ifade edilmiştir. Kadınların daha yüksek kaygı düzeyine sahip olmaları; toplumsal cinsiyet rollerine bağlı iş ve yükümlülüklerin vermiş olduğu stres sonucuna bağlı olduğu düşünülmektedir. Araştırma bulgularına göre salgın sürecinde bireylerin stres seviyesi orta düzeyde yüksek bulunmuştur. Yaşanılan stres seviyesi cinsiyetlere göre farklılık göstermiştir. Salgın süresinde kadınların algılanan stres seviyesi erkeklere oranla daha yüksektir

(Göksu, Kumcağız, 2020: 474).İlgililiteratürde de benzer sonuçlar yer almaktadır. Duan ve Zhu (2020) Covid-19 pandemisi insanlarda kaygı ve stres seviyesini arttırmış ve uykusuzluk, öfke gibi çeşitli ruhsal problemlere sebep olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda ‘’*kadınlarındaha fazla stres yaşadıklarını tespit etmişlerdir*.’’ Wang vd (2020), Şahin vd. (2020) de yapmış oldukları araştırma sonuçları da benzerlik göstermiş ve kadınların erkeklere göre daha yüksek seviyede stres yaşadıklarını ortaya koymuştur (Göksu, Kumcağız, 2020: 475).

Covid-19 ‘un neden olduğu kaygının bireyler üzerindeki pozitif ve negatif duygular ile ilişkisinin irdelendiği araştırmada, kadın katılımcıların salgın süresinde daha fazla olumsuz duygular ile karşılaştıkları görülmüştür. Araştırma 3121 katılımcı ile çevrimiçi ortamda uygulanmıştır. Kadınların hastalık, karantina ve sosyal yaşam kaygıları negatif duygularını arttırmıştır. Literatürde bulunan farklı araştırmalarda salgın sırasında kadınların yalnızlık, depresyon ve anksiyete riski altında oldukları ifade edilmiştir. *Çin'de Covid19 salgını sırasında yapılan bir araştırmada, sosyal medya kullanıcıları arasındaki depresyon ve anksiyetenin cinsiyet farklılıkları kesitsel bir çalışma ile irdelenmiştir.* Toplam 3088 katılımcının bulunduğu çalışmada; depresyon yaygınlığı %14.14, anksiyete yaygınlığı ise %13,25 oranında saptanmıştır. Salgına yönelik korkular cinsiyetlere göre farklılaşmaktadır. Aynı zamanda erkek katılımcıların stres karşısındaki psikolojik dayanıklılığı kadınlara kıyasla daha fazladır. Kadın katılımcılarda ise stres ve anksiyetenin miktar ve seviyesi erkeklere kıyasla yüksektir. Araştırmaya yönelik bir başka bulgu ise çocuğu olan bireylerin olmayanlara kıyasla daha fazla pozitif duyguya sahip oldukları görülmektedir. Aynı zamanda 18 yaş altında çocuğu olan kişilerin çoğunlukla hastalık kaygısı yaşarken aynı zamanda sosyal karantina ve sosyal kaygı seviyeleri de artmıştır. *Covid-19 pandemisi sırasında psikolojik sıkıntılarla nasıl başa çıktıkları ve cinsiyet farklılıkları üzerine yapılan bir çalışmada*; okul çağında çocuğu olan kadınların, erkeklere ve çocuğu olmayan kadınlara kıyasla depresyon ve anksiyete düzeyleri daha yüksek olup daha fazla psikolojik sıkıntı yaşadığı tespit edilmiştir. Çocuğu olan ya da olmayan babalar kıyaslandığında psikolojik zorlanmanın varlığı tespit edilememiştir (Özdoğan vd. 2022: 237).

Hızlı ve Sayar (2020) Covid-19 salgınına yönelik medyada bulunan haberler ile karşılaşan kadınların %57'si erkeklerin %37'si korktuklarını belirtmiştir. Kadınların %51'i, erkeklerin %37'siCovid-19 ile ilgili düşüncelerden rahatsız olmuştur. Salgına bağlı ölüm sayıları erkeklerde daha yüksek olmasına rağmen salgından korktuğunu ifade eden kadınların oranı %41, erkeklerin oranı %35'tir. Kadınların salgına bağlı hayatını kaybetmeye yönelik korkuları erkeklerden daha yüksek bulunmuştur (Özdoğan vd. 2022: 237).

Covid-19 pandemisinin gebelerdeki anksiyete ve depresyonun araştırıldığı çalışma; sağlıklı gebelik sürecinde olan 200 kadın katılımcı ile gerçekleştirilmiştir

(Çiçekli vd. 2022: 422). Araştırma bulgularına göre zaten fizyolojik ve hormonal bakımdan daha hassas bir süreç içerisinde bulunan gebeler koronavirüs salgının olumsuz etkileri karşısında daha kırılgan bir yapıya sahip olabilmektedir. Pandemi sürecinde gebelerin sosyal çevresinden gerekli ilgiyi alamaması, ekonomik zorluklar, salgına bağlı ölüm korkusu, kendisi ve sevdiklerini kaybetme korkusu, bebeğin sağlık ve doğum hali olumsuz ruh halini oluşturmakta, anksiyete ve depresyona sebep olabilmektedir. Araştırma bulgularına göre Covid-19 gebelerdeki anksiyete ve depresyon sıklığını arttırmaktadır. Katılımcıların %71'inde hafif düzeyde anksiyete, %24,5'inde orta düzeyde anksiyete ve %4,5'inde şiddetli düzeyde anksiyete saptanmıştır. Gebelerin %30'unda düşük düzeyde, %29,5'inde hafif düzeyde ve %40,5'inde orta düzeyde depresyon bulgulanmıştır. Çalışmada düşük gelir seviyesi ile anksiyete düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Çiçekli vd. 2022: 424).

Koronavirüs pandemisi ortaya çıktığı andan itibaren sosyal hayat üzerinde büyük değişikliklere sebep olmuştur. Özellikle salgının tüm dünyayı etkisi altına aldığı karantina ve kısıtlamaların en yoğun olduğu dönemde insanlar üzerinde pek çok psiko-sosyal olumsuz etkisi olmuştur. Fakat zamanla insanlar bu yeni yaşam tarzına uyum sağlamıştır. Koronavirüs pandemisi pek çok insan için olumsuz duygu ve deneyimleri içeren bir olgu iken bazı insanlar için ruhsal bir uyanışın ve öz farkındalıklarının gelişmesi için bir fırsat olmuştur (Hatun vd. 2020: 549).

SONUÇ

21 yüzyılın ikinci büyük pandemisi olan Covid-19 salgını günümüzde halen devam etmektedir. Ortaya çıkmış olduğu ilk andan itibaren hakkındaki bilinmezlikler ve belirsizlik sebebi ile yalnızca bir sağlık problemi olmanın ötesine geçmiş ve hayatı çok yönlü şekilde etkilemiştir. Birey, aile, sosyal çevre, iş kolları, psikoloji gibi toplumdaki her kurum ve alan bu süreçte nasibine düşeni almıştır. Ulusal ve Uluslararası ekonomik krizler yaşanmış, işyerleri kapanmış, işsizlik rekor seviyelere yükselmiştir. Covid-19 salgını ile birlikte sağlık ekonomiyi, ekonomi psikolojiyi, psikoloji yaşam motivasyonunu ve hayatı yaşama şeklini etkilemiştir. Yaşanan bu olumsuz etkileşimde insanlar kendisi ve sevdikleri için hayatta kalma mücadelesi vermiştir.

Devletler ve kurumlar halkı salgından koruyabilmek adına çeşitli tedbir kararları uygulamıştır. Bu kararlar insanları virüsten korurken bireylerin farklı problemler yaşamasına neden olmuştur. Ücretsiz ve idari izin, işyerlerinin geçici süreliğine kapatılması, eğitime ara verilmesi, online eğitim uygulamaları, sokağa çıkma yasakları, sosyal mesafe ve izolasyon önlemleri bunlardan bazılarıdır. Bu süreçte bireyler hem ekonomik zorluklar ile mücadele etmiş, yalnızlaşmış hem de belirsizliğe yönelik kaygı ve korku duygusuyla baş etmeye çalışmıştır. Seyahat kısıtlamaları ve sokağa çıkma yasakları insanların sevdiklerinden ayrı kalmasına ve yalnızlaşmasına neden olmuştur. Sosyal mesafe ve izolasyon ile birlikte bireyselleşme meydana gelmiştir. Sosyal hayatın askıya alındığı bu dönemde geleneksel geniş aile yapısı değişikliğe uğramış, akrabalık ilişkileri zayıflamıştır. Dini ibadet kurumlarının kapatılması, defin ve taziyelere yönelik uygulamalar sebebiyle insanlar kaybettikleri yakınları için ihtiyaç duydukları yas sürecini gerçekleştirememiştir. Spor ve sanat etkinliklerine yönelik kısıtlamalar ile insanlar keyif, dinlenme ve hobi ihtiyaçlarını da hane içerisine sığdırmaya çalışmıştır. Ücretli çalışan ya da çalışmayan tüm kadınların hane içerisindeki iş yükleri artmıştır. İşsiz kalan ya da evden çalışmaya başlayan erkekler için hane içerisinde kapalı kalmak, yeni deneyimlere kapı aralamıştır. Bazı hanelerde bu durum aile içi çatışmaları arttırmış ve sonu şiddete varabilen tartışmalara neden olmuştur. Bazı haneler ise bu zaman dilimini yardımlaşma, birlikte geçirilen zamandan keyif alma, aile içi sohbet, etkinlik ve aktiviteler ile pozitif bir sürece çevirmiştir. Babaların ev içindeki tutum ve davranışları aile ilişkilerinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Babanın hane içindeki iş ve çocuk bakımına aktif olarak katılım sağladığı evlerde anne-baba-çocuk arasındaki bağ kuvvetlenmiştir.

Salgın sonrası ortaya çıkan bu yeni normallerden en çok etkilenen grup kadın ve çocuklar olmuştur. Çocukların evde eğitim görmesi ile kadınlara hem anne hem de öğretmen rolleri yüklenmiştir. Kadınlar bu süreçte; hane temizlik ve hijyeni, yemek ve ev işleri, çocuk bakımı ve eşinin ihtiyaçlarını karşılamıştır. Kadınların ev

içi bakım sorumlulukları ve emeği artmıştır. Çalışan kadınlar bu süreçte hem iş yükümlülüklerini hem de 'kadınlık' gereği atfedilen ev içi sorumluluklarını yerine getirmiştir. Sokağa çıkma yasakları ve izolasyon tedbirlerinin uygulandığı süreçte kadınlara yönelik aile içi şiddet vakaları artmıştır. Kadınlar bu süreçte fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddetemaruz kalmıştır. Covid-19 salgını sonrasındakadına yönelik şiddetin artmasında cinsiyet rol ve kalıplarının etkisi büyüktür. Cinsiyet kalıplar gereği erkek güçlü, evine bakan, çalışıp para kazanan, duygularını belirsiz, iktidar sahibi kişidir. Pandemi sürecinde artan işsizlik, ekonomik sıkıntılar, geleceğe dair umudun yitirilmesi bazı erkekler için bir iktidar mücadelesi olarak görülmüştür. Erkekliğin koşullarını yerine getirmeye çalışan erkekler bu süreçte psikolojik sıkıntılar yaşamış ve hane içerisindeki hegemonyasını yitirmemek adına güç kullanmıştır.

Yapılan araştırma sonuçlarına göre salgın sonrası kadınların işten çıkarılma oranları erkeklere kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Burada toplumsal cinsiyet öğretileri gereği kadının hane bakımına katkı sağladığı, evin bakımından sorumlu kişinin erkek olduğu düşüncesi egemen olmuştur. Kadınların çalışma ve özel hayatta ikincil konumda bulunması her daim gözden ilk çıkarılanlar olmasına sebep olmuştur. Oysaki kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olması durumu T.C Anayasasının 10. Maddesi gereğidir.

Covid-19 virüsüne yakalanma sıklığı kadınlara oranla erkeklerde daha fazla görülmüştür. Hastalık erkeklerde daha ağır seyrederken öldürücülük oranı da kadınlara kıyasla daha fazladır. Fakat buna rağmen kadınların koronavirüs salgınına dair korku ve endişeleri erkeklerden daha yüksek düzeyde bulunmuştur. Bunun temel sebebi: kendisi ve sevdiklerini kaybetmeye dair korku, yaşanabilecek kayıplar karşısındaki endişe, koruma içgüdüsü ve geleceğe dair kaygılardır. Covid-19 salgının kadınların psikolojisine olumsuz etki sağladığı çeşitli araştırmalarca bulgulanmıştır. Salgın sonrası kadınlarda erkeklere kıyasla daha yüksek seviyede kaygı, korku, anksiyete, depresyon, duygu durum bozukluğu ve travma sonrası stres bozukluğu yaşadığı vurgulanmıştır.

Literatürde Covid-19 pandemisi ve etkilerine yönelik çeşitli araştırmalar mevcuttur. Fakat Covid-19 pandemisinin doğrudan cinsiyet temelinde etkilerini araştıran çalışma sayısı sınırlıdır (Ünal vd. 2021:5). Buna göre kadınların toplumun her alanında olduğu gibi araştırma alanında da adeta üstünün bir tül ile örtülüp görmezden gelindiğini söylenebilir. Kadınların pandemiden ne şekilde ve hangi düzeyde etkilendiklerini öğrenebilmek adına daha spesifik çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Araştırma sonucuna göre Covid-19 pandemisi sürecinde kadınların işsizlik oranları artmış, istihdam ve işgücüne katılımı oranları azalmış, herhangi bir geliri olmayan kadınlar bu süreçte sağlıklarını riske atarak kayıt dışı çalışmaya

devametmiştir. Aynı zamanda pandemi çalışan ve ev hanımı olan kadınların çoğunluğunun bu süreçte bakım sorumlulukları, ev içi emek ve bakım hizmetlerine ayrılan süre miktarı artmıştır. Pandemide evden çalışan kadınlar için zaman ve mekân kavramları belirsizleşmiştir. Kadınlar ev içi ve çalışma hayatındaki sorumluluklarını yerine getirebilmek adına gündüz çocuk bakımı ve ev işleri ile ilgilenmiş ardından geç saatlere kadar mesai yapmıştır (Koparan, Bekalp, 2020: 152).

Covid-19 pandemisinin kadınlar üzerindeki tüm olumsuz etkilerine karşılık bu süreçte olumlu deneyimler yaşayan kadınlarda bulunmaktadır. Zeytünü ve Yazgan (2022: 1381) Pandemi sürecinde kadın girişimcilerin iş ve aile yaşamları üzerine yapmış oldukları araştırmada bazı katılımcılar bu süreçte aile içi iletişimin arttığını, aile bağlarının kuvvetlendiğini, dinlenmek adına bir fırsat olarak gördüklerini belirtmiştir. Serinikli'de (2020: 282) kadınların uzaktan çalışma modeli ile birlikte aileleri ile daha fazla vakit geçirebildiğini, *özellikle kadın çalışanların çocukları ile daha fazla zaman geçirme ve ilgilenme, çocukların uzaktan eğitimlerine vakit ayırma gibi birçok avantajı* nın olduğunu belirtmiştir. Sosyal hayatın dijital ortama taşındığı pandemi sürecinde kadınlar bu değişime uyum sağlamış ve bu süreci başarı ile yönetebilmiştir. Pandemide kadınlar ev içerisinde günlük olarak yapmış olduğu yeme-içme faaliyetleri, el işi emeklerini dijital ortamda insanların beğenisine sunmuştur. Kadınların ev içerisinde yapmış olduğu bu girişimler zamanla kadınlar için gelir kaynağıda olmuştur. Aynı zamanda salgın sürecinde birçok kadın evde farklı sanat dalları ilgilenmiş, çeşitli spor aktivitelerine sanal ortamdan katılmıştır. Hayatın dijitalleşmesi ile birlikte dışarıda sosyal bir aktive veya eğitime katılamayan kadınlar hane içerisinde diledikleri şekilde online eğitimlere, seminerlere katılma imkanı bulabilmiştir (Bay-Karabulut, 2021: 77).

Alanyazın araştırmalarında kadınların ekonomik açıdan pandemiden her ne kadar olumsuz etkilendiklerine yönelik bulgular bulunsada uzun vadede bu olguların kadınlar üzerinde olumlu etkiye sahip olacağı düşünülmektedir. Pandemi sürecinde kadınların yaşamış oldukları olumsuz deneyimlerden ders çıkarması, sosyal hayata ve çalışma yaşamına katılmaya dair cesaretlenmesi ve cinsiyet eşitliğine yönelik devlet politikalarının arttırılması etki edecektir (Yaşar-Dinçer, Yirmibeşoğlu2020: 788).

Araştırma önerisi olarak; kadınların hak ve özgürlüklerini güvence altına alan ulusal ve uluslararası sözleşme ve yasaların uygulanabilirliliği arttırılması verilebilir. İş yaşamındaki cinsiyete dayalı her türlü ayrımcılığın giderilmesi adına çalışma hayatındaki her bireyin kayıtlı ve sigortalı olma durumunun denetlemesi konusundaki önlemlerin arttırılması bir diğer çalışma önerisidir. Kayıt dışı ve mevsimlik çalışan kadınların kooperatif veya sendikalara bağlı olarak işçi haklarından yararlanması desteklenmelidir. Kamu kurumlarına ait alanlarda kadınların işgücüne katılım oranlarını arttırmaya yönelik çeşitli projeler uygulanarak

kadın istihdamı sağlanmalıdır. Cinsiyete dayalı işsizlik, işgücüne katılım ve istihdam verileri dikkate alınarak işsizliği azaltmaya yönelik politikalar önceliklendirilmelidir. Kadınların sosyal ve ekonomik hayata katılmaya teşvik edildikleri ve her alanda fırsat eşitliği sağlanması durumunda ülkenin kalkınmışlık seviyesinin artması kaçınılmazdır. Kadınların eğitime katılmaları yıllar içerisinde yükselmiş olsada henüz eşitlik sağlanamamıştır. Özellikle eğitim seviyesi yükseldikçe kadınların işgücüne katılım aranları artmaktadır. Eğitim ve çalışma hayatında cinsiyete dayalı norm ve kalıplar, cam tavan, mobbingi azaltmaya yönelik yaptırımlar uygulanabilir.

Kadınların hane içerisindeki görev ve sorumlulukları toplumsal açıdan yeniden düzenlenmeli ve emek sömürüsü yerine daha eşitlikçi ve paylaşımcı aile yapıları oluşturulmalıdır. Kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddete karşı toplum bilinci yükseltilmelidir. Bunun için kitle iletişim araçları ve sosyal medya aracılığıyla çeşitli kamu spotları oluşturulabilir. Kamu spotları: kadınlar için başvurabilecekleri kurum ve kuruluşları hatırlatan bir kılavuz olabileceği gibi şiddetten korumaya yönelik uygulamaları da içerebilir. Aynı zamanda şiddet faillerine yönelik ağır cezai yaptırımlarada yer verilmelidir. Kadın, çocuk, hayvan gibi her canlının yaşam hakkını korumaya yönelik caydırıcı yasalar uygulanmalıdır. Kadın Destek mobil uygulaması KADES, Şiddetle Mücadele Hattı ALO 183, Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi ŞÖNİM gibi kadınları şiddetten korumaya yönelik oluşturulan uygulamaların toplum tarafından bilinirliliği arttırılmalı ve kadınların şiddet ile karşılaştıkları durumda hangi kurumlara başvuracaklarına yönelik bilgiler yaygınlaştırılmalıdır. Kadın sığınma ve konuk evlerinin sayısı ve niteliği arttırılmalıdır.

Pandemi ve salgın gibi kitlesel krizlere karşı ülkelerin acil durum eylem planı hazırlamaları süreci yönetebilmeleri ve sağlık sisteminin sekteye uğramaması adına büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda halkın korku ve paniğe sürüklenmesini engellemek adına hastalığın ortaya çıkışı, semptomları ve tedavisine yönelik doğru bilginin güvenilir kaynaktan zamanında paylaşılmasıda toplumun akıl ve ruh sağlığını korumak adına önemlidir. Pandemilerin insan ve toplum üzerindekietkilerini anlamaya yönelik yapılan araştırmaların ışığında çeşitli çözüm yolları üretilerek süreç en az hasar ile yönetilmelidir. Ayrıca kriz ve salgın dönemlerinde toplum akıl, ruh ve beden sağlığının korunmasına yönelikpsikolojik destek hizmetlerinin arttırılması da önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın sınırlılığı, Covid 19 pandemisi sonrası Türkiye'deki kadınların sosyo-ekonomik durumları ile daha sınırlı olması ve bu nedenle sadece belirli sektörlerle ilgili verilerin ele alınması ve analiz edilmesidir. Elde edilen sonuçlar ampirik veriler ile desteklenememiştir. Bu durum çalışmanın bir diğer kısıtını oluşturmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda farklı analiz yöntemlerinin eklemlenmesi ile çalışma kapsamı genişletilebilir.

KAYNAKÇA

Acar-Savran, G. ve Demiryontan, N. T. (2020). Kadının Görünmeyen Emeği . İstanbul. Yordam Kitap. 9-16

Adıgüzel M., (2019). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, Sayı:37 Bahar (Özel Ek) s.191-221

Afacan, E. ve Avcı, N. (2020) Koronavirüs (COVİD-19) Örneği Üzerinden Salgın Hastalıklara Sosyolojik Bakış, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 1-14

Afyon Kocatepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü (2019). ‘’Psikoloji Nedir’’, (Erişim Tarihi: 10.02.2023), https://psikoloji.aku.edu.tr/psikoloji-nedir/#:~:text=Psikoloji%2C%20insan%20ve%20hayvan%20davran%C4%B1%C5%9Flar%C4%B1n%C4%B1,g%C3%B6zlem%20gibi%20bilimsel%20metotlardan%20yararlan%C4%B1r.

Ahmadi, R. (2020). KoronavirüsPandemisinin (Kovid-19) Toplumsal Etkileri, *Bilim Armonisi Dergisi*, 3(2), 65-72.

Akoğlu, G. ve Karaaslan, T. COVİD-19 ve İzolasyon Sürecinin Çocuklar Üzerindeki Olası Psikososyal Etkileri, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*; 5(2), 99-103

Aksu Kocatürk. G. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinde Kadınların Ev İçi Yükümlülükleri. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Kış Sayısı(Aralık). 240-253

Aktan, S. Dünya Sağlık Örgütü COVİD-19’un ‘Endemik’ Olabileceğini Açıkladı; Endemik, Pandemi ve Epidemi Nedir?,https://tr.euronews.com/2020/05/14/dso-ye-gore-Covid-19-bir-epidemik-peki-pandemik-ile-epidemik-arasindaki-fark-ne, (Erişim Tarihi: 15.04.2022)

Akyıldız. H.Ç., Özmen. A., Evci Kiraz. E.D. (2020).,’’Covid-19’un İklim Değişikliği ve Cinsiyet Perspektifinden Değerlendirilmesi’’, *Şehir Sağlığı Dergisi*, s.1(1): 6-11

Alaeddinoğlu, F. ve Rol, S. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Turizm Üzerindeki Etkileri, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 233-258.

Alpar. B.I. (2021). Covid-19 Salgın Sürecinde Kadın ve Hane İçi Emeği. Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri. Editör: Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt, Sayım Yorgun. İstanbul Üniversitesi Yayınevi

Alp, E. (2012). Enfeksiyon Kontrol Programı, *Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastaneleri,* 33-37

Altın. G. (2021). Covid-19 Pandemisi Bağlamında Kadına Karşı Şiddeete İlişkin Bir Değerlendirme. Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi. s.32(1). 211- 225

Altun, F. (2021), Yüzyılın Sağlık Krizi Olarak Kovıd-19'un Toplumsal Yaşama Ve Kadınların Sosyoekonomik Durumlarına Etkiler, *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 51-73

Altundağ, Y. (2021), Erken Dönem Covid-19 Pandemisinde Covid-19 Korkusu ve Psikolojik Dayanıklılık, *Ekev Akademi Dergisi,* 85, 499-516.

Apaydın, H. (2016), Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü, İstanbul: Bilimkent Yayınları

Arslan, İ. ve Karagül, S. Küresel Bir Tehdit (COVİD-19 Salgını) ve Değişime Yolculuk, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 1-36.

Aslan, R. (2020), Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve COVİD-19, *Göller Bölgesi Aylık Kültür ve Ekonomi Dergisi,* 8(85), 35-41.

Aşkın, R., Bozkurt, Y. ve Zeybek, Z. (2020). Covid-19 Pandemisi: Psikolojik Etkileri ve Terapötik Müdahaleler, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 304-318.

Ataman, K., Bozkurt, V., Göka, E., İlhan, M.N., Yıldırım, N., Çiftçi, E., Liman, U., Vuran, B. (2021), COVİD-19 küresel salgınının toplumsal etkileri, *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 78(3), 235 – 248.

Atay, L. (2020). COVİD-19 Salgını ve Turizme Etkileri, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi,* 17 (1), 168-172.

Avçin. E., Erkoç. B (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinde Sağlık Anksiyetesi, Yaşam Doyumu ve İlişkili Değişkenler. Tıbbi Sosyal Hizmet Dergi. s.17. 1-13

Avrasya Sosyo-Ekonomik Araştırmalar Derneği, (2020) "III. Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi, KAYES 2020" s.1-252

Ay, S., Karakurt-Tosun, E., Yıldırır- Keser, H. (2020). Kovıd-19 Pandemisinin Kent Yaşamına Etkisi: Kamusal Alan Üzerine Değerlendirmeler. *Paradoks Economics, SociologyandPolicyJournal*. 16 (2), 237-250.

Aydın, A. F. (2020), Post-Truth Dönemde Sosyal Medyada Dezenformasyon: COVİD-19 (Yeni Koronavirüs) Pandemi Süreci, *Akademik Sosyal Araştırmalar*, 4(12), 76-90.

Aydın K., Çatuk C., (2021). Covid-19'un Dünya ve Türkiye Tedarik Zinciri Üzerine Etkileri, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 37, s.428-449

Aygüneş. A. Ok. O. C. (2020). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları İzleme Raporu. Su Gender Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmelliyet Merkezi. İstanbul.

Aytekin, E. Anadolu Ajansı, 21. Yüzyılda Virüsler Halk Sağlığı İçin Küresel Tehdit Haline Geldi, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/21-yuzyilda-virusler-halk-sagligi-icin-kuresel-tehdit-haline-geldi-/1770401, (Erişim Tarihi: 16.04.2022)

Bakioğlu, F., Korkmaz, O., Ercan, H. (2021), Covid-19 Korkusu ve Pozitiflik: Belirsizliğe Hoşgörüsüzlük, Depresyon, Kaygı ve Stresin Aracı Rolü, *Uluslar arası Ruh Sağlığı ve Bağımlılık Dergisi,* 19, 2369- 2382.

Balcı Y., Çetin G., (2020). COVİD-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisinde İstihdam ve Çalışma Hayatı Üzerindeki Etkileri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. s. 1-73

Balcı Y., Çetin G. (2019). COVİD-19 Pandemi Sürecinin Türkiye'de İstihdama Etkileri ve Kamu Açısından Alınması Gereken Tedbirler, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, 37 Bahar (Özel Ek), 40-58

Barış. İ., Taylan. H.H. (2020). Küresel Salgın Sürecinde Türkiye'de Aile İçi Sorunlar. Uluslar arası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi. Gürsoy Akça Özel Sayısı(5). 13- 32

Bas, D., Martin, M., Pollack, C., Venne, R. (2020). Theimpact of COVİD-19 on sport, physicalactivityandwell-beinganditseffects on socialdevelopment, *United Nations Department of EconomicandSocialAffairs,* 1-4

Baum, T. and Hai, N.T.T. (2020). Hospitality, tourism, humanrightsandtheimpact of COVİD-19, *International Journal of ContemporaryHospitality Management*, 32 (7), 2397-2407.

Bay Karabulut, A. (2021)., ''Pandemi Sürecinde Kadın:Bir Bilançoya Dair Düşünceler'', *Meyad Akademi,* s.2(1): 69-83

Baykal, N. Salgın Hastalıkların Tarihi, https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/salgin-hastaliklarin-tarihi, (Erişim Tarihi: 14.04.2022)

Bekaroğlu, E., Yılmaz, T. (2020). Covid-19 ve Psikolojik Etkileri: Klinik Psikoloji Perspektifinden Bir Derleme, *Nesne Psikolji Dergisi*, 8(18), 573-584.

Bianet. (2021), ‘’İstanbul Sözleşmesinin Feshi’’ Resmi Gazete’de, (Erişim Tarihi: 10.02.2023). https://bianet.org/1/20/243318-istanbul-sozlesmesi-nin-feshi-resmi-gazete-de

Bilim ve Aydınlanma Akademisi, *Yeni Koronavirüs (2019-nCOV) Salgınında Güncel Durum* , 29 Ocak 2020 Raporu

Bingöl. O. (2014). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye’de Kadınlık. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. s.16 (özel sayı 1). 108-114

Bradbury, A., Warran, K., Mak, H. W., Fancourt, D. (2021). The Role of theArtsduringthe COVİD-19 Pandemic, London

Bulgurcuoğlu. S.E., Kelebek Küçükarslan. G. (2021). Covid-19 Pandemisinde (Yeniden) İnşa Edilen Mekanda Kadına Yönelik Ev İçi Şiddeti Anlamak. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. s.39(1). 71- 83

Bulut. D.M., Özdemir Canbolat. T. (2021). Pandemi Sürecinde Zorunlu Olarak Evde Bulunma Psikolojisi Bağlamında Bireylerin Mekân Algısını Etkileyen Renk Tercihlerinin Değerlendirilmesi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. s.30(3): 266-274

Bulut R., Pınar C. (2020). COVİD-19 Pandemisi Döneminde Türkiye’de İstihdam ve İşsizlik, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 217-225

BundesministeriumfürGesundheit (BMG), Referat L7 "Presse, Internet, SozialeNetzwerke", ‘’Ne zaman Karantinaya veya İzolasyona Girmem Gerekir?’’, *https://www.zusammengegencorona.de/tr/when-do-i-have-to-quarantine-or-self-isolate/*, (Erişim Tarihi: 06.04.2022)

Civelek, A. (2014). Turizmin Sosyal Yapıya ve Sosyal Değişmeye Etkileri, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 13(1-2) 331-350

Çakır-Kardeş, V. (2020). Pandemi Süreci ve Sonrası Ruhsal ve Davranışsal Değerlendirme, *Türk Diyabet ve Obezite Dergisi*, 2, 160-169

Çelik, Ş. ve Çak, E. (2021). COVİD-19 Pandemi Sürecinin Aile Üzerine Etkisi" Gevher NesıbeJournal Of Medical&HealthScıences, 6(11), 43-49

Çiçekli. N., Denizli. R., Özdemir. C.Y., Fasiroğlu. N., Özdemir. M., Sakin. Ö. (2022). Koronavirüs Pandemisinin Gebelerdeki Anksiyete ve Depresyon Üzerine Etkisi. Kocatepe Tıp Dergisi. .s23. 421-426

Çölgeçen. Y. ve Çölgeçen. H. (2020). Covid-19 Pandemisine Bağlı Yaşanan Kaygı Düzeylerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği, *Turkish Studies*, 15(4), 261-275

Demir. R., Taşpınar. A. (2021). Koronavirüs Pandemisinin Kadının Yaşamına ve Sağlığına Yansımaları. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar. S.13(4). 779- 789

Duran M. S. Ve Acar M., (2020). Bir Virüsün Dünyaya Ettikleri: Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri. *International Journal Of Social And Economic Sciences*, *10*(1), 54-67.

Durmuş, H. Pandemi Yönetimi,http://www.inonu.edu.tr/media/iys /cmscontent/2241/2020/7/15-pandemi y%C3%B6netimi. pdf, (Erişim Tarihi: 07.04.2022)

Editorial (2020). Thepandemic of socialmediapanictravelsfasterthanthe COVİD-19 outbreak. *Journal of Travel Medicine*, 27(3), 1-2

Er, A.G. (2021). COVİD-19: Epidemiyoloji, *COVİD-19 Pandemi Raporu (20 Mart-20 Kasım)*, Ankara: Hacettepe İç Hastalıkları Derneği

Erdem, İ. Koronavirüse (Covid-19) Karşı Türkiye'nin Karantina ve Tedbir Politikaları, *TurkishStudies*, 15(4), 377-388

Erdoğdu, Y., Koçoğlu, F., Sevim, C. (2020), Covid-19 Pandemisi Sürecinde Anksiyete ile Umutsuzluk Düzeylerinin Psikososyal ve Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi, *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23(Ek 1), 24-37

Ergönül, Ö. (2016). Enfeksiyon Hastalıkları Epidemiyolojisi, *Ok Meydanı Tıp Dergisi*, 32: 1-7

Eroğlu E. (2020). Covid-19'un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi, International Journal of Public Finance, 5(2), 211-236

Eroğlu, E. (2020). Pandemi Krizinde Liderlik ve İletişim Stratejileri, *Maltepe Üniversitesi Kitapları*, Yayın No: 16, İstanbul 2020, 183- 211

Ersin Ö.Ö., Acar T., Kıyak Ö., (2022). Covid-19 Pandemi Döneminde Vaka Sayıları, Döviz Kuru Ve Vıx Endeksinin Gelişmekte Olan Piyasalar Üzerindeki Etkisi: Bist

100 Endeksi Üzerine Bir Analiz, Doğuş Üniversitesi Dergisi, 23 (Covid-19 Özel Sayısı) , 221-242

Eser, S. (2020). COVİD-19 Salgını Sürerken Türkiye'deki Halihazırdaki Fatalite Hızının Tahmini, *Sağlık ve Toplum Özel Sayı Temmuz* 2020, 70-76

Eskici, G. COVİD-19 Pandemisi: Karantina İçin Beslenme Önerileri, *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1), 124- 129

Evde Kal Türkiye (15.01.2023). https://www.internethaber.com/evde-kal-turkiye

Frutos, R., Govette, L., Cobo, J.S., Chen, T., Devaux, C. (2021), COVİD-19 andEmergingİnfectiousDiseases: TheSociety is StillUnpreparedForTheNextPandemic'' EnvironmentalResearch

Gencer, N. (2020). Pandemi Sürecinde Bireylerin Koronavirüs (Kovid-19) Korkusu: Çorum Örneği, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(4), 1153-1173

GongJianhua. (2020). Çin'in Yeni Koronavirüs Zatürresine Karşı Savaşı: Mücadeleler, Sonuçlar ve Yansımalar, BRIQ, 1(2), 90-102

GoogleNews (2023). Koronavirüs (Covid-19). (14.01.2023). https://news.google.com/covid19/map?hl=tr&gl=TR&ceid=TR%3Atr

Gök. T. (2021). Covid-19 Pandemisi ve Kadınlar Üzerine Etkileri. Uluslararası Kadın ve Aile Sempozyumu Ondokuz Mayıs Üniversitesi. 170- 179

Gök. Ş. (2022). COVİD-19 Sürecinde Görünmeyen Kadın Emeği. Yükseklisans Bitirme Tezi (Karabük Üniversitesi). 1- 177

Göksu. Ö., Kumcağız. H. (2020). Covid-19 Salgınında Bireylerde Algılanan Stres Düzeyi ve Kaygı Düzeyleri. Turkısh Studies. s.15(4). 463-479

Göl-Güven. M., Şeker. V., Erbil. F., Özgünlü. M. (2021). Covid-19 Pandemisinin Aile Yaşantısına Yansımaları Rapor-3. 30.12.2022. Araştırma (cocukbogazici.com)

Göze Kaya D., (2020). Koronavirüs Pandemisinin Küresel Ekonomideki İzleri: Kamu Finansman Dengesi, Ticaret Hacmi, Enflasyon, İşsizlik ve Ekonomik Büyüme, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 7(5), 221-237

Gündüz. O., Yalçın. M., Arslan. Ş. (2021). COVİD-19 Salgın Sürecinde Kadın Konukevi Hizmetleri. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi. s.51. 349- 369

Güneş, A. (2014), Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (1), 153-164

Güneş, G. ve Çöl, M. (2020). COVİD-19 Salgınına Genel Bir Bakış, *COVİD-19*, 1-8

Güngör. V., Aşkın. D. (2021). Afet ve Aile İçi İlişkiler: Covid-19 Pandemisinin Aile İçi Tartışma ve Şiddet Üzerindeki Etkileri. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. s.10(1). 46- 55

Güngörer, F. (2020). COVİD-19'un Toplumsal Kurumlara Etkisi*, Van Yüzüncü Yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayı,* 393- 428

Günsoy B., Yıldız Ü. (2021).Türkiye İçin COVİD-19 Pandemisi İle Döviz Kuru Arasındaki Frekans Alanı Nedensellik Analizi, International Conference on Economics Turkish Economic Association, 1-10

Hacıalioğlu, A.,& Sağlam, M. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinde Tüketici Davranışları Ve E-Ticaretteki Değişimler. *Medya Ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, *3*(1), 16-29.

Hacımustafaoğlu, M. (2018). Enfeksiyon Hastalıkları Pratiğinde Salgın Tanımlanması, *J Pediatr Inf.,* 12(4): 172-173

Hatun. O., Dicle. A.N., Demirci. İ. (2020). Koronavirüs Salgınının Psikolojik Yansımaları ve Salgınla Başa Çıkma. Turkish Studies, 15(4), 531-554

Hotar N., Omay, R.E, Bayrak, S., Kuruüzüm, Z., Ünal, B. (2020). Pandeminin Toplumsal Yansımaları, *İzmir İktisat Dergisi*, 35(2), 211-220

Işık. E. (2020). Covid(19) Salgını ve Kadın Emeği: Türkiye'den Kadın Emeği. PEK Politik Ekonomik Kuram. s.4(2). 219-241

Kahraman. A. B., Özsoy. E. (2021). Covid-19 Döneminde Derinleşen Kadın Yoksulluğu. Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (Mikad).S.5(2). 1-20

Kahraman, M.E. (2020), COVİD-19 Salgınının Kültür ve Sanat Organizasyonlarına Etkisi, *Yıldız Journal Of Art AndDesıgn*, 7 (1), 84-99

Kalaylıoğlu. Y., Öztürk. A.M., Bingüler Eker. G. (2020). Türkiye'de Covid-19 Etkilerinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi. UN Women Türkiye. 2-11

Karaali, R. ve Kurt, A.F. (2020). SARS-CoV-2 Nedir, Bugüne Nasıl Geldik?,*MedıcalResearchReporst,* 3(3), 54-62.

Kara, B. (2020). Tamamlayıcı Sosyoloji Nedir? Neyi Amaçlamaktadır?,*Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(2): 1-18

Kara, E. (2020). KOVİD-19 Pandemisindeki Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet İşgücünün İşlevi*, Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 28-34

Kara E. (2020). COVİD-19 Pandemisi: İşgücü Üzerindeki Etkileri ve İstihdam Tedbirleri, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), Cilt 7, Sayı 5, S 269-282

Kara. E. (2020). COVİD-19 Pandemisi ve Türkiye'de Kayıt Dışı Çalışanlar. Turkish Studies, 15(6), 603- 619

Karagöz F., (2020). Pandeminin Küresel Tedarik Zincirlerinin İşleyişine Etkisi Ve Muhtemel Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme, COVİD-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri, s.70-85

Karahasan, S. (2021). Pandemi Sürecinde Kadın Olmak: Sadece Cinsiyete Atfedilen Sorumlulukların Sosyal Hizmet Bağlamında İncelenmesi'', *Sosyal Hizmet Derneği Yayını*, s.2 (Temmuz): 76-84

Karataş A., (2021). COVID 19'un Türkiye Dış Ticaretine Kısa Dönem Etkilerinin Ürün Grubu Bazında İncelenmesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10 (3), s. 2129-2152

Karataş, Z. (2020). Covid-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme, *Türkiye Sosyal Hizmetler Sosyal Hizmetler Araştırma Dergisi*, 4(1), 3-15

Karcıoğlu, Ö. (2020). What is Coronaviruses, and How Can WeProtectOurselves?,*PhnxMedJourney* , 2(1): 66-71

Kaya. H.E., Yaşar. C. (2021). İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi. s.22: 1- 30

Kaymaz V. (2021). COVİD-19 Enflasyon Sepeti, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Araştırma Makalesi Dergisi, (60), 735-753

Kaynak. E.Ç. (2022). Covid-19 Pandemisinin İlk Döneminde Kadın Emeğindeki Değişim. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Derleme. s.23(3). 128-142

Kayral İ.E., Tandoğan Ş.N.(2020). BİST100, Döviz Kurları ve Altının Getiri ve Volatilitesinde COVİD-19 Etkisi, Gaziantep University Journal of Social Sciences 2020 Special Issue 687-701

Kılıç. E., Kılıç. E. (2022). Türkiye'de Covid-19 Pandemisinin Kamusal Ve Özel Alan Üzerindeki Etkileri. Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi .S.20(3). 170-191

Kılınç E.C. (2021). COVİD-19 Salgını ve İşsizlik Oranları İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAÜİİBFD, 12(24), 922-945

Kır, İ. (2011), Toplumsal Bir Kurum Olarak Ailenin İşlevleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 381-404

Koca, D. (2021). Covid-19 Döneminde Çalışan Kadınların Ücretsiz Bakım Emeği Sorununun Seçilmiş Ülkelerin Çözüm Mekanizması Kapsamında Değerlendirilmesi'', *Journal of Emerging Economies and Policy*, s.6(2): 333-351

Koç. E., Yeniçeri. Z. (2021).''Covid-19 Pandemi Sürecinin Toplumsal Cinsiyet Eşit(siz)liğine Etkileri'', *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, s.4(1): 80- 102

Koç, F., Gültekin, T., Koç, V. Pandemilere Antropolojik Bakış: Koronavirüs (COVİD-19) Örneği, *TurkishStudies*, 15(2), 1183-1195

Koçak, Z., Harmancı, H. (2020). Covid-19Pandemi Sürecinde Ailede Ruh Sağlığı, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5: 183-207

Koparan, E., Bekalp, B. (2020). İzolasyon Sürecinde İletişim ve Üretim Süreçleri: Kadınların Home Office Dolayımlı Mesai ve İş Yükü Dönüşümü. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi, 7(2), 149-172

Kurt, S., Karaaziz, M. (2021). Covid-19 Pandemisinin Psikososyal Alandaki Etkileri, *Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3(2), 81-91

Kuruhalil, İ., Özyazıcı, A. ve Hosseinnezhad, F. (2020). Türkiye'de Covid-19 Pandemisi Döneminde Sosyal Hizmet, *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-18

Maital S., Barzani E., (2020). Global Economic Impact of COVİD-19: A Summary of Research, Samuel Neaman Institute for National Policy Research, Syf: 1-10

MelikaLotfi- Michael R. Hamblin- NimaRezaei. (2020). COVİD-19: Transmission, Prevention, andPotentialTherapeuticOpportunities, *ClinicaChimicaActa*, 508, 254-266

Mercin, L., Alakuş, A.O. (2007), Birey ve Toplum İçin Sanat Eğitiminin Gerekliliği, *D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 14-20

Namal. Y., Taşkesen. Ö. (2022). Covid-19 Salgını'nın Kadın İstihdamına Etkileri: Oecd Ve Tüik Verileri Üzerine Analiz. Safran Kültür Ve Turizm Araştırmaları Dergisi. S.5(2). 122-141

OECD, (2022) “International trade during the COVİD-19 pandemic: Big shifts and uncertainty” Tackling Coronavirus (Covid-19): Contributing A Global Effort, s.1-14

Ortakavak, Z., Korkmaz, E. (2020). COVİD-19 Salgınına Karşı Sosyal Kırılganlık Endeksi; Türkiye Örneği, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ek Sayı: Ekim, 245- 268

Özaydınlık. K. (2014). Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye’de Kadın ve Eğitim. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi. s.14(33). 93-112

Özdoğan, M. Epidemi ve Pandemi Nedir? Arasındaki Farklar Nelerdir?,https://www.drozdogan.com/epidemi-ve-pandemi-nedir-koronavirus-pandemisi/ , (Erişim Tarihi: 15.04.2022)

Özdoğan. B., Hızlı Sayar. G., Ünübol. H. (2022). Covid-19 Bağlantılı Kaygının Bireylerin Pozitif ve Negatif Duyguları İle İlişkisi. Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology, 4(3): 231-241

Öz-Gözellik, E. Anadolu Ajansı, 21. Yüzyıl ‘Virüs Çağı’ Oldu, https://www.aa.com.tr/tr/saglik/21-yuzyil-virus-cagi-oldu/514066, (Erişim Tarihi: 16.04.2022)

Özkan. G. (2021). Covid-19 Pandemisi ile Yoksulluğun Derinleşen Yüzü: Çalışan Yoksullar. Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi. s.8(14). 93- 108

Özkanan. A. (2022). Pandemi Döneminde Temel İhtiyaçların Artan Önemi: MAsslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Bir Değerlendirme. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. s.12(1). 51-70

Özkaya, B. ve Çınar, F. (2020). Koronavirüs (COVİD-19) Pandemisinin Medikal Turizm Faaliyetlerine Etkisi, *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 35-50.

Özlü, A. ve Öztaş. D. (2020). Yeni CoronaPandemisi (COVİD-19) ile Mücadelede Geçmişten Ders Çıkarmak, *Ankara MedicalJournal*, 2, 468- 481.

Özşenler, D. Kovit-19 ve Sosyal Mesafe: Meta-Tematik Bir Analiz, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(1):12-23

Öztürk. Y., Üstünalan. D., Metin. B. (2020). Pandemi Sürecinde Kadınların Ev İçindeki Deneyimleri ve Evde Kalmanın Duyguları. Feminist Tahayyül. s.1(2). 185-225

Paksoy, H.M. (2020). Covid-19 Pandemisi ile Oluşan Korkuve Davranışlara İnancın Etkisi Üzerine Bir Araştırma: Türkiye Örneği, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 10(2): 135-155

Pala, K. (2020). COVİD-19 Görev Grubu Görüş Rapor, Türk Toraks Derneği, Ankara, 6-13

Pala, K. (2020). COVİD-19 Pandemisi ve Türkiye'de Halk Sağlığı Yönetimi, *Sağlık ve Toplum Özel Sayı* 2020, 39-50

Parıldar, H. (2020). Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları, *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30, 19-26

Pehlivanoğlu, F., Şengöz, G., Çiçek, G., Kart-Yaşar, K. (2011). 21. Yüzyılın İlk Pandemisi H1N1: Kesin Tanılı Hastaneye Yatırılan Olguların Değerlendirilmesi, *Fırat Tıp Dergisi* 2011, 16(3), 132-136

Saçak-Düzgün. S. (2021). COVİD-19 Salgını Döneminde Türkiye'de Kadın Girişimcilik Yazını. Girişimcilik İnovasyon Ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi. S.5(10). 148-195

Saruç, S., Kızıltaş. A. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinde Sağlık Çalışanlarının Anksiyete Düzeylerinin Psikolojik Sağlamlıkları ve Yaşadıkları Sorunlar Açısından İncelenmesi, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 12(4): 314-323

Satıl. C. (2021), Türkiye'de Kadın Cinayetleri, Doğrulukpayı Bülten, (Erişim Tarihi: 10.02.2023), https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-de-kadin-cinayetleri

Serinikli. N. (2020). Covid-19 Salgın Sürecinde Örgütsel Değişim: Uzaktan/Evden Çalışma Modeli, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 31(1), 277-288

Sertkaya B., Baş S. (2021). COVİD-19 Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler ve Olası Senaryolar, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(21), s.147-167

Sofuoğlu-Kılıç, N.'COVİD-19 Küresel Salgınına Eko-Dini Tepkiler: Çevre Hareketleri Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1):116-127

Sumbas. A. (2021). Türkiye'de Covid-19 Pandemisiyle Mücadele Politikalarında Görünmeyenler: Kadınlar. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. s.39 (Covid-19 Özel Sayı). 155- 172

Tatar. M. (2022). Covid-19 Salgınının Türkiye'de Kadın İşsizliği Üzerindeki Etkileri. Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi. S.9(1). 379- 393

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, "Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni" 2021/1, s.1-30

T.C. Sağlık Bakanlığı, Covid-19 Bilgilendirme Platformu, (10.02.2023), https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html

T.C. Sağlık Bakanlığı, *COVİD-19 (SARS-COV2 Enfeksiyonu) Rehberi (Bilim Kurulu Çalışması),* 23 Mart 2020, s. 1-45

T.C. Sağlık Bakanlığı,''COVİD-19 Sözlüğü'', https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66467/eradikasyon.html#:~:text=Bir%20enfeksiyon%20etkeninin%20d%C3%BCnya%20genelinde,sayesinde%201980%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20eradike%20edilmi%C5%9Ftir. , (Erişim Tarihi: 13.04.2022)

T.C. Sağlık Bakanlığı, ''Genel Koronavirüs Tablosu'', https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html 2021, (18.04.2022)

T.C. Sağlık Bakanlığı, *Güncel Dönemde COVİD-19 İlişkili İzolasyon ve Karantina Uygulamaları*, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022)

T.C. Sağlık Bakanlığı, ''Günlük COVİD-19 Tablosu'', https://covid19.saglik.gov.tr/ 2022, (Erişim Tarihi: 20.04.2022)

T.C. Sağlık Bakanlığı, Dünya Sağlık Örgütü'nün 09.04.2020 Tarihli Yeni Koronavirüs (COVİD-19) Durum Raporu, https://www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/HaberDetayi/2325, (Erişim Tarihi: 18.04.2022)

T.C. Sağlık Bakanlığı, Dünya Sağlık Örgütü'nün 06.04.2021 Tarihli Yeni Koronavirüs (COVİD-19) Haftalık Durum Raporu, https://www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/HaberDetayi/3550, (Erişim Tarihi: 19.04.2022)

TCMB (2023). Sanayi Üretim Endeksi ve Sanayi GSYİH. (12.01.2023). https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/dashboard/5498

TDK, 'cinsiyet', (21.12.2022). https://sozluk.gov.tr/

TDK, 'emek'. (11.02.2023). https://sozluk.gov.tr/

Tekin, A. (2021). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Ekonomik Sonuçları, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 40, 330-355.

Tekoğlu A.S., (2020). Covid-19 Salgını ve Dış Ticarette Kriz Yönetimi: Türkiye Örneği, Gümrük Ticaret Dergisi, Aralık 2020, sayı:7(22), s. 32-53

Til, A. (2020). Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVİD-19) Hakkında Bilinmesi Gerekenler, *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 8(85), 53-57.

Toplu Yılmaz Ö., Bayram O., (2020). COVİD-19 pandemi döneminde Türkiye'de e-ticaret ve e-ihracat" Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 37-54

Tönbül. Ö. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Salgını Sonrası 20-60 Yaş Arası Bireylerin Psikolojik Dayanıklılıklarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Uluslararası Akademik Psikolojik Danışma ve Rehberlik Araştırmaları Dergisi. s.2(2). 159-174

Tunalı Ç. B. (2020), Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi, Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal Ve Siyasal Etkileri, Doı: 10.26650/B/Ss46.2020.005.02, Sayfa: 25-34

Tuncer. S., Demirci. R. (2021). Özel ile Kamusal Alan Ekseninde Covid-19 Pandemisi: Cinsiyetlendirilmiş Gündelik Kentsel Mekân Deneyimi ve Kadınların Güvenlik Mesaisi. İdeal Kent Araştırmaları Dergisi. s.12 (Covid-19 Özel Sayı). 491-535

TÜİK. İstatistiklerle Kadın, 2018. 21.12.2022. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2018-30707#:~:text=Kad%C4%B1n%20istihdam%C4%B1%20en%20fazla%20hizmet%20sekt%C3%B6r%C3%BCnde%20oldu&text=Sanayi%20sekt%C3%B6r%C3%BCnde%20toplam%20istihdam%20oran%C4%B1,kad%C4%B1nlarda%20%56%2C1%20oldu.

TÜİK. İstatistiklerle Kadın, 2021. 21.12.2022. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2021-45635

TÜİK. İşgücü İstatistikleri Eylül 2022. 25.12.2022. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Eylul-2022-45655#:~:text=Bu%20oran%20erkeklerde%20%65%2C0,%30%2C6%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.&text=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%202022%20y%C4%B1l%C4%B1%20Eyl%C3%BCl%20ay%C4%B1nda,ise%20%35%2C0%20oldu

TÜİK, (2021). Dış Ticaret İstatistikleri, Aralık 2020, Haber Bülteni Sayı: 37412, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2020-37412

TÜİK (2021). İşgücü İstatistikleri. 12.01.2023. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-2021-45645&dil=1

TÜİK (2022). İşgücü İstatistikleri: Ocak 2022. (15.01.2023). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-Ocak-2022-45644&dil=1

Türen-Demir. E., Kılıç. F. (2020). COVİD-19 Pandemisi Döneminde Kadın Doğum Kliniğine Başvuran Gebelerde Anksiyete Düzeyinin Belirlenmesi. Selçuk Tıp Dergisi. s.36(4). 352-356

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), *COVİD-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*, Ankara 2020 Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, "2020 Ekonomik Rapor" 77. Genel Kurul, 2021/008, s.1-258

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Sanayi Üretim Endeksi ve Sanayi GSYİH (12.01.2023), https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/dashboard/5498

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, "2020 Ekonomik Rapor" 77. Genel Kurul, 2021/008, s.1-258

Türkkan. T., Odacı. H, Bülbül K. (2022). Covid-19 Pandemisi ve Akademisyenler: Psikolojik Yansımalar ve Sosyal Yaşam Üzerindeki Etkisi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. s.42(1). 85-121

Türkmen, M., Özsarı, A. (2020), Covid-19 Salgını ve Spor Sektörüne Etkileri, International Journal of SportCultureandScience, 55-67

Uğraş-Dikmen, A., Kına, H.M., İlhan, M.N. ve Özkan, S. (2020). Türkiye COVİD-19 Epidemiyolojisi ve Müdahale Stratejileri, *GaziMedicalJournal*, 31, 234-238.

Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Arge Şubesi, (2020) "COVİD 19'un E-Ticaret Üzerindeki Etkileri" Ağustos 2020, 1-14

Ulusal. D. (2021). Covid-19 Pandemi Döneminde Kadın Sağlık Çalışanlarının Yaşadıkları Sorunların Analizi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. S.14(77). 954- 965.

UNDP Türkiye (2020). Türkiye İnsani Gelişme Endeksinde ikinci kez en yüksek insani gelişme kategorisinde. 12.01.2023. https://www.undp.org/tr/turkiye/news/turkiye-insani-gelisme-endeksinde-ikinci-kez-en-yuksek-insani-gelisme-kategorisinde

UN WOMEN (2020). UN WOMEN Araştırması: Covid-19 Sosyo-Ekonomik Açıdan Erkekleri ve Kadınları Farklı Etkiliyor. 14.01.2023. https://turkiye.un.org/tr/86280-un-women-arastirmasi-Covid-19-sosyoekonomik-acidan-erkekleri-ve-kadinlari-farkli-etkiliyor

Ünal. B., Gülseren. L. (2020). COVİD-19 Pandemisinin Görünmeyen Yüzü: Aile İçi Kadına Yönelik Şiddet. Klinik Psikiyatri Dergisi. s.23(Ek 1). 89- 94

Ünal. E., Atik. D., Gözüyeşil. E. (2021). Covid-19 Pandemisi ve Kadınlar. Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. s.4 (1): 1-8 Derleme

Ünlü, H. ve Çiçek, E. (2021), Salgın Hastalıklardan Koruma ve Kontrol Yöntemleri, COVİD-19 Pandemisi ile Mücadele ve Yaşanan Güçlükler, *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 8(1), 101- 107

Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). COVİD-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması, *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1), 142-153.

Vatandaş. C. (2011). Toplumsal Cinsiyet Ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı . Istanbul Journal of Sociological Studies , 0 (35) , 29-56

Wikipedi. Sokağa Çıkma Yasağı. https://tr.wikipedia.org/wiki/Soka%C4%9Fa_%C3%A7%C4%B1kma_yasa%C4%9F%C4%B1, (Erişim Tarihi: 15.12.2022).

Voyvoda E., Yeldan A.E., (2020) "COVİD-19 Salgının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Politika Alternatiflerinin Makroekonomik Genel Denge Analizi" TUBİTAK 120K541 no'lu "COVİD-19 ve Toplum: Salgının Sosyal, Beşeri ve Ekonomik Etkileri, Sorunlar ve Çözümler" konulu Proje, s.1-35

Yasin. Y. (2020). Kırılgan Gruplar ve Covid-19; Kadınlar, Türk Tabipler Birliği, Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu, s.s.432- 436

Yalçın, S. (2020). *Diş Hekimliğinde Yeni Dönem COVİD-19 Pandemisi ve Alınacak Önlemler*, Quintessence Publishing, 3-39

Yaşar-Dinçer. F.C., Yirmibeşoğlu. G. (2020). COVİD-19'un Ekonomik Etkilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Değerlendirilmesi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2020 Özel Sayı. 780- 792

Yazıcı Çelebi. G. (2020). Covid-19 Salgınına İlişkin Tepkilerin Psikolojik Sağlamlık Açısından İncelenmesi. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi. s.8. 471- 483

Yazıcı. H., Altun.F, Tosun. C, Özdemir. M. (2021). Covid-19 Salgının İlk Aylarında Gözlenen Psikolojik Problemler ve Ruh Sağlığı Uzmanlarının Bu Problemlere Çevrimiçi (Online) Yollarla Müdahale Etmeye İlişkin Deneyimleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. s.25(4). 1460-1484

Yıldırım, B., TÜBİTAK- Bilim Genç, ‘’Salgınlar Biter, Peki Hastalıklar Tamamen Yok Edilebilir mi?’’, https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/eradike-hastaliklar , (Erişim Tarihi: 13.04.2022)

Yıldırım Şahin. E. (2021). Pandemi Sürecinin Kadın Üniversite Öğrencileri Üzerindeki Etkileri ve Uygulanan Uzaktan Eğitim Sürecinde Yaşadıkları Sorunlar, Uluslarası Toplum Araştırmaları Dergisi OPUS, s.11(17): 3245- 3275

Yıldırım, Y. (2021), COVİD-19’un İktisadi Yaşama, Siyasi Alana ve Topluma Etkileri: Kapsamlı Bir Değerlendirme, Sosyoekonomi, 29(50), 277-297.

Yıldız. G., Erbil. N. (2022). Covid-19 Pandemisi ve Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet. Androloji Bülteni. S.24. 228- 233

Yıldız, K., Esentaş, M., Güzel, P., Güleryüz, S. Sosyal İzolasyon Sürecindeki Bireylerin Serbest Zaman Değerlendirme Biçimleri: Sosyal Medya Kullanım Amaçları ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi, *FOCUSS Spor Yönetimi Araştırmaları Dergisi,* 1(1), 31-45

Yılmaz. E., Aydın Doğan. R. (2021). COVİD-19 Pandemisi Nedeniyle Yaşanılan Toplumsal İzolasyonun Aile İçi ve Kadına Yönelik Şiddet Üzerine Etkisi. Unika Sağlık Bilimleri Dergisi. s.1(1). 39- 48

Yolcu. T., Sezgin. A.A. (2021). Küresel Salgında Türkiye’de Kadın Hakları: ‘’Pandemi Döneminde Kadın Raporu’’ Bağlamında Bir Değerlendirme. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi. s.56: 42-64

YÖK, (2020). *Küresel Salgın Bağlamında Yükseköğretim Kurumlarında Sağlıklı ve Temiz Ortamların Geliştirilmesi Kılavuzu,*

Yüceol. N., Kakı. S., Çekçi. I. (2022). Covid-19 Pandemisinin Türkiye’de Kadınların Çalışma Hayatına Katılımı Ve İş-Yaşam Dengesine Etkilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında İncelenmesi. Marmara Üniversitesi Kadın Ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi. S.6(1). 45-64

Zeybekoğlu Akbaş, Ö., Dursun, C. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemisi Sürecinde Özel Alanına Kamusal Alanı Sığdıran Çalışan Anneler, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* s.7(5): 78-94

Zeytünü, G., Yazgan. Ç.Ü., (2022). Pandemi Sürecinde Kadın Girişimcilerin İş ve Aile Yaşamları: Ankara Örneği, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 12(2), 1381-1398

WHO (Dünya Sağlık Örgütü), Koronavirüs Hastalığı (COVİD-19), https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/coronavirus-disease-Covid-19, (Erişim Tarihi: 09.10.2021)

W.Qui, S.Rutherford, A.Mao, C.Chu, "ThePandemicandItsImpacts" Health, CultureandSociety, 2017